

DNEVNIK DIANE BUDISAVLJEVIĆ
1941-1945.

Uvod

Moja švelja je Slovenka. Od nje sam saznala za pomoć koju ovdašnji Slovenci pružaju izbjeglicama sa slovenskih područja koja su zauzeli Nijemci. Moja krojačica je Židovka. Nekoliko puta mi je pripovijedala o velikoj akciji pomoći koju je Židovska bogoštovna općina namijenila svojim članovima u koncentracijskim logorima. Za progonjene pripadnike pravoslavne vjere nije u Zagrebu postojala nikakva akcija pomoći. Moji prijedlozi nekim gospodama iz pravoslavnih krugova da se organizira takva pomoć nisu naišli na interes.

23. listopada 1941.

Moja šogorica, gđa Mira Kušević saznala je prilikom posjete gđi Mariji Lađević² da postoji veliki koncentracijski logor u kojem se osim Židovki nalaze i pravoslavke s djecom. Židovska bogoštovna općina ima nalog uzdržavati taj logor i možda bi se mogli dati prilozima za pomoć ženama i djeci kršćanske vjere. Odučile smo se o tome pobliže informirati u Židovskoj općini. Istog dana poslijepodne otišle smo u ured u Trenkovu 9, "Skrb za logore". Tamo prisutan gospodin nije bio informiran mogu li se primati prilozima za zatočenike koji nisu Židovi. Obećao je da će se raspitati u Židovskoj općini i molio nas da idući dan ponovo dođemo. Moja šogorica i ja smo u to vrijeme samo namjepravale mjesečno davati novčane priloge.

24. listopada 1941.

Budući da moja šogorica više nije bila u Zagrebu, otišla sam, prema dogovoru, poslijepodne sama u Trenkovu 9. Bila sam vrlo ljubazno primljena i neki

¹ Židovska općina u Zagrebu osnovana je 1806. godine. Do njemačke okupacije Zagreba i proglašenja Nezavisne Države Hrvatske djelovale su u Zagrebu tri židovske vjerske općine: najveća i najbrojnija općina Aškenaza (Palmotićevo 16), sefardska (Karadžičeva 3) i općina ortodoksnih židova (Duga ul. 32). U vrijeme uspostave NDH u Zagrebu je živjelo više od 12.000 Židova. Neposredno nakon uspostave NDH zabranjen je rad židovske općine u Palmotićevoj 16. Odlukom Židovskog odjela Ustaškog redarstvenog povjerenstva, židovskoj općini dozvoljena je 16. svibnja 1941. obnova rada. Općina pod nazivom Židovska bogoštovna općina ima sjedište na Trgu kralja Tomislava 4. Nadrabinat i pojedini odsjeci, pa tako i odsjek "Skrb za logore", smješteni su u Trenkovoj 9. Neke od zadaća Židovske bogoštovne općine bile su uzdržavanje pučke kuhinje i dijeljenje besplatne hrane, uzdržavanje doma nemoćnih starića i staraca, podupiranje siromašnih Židova te skrb za logore interniraca. Tako je 1941. u potpunosti morala uzdržavati logore u Lobar-gradu i Đakovu, te pomagati dopunskom hranom, lijekovima i odjećom zatočenike u logoru Jasenovac.

² Marija Lađević (1871-1961), rodakinja dr. Julija Budisavljevića.

gospodin Stein³ me molio da s njim odem u glavni ured Židovske bogoštovne općine na Tomislavov trg 4. Tamo su mi objasnili da nije dovoljno samo davati pojedinačne priloge već je nužno u pravoslavnim krugovima organizirati jedan odbor koji će preuzeti brigu o pravoslavnim zatočenicama u logoru Lohor-grad⁴. U logoru se nalaze žene s djecom, vrlo loše smještene, na golom podu, ispod krova koji nije stropom odvojen od tavana, bez pokrivača i tople odjeće, bez najpotrebnijeg. Bilo bi nužno da se nađu ljudi koji će preuzeti brigu za njih. Židovska općina ima od ustaške policije potrebne dozvole za provedbu takve pomoći. Ukoliko još nedostaju neke dozvole moguće ih je pribaviti. (Kako se kasnije pokazalo, te su tvrdnje bilo potpuno pogrešne. Nije postojalo nikakvo odobrenje za akciju pomoći izuzev za onu naredenu Židovskoj općini.) Pitali su me namjeravam li organizirati takvu pomoć. Odlučno sam to zabilježila rekavši da još nikad nisam surađivala u nekoj dobrotvornoj akciji, nikad nisam bila član neke udruge i da smatram da nikako nisam prikladna osoba za takav posao. Jedino sam spremna davati priloge za progonjene. Duboko potresena onime što sam čula o stanju interniranih, pristala sam učiniti što bude u mojoj moći da se akcija pomoći organizira. Međutim, moj razgovor s nekoliko poznanica nije doveo ni do kakvog rezultata.

26. listopada 1941.

Moj muž⁵ se onda sjetio jednog znanca i poslijepodne došao je k nama arhitekt g. dr. Marko Vidaković⁶. Nakon što sam mu opisala situaciju, odmah je zdušno pristao prihvatiti se posla. Bio je spreman otići u Židovsku bogoštovnu općinu na potonje dogovore. Dr. Vidaković posvetio se akciji s neumornom marljivošću i ustrajnošću. (Zajedno smo radili do travnja 1944. Tada je dr. Vidaković započeo samostalnu akciju i neumorno je dalje vodio. Budući da nisam željela upravljati tuđim novcem, preuzeo je blagajnu. Uredili smo to tako da je novac bio pohranjen kod mene u kasi za koju je dr. Vidaković imao

³ Robert Stein, službenik Židovske bogoštovne općine (Socijalni odsjek).

⁴ Lohor-grad kod Zlatara. Logor osnovan krajem rujna 1941. u dvorcu koji je do tada korišten kao Dom staraca. Bio je namijenjen za smještaj srpskih i židovskih žena s djecom. Prve zatočeniце dovedene su u logor 5. i 6. listopada 1941. iz logora Kruščica. Glad, fizičko iscrpljivanje i nehigijenski uvjeti u logoru doveli su do masovnih oboljenja, osobito djece. Židovke su iz ovog logora većinom transportirane u Auschwitz, a Srkinje na prisilni rad u Njemačku.

⁵ Julije Budisavljević (1882-1981), spec. kirurg, predstojnik Kirurške klinike Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, suprug Diane Budisavljević.

⁶ Marko Vidaković (1890-1976), arhitekt, urbanist i publicist. Studirao u Beču i Pragu. Specijalizirao urbanističku i ruralnu problematiku. Doktorirao 1939. Jedan od glavnih suradnika D. Budisavljević.

ključ. Na taj način nijedan od nas nije samostalno mogao raspolagati novcem. Ukoliko njega nije bilo, a trebalo je nešto platiti, učinila sam to svojim novcem koji mi je uz predočenje potvrde kasnije vraćen. Tek nakon prestanka zajedničkog rada morala sam sama voditi blagajnu.)

Istog dana, pred večer, došao je k meni s preporukom gospodina Lađevića⁷ Đuro Vukosavljević i izrazio spremnost za suradnju. (Gospodin Vukosavljević, usprkos poodmakloj dobi, nije prezao ni od kakvih napora i dok je bilo potrebno svakodnevno je dolazio k meni i s mnogo samoodricanja i ljubavi radio za progonjene. Još sada, u svibnju 1945. on je moj vjerni suradnik. Opetovano me je uvjeravao da u svako doba mogu na njega u potpunosti računati.)

U Židovskoj bogoštovnoj općini mi je rečeno da su iz Lobor-grada, koji se nalazi pod njemačkom upravom (*Volk.sdeutsch*⁸), stigle liste s imenima zatočnica u kojima je navedeno najpotrebnije što pojedina zatočnica treba. Dobit ću prijepis onih lista koje se odnose na pravoslavke.

Početak Akcije

27. listopada 1941.

Preuzela sam te liste u Trenkovej (*Prilog 1*). Budući da se nije nitko našao tko bi organizirao akciju pomoći, a da sam stalno razmišljala o tome kako je ona nesretnima nužna, nametnulo se samo od sebe, da uz pomoć svoja dva požrtvovna suradnika, sama preuzmem taj zadatak. U međuvremenu se, među do tada vrlo zaplašenim pravoslavicima, vrlo brzo pročulo da je ipak moguće pružiti pomoć i nevjerojatnom brzinom je započelo prikupljanje odjeće. Narednih dana neprestano su dolazile i odlazile meni nepoznate gospođe. Neprekidno su stizali novi omoti. Budući da se smjelo raditi samo u tajnosti, a ja sam imala vrlo malo znanaca, savjetovala sam da se primijeni sistem "snježnih gruda". Svatko neka obavijesti svoje poznanike, ukoliko se u njih može imati potpuno povjerenje, a oni neka obavijeste svoje znance, itd. Na taj je način bilo za nekoliko dana moguće animirati velik broj ljudi i pribaviti znatan broj toplih odjevnih predmeta. Uz pomoć mojih dviju kćeri

⁷ Lazar Lađević (1863-1949), suprug Marije Lađević, rodakinje dr. Julija Budisavljevića.

⁸ Osobe njemačke nacionalnosti koje nisu živjele na području Njemačkog Reicha u granicama iz 1937. i Austrije.

i nekoliko njihovih prijateljica započelo se u našem stanu sa šivanjem. Od vunelih i baršunastih zastora šivani su dječji kaputi, haljine i pokrivači. U mojoj velikoj garaži se razvrstavalo i pakiralo. Zatim se kupovalo. Budući da sam započela i s prikupljanjem novca, imali smo nešto sredstava za kupovinu. Jedan od glavnih uvjeta koji su postavljali darovatelji bio je da se ne bilježe njihova imena. (Razlog tome je bio strah od progona. Tih zahtjeva sam se do kraja pridržavala. Tek kasnije, možda prekasno, poučena iskustvom, počela sam, kad je to zatraženo, za darovane priloge izdavati potvrde, tako da su darovatelji mogli dokazati da su dali prilog. Međutim kod mnogih, često velikih priloga, potvrda je bila izričito odbijana. Budući da sam se strogo pridržavala zahtjeva darovatelja da nikakva imena ne bilježim, nisam kasnije mogla kazati tko je sve i koliko darovao.) Kupovali smo u prvom redu vreće za slamu, budući da su nam u Židovskoj općini rekli da su nabavljene velike količine slame, kako zatočenice ne bi morale spavati na hladnom podu. (Te vreće, kao i niz drugih stvari, u prvom redu deke, uprava logora nije kasnije podijelila zatočenicama.) Kupovali smo zatim deke, koje se moglo dobiti samo pomoću "kartica". Kupovali smo, dakle, onoliko deka koliko nam je bilo dato kartica. Na sajmištu sam kupila papuče. Tamo su me upozorili na firmu "Negro"¹ kod koje smo naručili veći broj bakandži (*Prilog 2*). Odustali smo od zamisli da za svaku pojedinu zatočenicu složimo paket, smatrajući da ne možemo složiti sve što je u svakoj pojedinoj listi bilo navedeno. Zatočenice neka same provedu raspodjelu već prema tome što je svakoj najpotrebnije. Osim toga, bilo je već prilično hladno i željeli smo što je moguće prije poslati barem dio stvari. Uz to, postojala je stalna opasnost da nam ustaše skupljeno oduzmu, pa nismo željeli u mojoj garaži imati preveliko skladište. U Židovskoj bogoštovnoj općini su nas uvjeravali da postoji potpuno jamstvo da će sve što se pošalje u logor biti podijeljeno zatočenicama. Smjelo se slati samo odjeću, cipele, vreće za slamu i pokrivače, a ne i hranu i duhan.

Pošiljke u Lobar-grad

6. studenoga 1941.

Bio je za sve nas sretan dan kada smo u Trenkovej mogli predati 14 velikih bala ušivenih u vreće za slamu,

¹ Negro Ferdo, Gračani 149.

7. studenoga 1941.

7 pojedinačnih paketa u velikim papirnatim vrećama i

8. i 9. studenoga 1941.

ponovo 11 bala i 3 pojedinačna paketa.

8. studenoga 1941.

Saznala sam da je iz Lobor-grada puštena zatočenica gđa Kovačević sa svojom djecom i da se nalazi u Zagrebu.

9. studenoga 1941.

Posjetila sam je i saznala neke pojedinosti o logoru – onoliko koliko se ta vrlo zaplašena žena usudila govoriti. Kao najvažnije, saznala sam da se pravoslavke osjećaju potpuno izolirane od Židovki, da su među sobom izabrale komandanticu, Radojku Vasiljević, koja se jako brinula za svoje supatnice i da se njoj može mirno prepustiti pravedna raspodjela robe. Nakon toga smo otišli u Židovsku općinu i ponovo adresirali pakete i to za pravoslavne zatočenice, na ruke Radojke Vasiljević.

Moj cilj je sada bio da, ako ikako bude moguće, odem osobno u logor i da na licu mjesta utvrdim najbolji način organiziranja pomoći. U Židovskoj bogoštovnoj općini su mi savjetovali da se obratim dr. Pajasu. Dr. Pajas se brinuo za štitićenike staračkog doma koji se također nalazio u Lobor-gradu. Moj muž mi je ugovorio sastanak s njim.

11. studenoga 1941.

Dr. Pajas mi je obećao da će me prvom prilikom pokušati povesti sa sobom. Tijekom razgovora sve se više u meni budila sumnja u stvarnu raspodjelu robe poslana u logor. Stoga sam još istog dana otišla u Židovsku općinu i zabranila odašiljanje bala i paketa koji su još bili u općini, rekavši da je dogovoreno da se oni raspodijele posredstvom staračkog doma. S velikim negodovanjem sam

12. studenoga 1941.

saznala da je prethodne večeri komandant logora Karl Heger¹⁰ bio u Trenkovoju, vidio bale i strogo naredio da se smjesta natovare na njegov kamion. Tome se nisu usudili usprotiviti. Bili su to debeli, topli pokrivači, zimski kaputi, haljine, rublje, cipele, većim dijelom u odličnom stanju, mnoge stvari gotovo nove. U to su vrijeme ljudi te stvari još imali, mogli su ih dati i davali su ih rado. Čovjek je bio tako sretan da se može izvući iz dotadašnje letargije i da može stvarno pomoći svojim ljudima. (Kasnije smo saznali da od svih tih nužnih stvari gotovo ništa nije bilo podijeljeno, sve je komandant upotrijebio u vlastite ili druge svrhe.)

Konačno je moj cilj da osobno odem u logor, nakon nekoliko odgoda, bio ostvaren.

Posjet Lobar-gradu

25. studenoga 1941.

Dr. Pajas je došao po mene unajmljenim ustaškim autom za koji sam platila benzin i posudbu. Vozio je njegov sin. Utovarili smo kod mene nekoliko paketa, između ostalog jedan s pamučnim maramama za glavu koje nam je dao jedan tvorničar. Zatim smo otišli u stan dr. Pajasa, gdje je utovareno još mnogo paketa i gdje nam se pridružila sestra Anka Meleš¹¹ iz Crvenog križa. Zatim smo otišli u Židovski odsjek Ravnateljstva ustaškog redarstva, čiji je predstojnik Kühnel¹² morao izdati dozvolu meni i sestri za posjet logoru. Propusnice su nam bile izdane bez ikakvih poteškoća. Želim naglasiti da mi je i kasnije, kadgod sam to trebala, predstojnik izlazio u susret i uvelike pomagao. (Nakon oslobođenja taj je čovjek, koji je i Židovima pomagao koliko je mogao, počinio samoubojstvo.) Usprkos propusnicama, u Lobar-gradu nam je bio zabranjen ulaz. Tek nakon duljih pregovora uspio je dr. Pajas dobiti dozvolu da uđemo u zgradu pod uvjetom da ni o čemu što ćemo vidjeti nikome ništa ne govorimo. Dr. Pajas mi je savjetovao da cijelo vrijeme budem uz njega. Po-

¹⁰ Karl Heger, urar iz Zagreba, pripadnik njemačke narodne skupine (*Volksdeutschi*), komandant logora u Lobar-gradu.

¹¹ Anka Meleš (1903-?), diplomirana medicinska sestra. Godine 1942. na privremenom radu u Hrvatskom crvenom križu.

¹² Vilko Kühnel, predstojnik Židovskog odsjeka u Ravnateljstvu ustaškog redarstva NDH.

slušala sam ga i zahvalna sam mu što si je dao mnogo truda kako bi mi omogućio vidjeti sve najvažnije prostorije i kako bi mi omogućio porazgovarati sa zatočenicama onoliko koliko su mi to stalni pratioci dopustili. Ujutro je ta straža bila vrlo stroga, ali nakon posjete mjesnom župniku, kod kojeg smo se sami pozvali na zakašnjeli ručak, poslijepodne se straža promijenila i tijekom duljeg boravka liječnika u ambulanti, čekajući ga u hodniku, mogla sam bez daljnjeg u prisustvu sada susretljivih čuvara govoriti sa ženama koje su me okružile. Bilo je to na židovskom odjelu. Kasnije, u dvorištu, čekale su me pravoslavke i sad sam konačno saznala za mene najvažnije činjenice: da od bala koje smo poslali ništa nije bilo podijeljeno i da se može slati hrana koja im je nužna. Na moje pitanje što najviše žele dobila sam jednoglasan odgovor – češnjak.

Kako ne bih prokockala ponovni odlazak u logor, pridržavala sam se naredene zabrane opisa prilika u logoru i svojim suradnicima samo rekla da je sada naš najvažniji zadatak slanje hrane i traženje da se ono što smo poslali i podijeli.

*Biskup Popp*¹³

28. studenoga 1941.

Posjetila sam dr. Kleinbergera, za kojeg je bilo poznato da svoja njemačka poznanstva u velikoj mjeri koristi za pomoć progonjenima. Savjetovao mi je da se obratim protestantskom biskupu koji je bio posrednik između folksdojčera i njemačkog Wehrmachta¹⁴ i imao je znatan utjecaj kod organizacija folksdojčera. To je bilo vrlo važno, budući da su komandant logora i straže pripadali formaciji folksdojčera.

29. studenoga 1941.

Razgovor s protestantskim biskupom Poppom.

Prethodnih dana vodila sam različite razgovore, između ostalog s gđom dr. Štampar, liječnicom za djecu i sestrom Ankom iz Udruge sestara pridruženih

¹³ Philipp Popp (1893-1945), biskup Evangeličke crkve u NDH.

¹⁴ Od 1935. do 1945. Wehrmacht je naziv za regularnu oružanu silu nacističke Njemačke. Sastojala se od kopnene vojske (*Heer*), ratne mornarice (*Kriegsmarine*) i ratnog zrakoplovstva (*Luftwaffe*).

Crvenom križu. Zaključile smo da je najbolje rješenje da se jednom tjedno u logor autom prevezu sendviči i tamo podijele. Već prema sredstvima s kojima ćemo raspolagati, sendviči će sadržavati različite namirnice i pritom će se paziti na potreban broj kalorija. Da bi se to moglo ostvariti, potrebna je dozvola za ulazak u logor i za dijeljenje hrane. To bi nam mogao ishoditi biskup i zbog toga sam ga posjetila. Najprije nije htio vjerovati da su žene i djeca u logorima. A onda, kad sam ga zamolila za pomoć, postao je vrlo suzdržan, opširno mi je govorio da vodi velike polemike, jer se propagira samo prijelaz na katoličku vjeru, a ne i na protestansku. Zbog te svađe ne želi ništa tražiti od vlade. Kad sam mu kazala da se u velikoj mjeri radi o ženama koje su prešle na katoličku vjeru, kazao je da je onda zadatak nadbiskupa da se pobrine za te ljude. Uostalom, na folksdojčere nema utjecaja. Neka se obratim tajniku nadbiskupa i tražim audijenciju, za što će mi dati preporuku.

*Prvi prijem kod nadbiskupa Stepinca*¹⁵

1. prosinca 1941.

Kod tajnika nadbiskupa Stepinca.

3. prosinca 1941.

Moj prvi prijem kod nadbiskupa dr. Stepinca. I tamo je rezultat razgovora bio potpuno negativan. Nadbiskup mi je rekao da nema nikakvog utjecaja na vladu, tamo ništa ne može ishoditi. Spreman je zauzeti se za stvar, ali unaprijed zna da ne može ništa postići.

Krug mojih suradnika se u međuvremenu proširio. Pomagali su mi gđa Becić¹⁶ s kćerima, gđa dr. Divjak, gđica Stana Radosavljević, gđica Mirjana Lacković, ing. Vasilić. Od njega sam saznala za prisustvo i adresu poslanika iz Sarajeva, dr. Besarovića¹⁷. Budući da smo pretpostavili da će se on u velikoj

¹⁵ Alojzije Stepinac (1898-1960), zagrebački nadbiskup.

¹⁶ Ijubica Becić (1887-1972), mr. farmacije, supruga slikara Vladimira Becića. Zajedno s kćerima Mirom Becić-Urban (rod. 1916) i Verom Becić-Velebit (rod. 1920), suradnica D. Budisavljević.

¹⁷ Sava Besarović (1889-1945), državni dužnosnik u NDH. Početkom 1942. pozvan kao predstavnik Srba u Hrvatski državni sabor, a 23. veljače izabran za saborskog bilježnika. Od 11. listopada 1943. državni ministar u Vladi NDH.

mjeri zauzeti za pravoslavne, nastojala sam se s njim sastati. Napisala sam mu pismo kojim sam tražila da me primi. Učinila sam to

9. prosinca 1941.

Istovremeno sam o tome razgovarala s g. Vukosavljevićem. Bio je spreman dr. Besarovića potražiti u hotelu Esplanade. Nakon prethodnog telefonskog dogovora sastao se s njim

10. prosinca 1941.

u 10 sati prije podne i u 3 sata poslijepodne je dr. Besarović došao k meni, nakon što je u 11 sati imao audijenciju kod poglavnika.

12. prosinca 1941.

Dr. Besarović kod mene u 18,30.

*Ministar dr. Artuković*¹⁸

13. prosinca 1941.

Dr. Besarović kod mene u 15,30 sati. U skladu s mojim nastojanjem da dobijem dozvolu za posjete logoru, ishodio mi je audijenciju kod ministra unutrašnjih poslova dr. Artukovića.

16. prosinca 1941.

Audijencija kod Artukovića. Bio je vrlo ljubezan, ali je izjavio da nije kompetentan za ono što meni treba, jer takvu dozvolu može izdati samo ravnatelj za

¹⁸ Andrija Artuković (1899-1988), odvjetnik i političar. Od 16. travnja 1941. do 10. listopada 1942. ministar unutrašnjih poslova NDH, zatim do 1. listopada 1943. ministar pravosuđa i bogoštovlja, a od 29. travnja do 1. listopada ponovo ministar unutrašnjih poslova. Od 11. listopada 1943. do kraja rata državni prabilježnik – čuvar državnog pečata.

sigurnost Kvaternik¹⁹. Kad sam rekla da mi se tamo neće dozvoliti prijem, obećao mi je da će ga ishoditi. Budući da je ravnatelj na putu, neka mu se javim 19. Na moje pitanje je li moj rad za internirane uopće dozvoljen, izjavio je da jest i da mi u tome ni jedna instanca neće praviti bilo kakve teškoće. Na toj usmenoj dozvoli sam u budućnosti gradila svoju Akciju. Bila je to moja jedina, bila sam svjesna, naravno, vrlo iluzorna zaštita od ustaša.

Od 19. prosinca 1941. cijeli tjedan sam dnevno telefonirala ministrovu tajniku. U početku mi je bilo dozvoljeno razgovarati i sa samim ministrom. Svaki put mi je rekao da ga zovem idući dan. Kasnije mi je bilo samo rečeno da ministra nema, ali mi poručuje da još ništa nije mogao učiniti. Odgovori su bili sve kraći, sve neljubazniji. Na kraju sam zaključila da ministar Artuković ili neće ili ne može ishoditi prijem kod ravnatelja sigurnosti. Prekinula sam s telefoniranjem bojeći se neugodnih posljedica.

21. prosinca 1941.

U ovdašnjoj bolnici umrla je zatočenica iz Lobar-grada Biljana Radan.

23. prosinca 1941.

Njezin sprovod za koji je troškove snosila Akcija.

Pošiljke hrane u Lobar-grad

Zatočeni u Lobar-gradu bili su iz Bihaća, Sarajeva, Mostara i Stoca. Za potnije se naročito zauzimao g. M. (bankovni činovnik). Budući da odašiljanje namirnica još uvijek nije u većoj mjeri bilo organizirano, pridružila sam se njegovoj privatnoj akciji, tako da je dvoje studenata iz Hercegovine odnosilo male pakete u logor. Tamo su putovali vlakom, a zatim kolima od kolodvora do

¹⁹ Eugen Dido Kvaternik (1910-1962), političar. U travnju 1941. imenovan ravnateljem za javni red i sigurnost NDH, a u svibnju državnim tajnikom u Ministarstvu unutrašnjih poslova. Postavljen na čelo Ustaške nadzorne službe (UNS) 23. kolovoza 1941. kao ustaški nadzorni zapovjednik. U kolovozu 1942. imenovan i zapovjednikom nadzorne službe u ustaškoj vojsci. Pavelić ga razriješio dužnosti u rujnu 1942.

logora. Takvi paketi su slani 18. i 20. prosinca. Kako smo u međuvremenu saznali da je određen broj žena i djece prevezen u novoosnovani logor u Gornjoj Rijeci²⁰, studenti su pristali i tamo odnositi pakete.

24. prosinca 1941.

Putovali su tamo po jednom vrlo hladnom i vjetrovitom danu. Bilo je mnogo snijega. Jedva su izdržali put po takvoj hladnoći. No, pričali su nam da im je sve teškoće nadoknadilo veliko veselje i sreća zatočenica kad su spoznale da nisu potpuno zaboravljene.

29. prosinca 1941.

Bilo je to ponovo vrlo kritično vrijeme za pravoslavne. Stoga sam odlučila telegrafirati dr. Besaroviću, koji se tada nalazio u Sarajevu, da iskoristi svoje jake veze s poglavnikom i zauzme se za progonjene.

30. prosinca 1941.

Slanje namirnica u Lobor-grad.

6. siječnja 1942.

Poslijepodne posjet g. Nedeljkovića iz Beograda. Najavio nam je dolazak predstavnika njemačkog Crvenog križa iz Beograda.

7. siječnja 1942.

Slanje namirnica. Napravili smo male pojedinačne pakete, adresirane na kršćansku djecu interniranu u Lobor-gradu.

Posjet Raškovića i Mayera iz Beograda. Isto i

²⁰ Logor Gornja Rijeka, nedaleko Križevaca, osnovan je 1941. kad je dio zatočenica iz Lobora prebačen u tamošnji dvorac. U tom su logoru većinom bile zatočene Srkinje s djecom, uglavnom iz BiH. U logoru je bilo prosječno 200 do 400 zatočenica. Krajem svibnja 1942. ženski logor prestaje funkcionirati, a od lipnja 1942. u Gornjoj Rijeci je "Dječji dom za izbjegličku djecu".

8. siječnja 1942.

Mnogo se govorilo. Trebali bi napraviti popise svih onih koji su odvedeni i zatim nestali. Predloženo nam je da pristupimo njemačkom Crvenom križu kako bismo imali zaštitu te velike organizacije. Trebali bi napraviti izvještaj koji će se ponijeti u Beograd. Neka to pripremimo dok se oba gospodina vrate s puta koji ih je trebao voditi u nekoliko logora.

U međuvremenu je srpska crkvena zajednica iz Sarajeva poslala nekoliko velikih sanduka s odjećom i obućom. Meni je prepušteno dijeljenje tih stvari. Zbog prethodnog lošeg iskustva koje smo imali s pošiljkama u logore, odjeću i obuću nisam sada htjela slati u logor, već sam tražila mogućnost dobivanja dozvole za osobnu razdiobu. Čuli smo da jedan ustaški advokat, doduše uz vrlo visok honorar, može ishoditi takvu dozvolu. Odlučili smo radije žrtvovati veći novčani iznos i tako spasiti odjeću i obuću za internirane. Inače je postojala opasnost da sve opet nestane.

9. siječnja 1942.

Kod advokata. Odbio je moju molbu da mi pribavi dozvolu za osobno dijeljenje robe u logoru. Izjavio je da se ne bavi intervencijama. Razgovor je bio besplatan.

10. siječnja 1942.

Razgovor s Raškovićem, Mayerom i Špindlerom.

Budući da je opet nastupilo jedno krajnje kritično razdoblje – u Trenkovoju je sve bilo konfiscirano – nismo željeli preuzeti odgovornost da se odjeća i obuća poslana iz Sarajeva u mojoj garaži oduzme. Unajmili smo kamion i sve što smo u međuvremenu skupili, poslali smo u logor. Dodali smo i veći broj paketa s namirnicama (*Prilog 3*). Kako kamion nije bio pun, utovareno je nešto i u Trenkovoju. Odatle je bio i pratilac kamiona.

14. siječnja 1942.

Rašković i Mayer su stvarno putovali na jug zemlje, ali nisu posjetili ni jedan jedini logor. Došli su u oproštajni posjet prije povratka u Beograd. Budući da smo već tada sumnjali u to da su oni bili službeno poslani, nismo im dali u

međuvremenu sastavljeni izvještaj. Naše sumnje su se kasnije pokazale opravdanima. Sve je to bila prevara.

Posjet dr. Besarovića.

23. siječnja 1942.

Nazvali su me poslije podne iz Židovske općine da je tamo stigla jedna žena koja je oslobođena iz Lobor-grada i zamolili da se za nju pobrinem. Odmah odlazim u općinu. Ispostavilo se da mora otići na Trg N²¹ u ustašku policiju po potvrdu o oslobađanju. Dobit će je taj ili idući dan. Dogovoreno je da svoj kovčeg ostavi u Židovskoj općini i isto poslijepodne ode po potvrdu. Tada sam imala još vrlo malo iskustva s metodama ustaške policije i nisam uopće mislila na to da ženi najprije dadem poštenu obrok hrane i nadem joj smještaj za noć i tek idući dan je pošaljem u policiju. Bila je odmah opet uhićena, smještena na Savsku cestu²² i tek nakon nekoliko tjedana opet oslobođena (4. travnja 1942).

2. veljače 1942.

Posjet dr. Besarovića.

5. veljače 1942.

Razgovor u uredu dr. Kühnela. Pokušavam dobiti pismeno odobrenje za vođenje svoje Akcije, jer se u međuvremenu ispostavilo da Židovska općina nema nikakva odobrenja koja bi moj rad bilo kako štitila od ustaša. U uredu su mi saopćili da se njihove kompetencije odnose samo na Židove. Budući da se moja Akcija odnosi na rad arijevacu za arijevence, moram tražiti odobrenje od Ravnateljstva za javni red i sigurnost²³. Tamo neka se obratim ravnatelju Vutucu. U ured na Gornjem gradu, međutim, nisu mi dozvolili ulazak. Moram najprije telefonski tražiti odobrenje za prijem.

²¹ Na Trgu N (Trgu Kulina bana, danas Trg žrtava fašizma) br. 10 nalazio se Ured Ustaškog redarstva (ustaška policija).

²² Ured zaštitnog redarstva (zatvor), Savska c. 60.

²³ Ravnateljstvo za javni red i sigurnost: središnja policijska ustanova NDH, osnovana 4. svibnja 1941.

Treba li tražiti dozvolu za rad?

6. veljače 1942.

Posjetio me dr. Besarović. Kad sam mu saopćila svoje nakane, kazao je da nije za mene da odlazim u taj ured. On će to sve za mene srediti i ne samo da će mi pribaviti željeno odobrenje, već jedno koje će mi dati mnogo veće mogućnosti za rad. (I kasnije mi je u nekoliko navrata takva odobrenja obećavao, ali nikad nije obećanja ispunio.) Kad sam se ubrzo uvjerila da ne mogu ništa očekivati, posebno sam raspravljala sa svojim suradnicima da li da ipak pokušam osobno otići spomenutom gospodinu. Napokon smo odlučili da to ne učinim, jer je postojala velika vjerojatnost da dozvolu ne dobijem, već da mi se zabrani i daljnji rad. Uz izričitu zabranu, dakako, ne bih mogla dalje raditi. Ovako sam se barem mogla osloniti na usmenu Artukovićevu dozvolu. Ako bi se moj rad morao prekinuti, ne samo da se interniranima ne bi moglo pomoći – ta pomoć koliko god je bila mala, ipak je bila pomoć – već bi izostalo i značenje koju je ta pomoć imala za zatočenicu. Kako su mi same kasnije optovano govorile, činjenica da se netko za njih brine pomagala im je da ne klonu duhom. Nisu se više osjećale tako napuštene kao tijekom ljetnih mjeseci kad su ih vukli iz logora u logor. Uvijek se našao netko da pomogne Židovkama i komunistkinjama, dok se za pravoslavke nitko nije brinuo. Osim toga, smatrala sam da je uspjeh Akcije i u tome da su zaplašeni pravoslavci u Zagrebu uvidjeli da mogu, iako u maloj mjeri, pomoći pripadnicima svoje vjere. To im je ponešto vratilo volju za životom. Znala sam da će svi biti još zaplašeni i osjećati se još bespomoćnijima ako bismo morali obustaviti rad.

9. veljače 1942.

Posjet g. Rajčevića. Htio je s nama stupiti u vezu u ime srpskog Crvenog križa iz Beograda.

Djeca slobodna

19. veljače 1942.

Dr. Besarović na ručku. Poslijepodne me nazvao dr. Rosenberg²⁴ iz Židovske bogoštovne općine i saopćio mi da su pojedina pravoslavna djeca, do uključivo 14 godina starosti, oslobođena iz logora. To mu je javio ustaški predstojnik i zadužio ga da me o tome obavijesti. Otišla sam odmah u općinu podrobnije se o tome informirati. Nakon toga odlazim u hotel dr. Besaroviću. Usprkos tome što u podne o tome nije ništa znao i što je to tek sada saznao od mene, odmah je to oslobođanje predstavio kao svoju zaslugu.

*Prvi susret s prof. Breslerom*²⁵

20. veljače 1942.

Prijepodne sam odmah otišla dr. Kühnelu. On mi je informaciju potvrdio i pitao me gdje će djeca biti smještena do vremena kada će im možda i majke biti oslobođene. U tom času nisam znala što bih mu odgovorila. Otišla sam direktoru Crvenog križa Hoferu. Treba naknadno kazati da sam kod njega već i prije bila, kad sam pokušavala dobiti dozvolu za razdiobu hrane. Smatrala sam da bi se prvenstveno Crveni križ trebao brinuti za internirane. Direktor mi je međutim tada kazao da im je od strane ustaša preporučeno da ne vode brigu o logorima. Budući da se sada radilo o oslobođenoj djeci, mislila sam da će se Crveni križ za njih pobrinuti. Direktor je to odlučno odbio, ali mi je preporučio da se obratim predstojniku Odjela za zaštitu djece u

²⁴ Dragutin Rosenberg, pravnik, član Vijeća Židovske bogoštovne općine.

²⁵ Kamilo Bresler (Bressler, Brösler) (1901-1967), pedagog i socijalni radnik. Rođen u Vakufu, Učiteljsku školu završio u Petrinji, a Filozofski fakultet u Zagrebu. Od 1928. vodio je Odjel za zdravstvenu propagandu u Školi narodnog zdravlja u Zagrebu, a od 1938. načelnik je Odsjeka za socijalnu zaštitu Odjela za socijalnu politiku Banovine Hrvatske. Pod utjecajem Štamparovih ideja o socijalnoj medicini, radi na zdravstvenom prosvjedičanju omladine i odraslih te osniva Odsjek za socijalnu zaštitu djece i omladine. Tijekom II. svjetskog rata do 1943. radi u Ravnateljstvu za socijalnu skrb, a posebno se angažirao u spašavanju kozaračke djece i smještaju ratne siročadi. Nakon završetka rata radi u Ministarstvu socijalne politike i predaje na Višoj školi za socijalne radnike do 1960. kad je umirovljen.

Ministarstvu udružbe²⁶. Nazvao ih je i ishodio da tamo budem odmah primljena.

(Na taj sam se način upoznala s prof. Breslerom (*Prilozi 4 i 5*) kojem ću se u daljnjem radu često obraćati s molbama za pomoć i kojem se ne može u dovoljnoj mjeri zahvaliti za sve što je uz opasnost za vlastiti život učinio za progonjenu pravoslavnu djecu i uopće za svu djecu koja su bila u nevolji. U najtežim okolnostima koje su nastupile ljeti 1942. uvijek je našao načina da pomogne, a ako se nije našlo nikakvo rješenje, tome su bile uzrok užasne okolnosti, a nikada nedostatak dobre volje i samoprijegora tog čovjeka.) Prof. Bresler mi je na pitanje što raditi s djecom odgovorio da ih djelomično može smjestiti u Zavod za odgoj gluhoonijeme djece²⁷. Djelomično bi ih trebalo smjestiti i u porodice. Naručio me za idući dan, jer je o svemu morao najprije porazgovarati sa svojim ministrom i tek mi tada dati siguran odgovor. Već sam prethodnog dana molila svoje suradnike da poslijepodne dođu na dogovor o smještaju djece. Odlučili smo idući dan pozvati veći broj pravoslavaca, smatrajući da se za djecu koju Ministarstvo neće preuzeti moramo sami pobrinuti, naravno, tek nakon temeljitog raskuživanja koje mi je prof. Bresler već obećao.

21. veljače 1942.

Kod prof. Breslera sam morala najprije čekati, jer je još razgovarao s ministrom, ali sam nakon toga dobila dobru vijest, da je nakon upita na najvišoj razini, Ministarstvo dobilo dopuštenje da se za djecu zauzme i da se svi mogu smjestiti u Zavod za gluhoonijeme. Bila sam određena da u pratnji jednog službenika i jedne službenice Ministarstva otputujem u logor, tamo preuzmem djecu i dovedem ih u Zagreb (*Prilog 6*). Bilo je samo veliko pitanje hoće li se majke htjeti odvojiti od djece, budući da se, naravno, nije smjela primijeniti nikakva prisila. Odmah sam otišla u Zavod za gluhoonijeme na dogovor s g. Domljanom²⁸. Telefonski je već bio obaviješten o mom dolasku. Dogovorili smo organizaciju transporta. Dobivam zadatak informirati se o najbližoj že-

²⁶ Ministarstvo udružbe, Smičiklasova ul. 23. I. Odjel društvenog osiguranja, zaštite i skrbi, Odsjek brige za obitelj i djecu: Kamilo Bresler, odsječni savjetnik; pročelnik odjela: dr. Salih Kulović; ministar udružbe (1942): dr. Lovro Sušić.

²⁷ Zavod za odgoj gluhoonijeme djece, Ilica 83. Ljudevit Šafarić, ravnatelj 1942, dr. Lujo Domljan, zdravstveni savjetnik.

²⁸ Lujo Domljan, liječnik, zdravstveni savjetnik u Zavodu za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu.

ljezničkoj postaji, mogućnostima transporta do postaje, itd., budući da on o tome ništa nije znao. Na put bi trebalo krenuti što prije.

Prilikom poslijepodnevnog sastanka s pravoslavicima pokazalo se kako je bilo nužno da Ministarstvo preuzme svu djecu. Prije nego što sam uspjela dati tu informaciju, čula sam mnoga opravdanja za odbijanje uzimanja djece u obitelji i savjet da se iz logora preuzme samo onoliko djece koliko će ih Ministarstvo moći zbrinuti.

22. veljače 1942.

G. Vukosavljević se upravo vratio od dr. Besarovića. Obavijestio ga je o planiranom načinu zbrinjavanja djece. Dr. Besarović moli da ga posjetim. Kad sam to učinila, dr. Besarović mi je rekao da ni u kom slučaju ne odem po djecu, jer radi na tome da se oslobode i njihove majke. To će mu uspjeti samo uz obrazloženje da se u Zagreb ne može dovesti djecu samu. Dozvolu će dobiti najkasnije za osam dana i neka svakako tako dugo pričekam. Na žalost, dala sam se nagovoriti i odgodila sam put.

23. veljače 1942.

Otišla sam službeniku u Zavod za gluhoonijeme.

24. veljače 1942.

Prof. Bresleru objasnila razloge odgađanja puta. Moram odmah kazati da prof. Bresler nije bio sporazuman s odgovodom.

Pošiljke paketa u Lobor-grad

Pomoć u namirnicama za Lobor-grad se u međuvremenu odvijala na sljedeći način: Židovska bogoštovna općina je svakog tjedna u pratnji jednog svog službenika slala kamion u logor. Tu smo i mi mogli dodati naše pakete za kršćanske zatočenice. Budući da su se nakon prvih pošiljki, koje su bile adresirane na imena s listi koje smo svojedobno dobili, javile i ostale žene i djeca, imali smo prilično potpun popis zatočenika koji su se tamo nalazili. Bilo ih je 173. Među njima i neke katolkinje koje su bile internirane kao ko-

munistkinje i za koje smo se također brinuli. Budući da nismo mogli skupiti sredstva da svaki tjedan svima šaljemo pakete, napravili smo točan raspored kome ćemo u pojedinom tjednu slati pošiljku. Pritom su djeca bila obuhvaćena češće od odraslih. Budući da je cijela Akcija mogla raditi samo skriveno, nije imala službeni karakter, nismo se, naravno, poput Židovske općine mogli obratiti odjelu za prehranu zbog dodjele namirnica, već smo morali sve kupovati na crno. Svako poslijepodne, uoči dana kad je kamion trebao otići, skupili smo se kod mene i u trpezariji je bilo veliko pakiranje. Posao je bio podijeljen: jedni su pravili porcije, drugi zamatali, treći slagali pojedinačne pakete, g. Vukosavljević ih je zamatao i vezao. Adresirao ih je najčešće ing. Vasilić. Budući da cijena za pojedini paket, koju smo Židovskoj općini plaćali za prijevoz (*Prilog 7*), nije ovisila o njegovoj veličini, obično smo pakirali u jedan paket porcije za dvije osobe i napisali na paket oba imena. Ukoliko se radilo o majci s većim brojem djece, obitelj je dobila jedan zajednički paket naizmjenice jednom jedna, a drugi put druga djeca, tako da je majka dobila paket svaki tjedan.

U međuvremenu mi je počela pomagati gđa Bojanić. Bila je to vrlo marljiva, požrtvovna, pouzdana i ustrajna suradnica. Preuzela je velik dio mog posla i na taj način mi je mnogo pomogla do jeseni 1942. kad je zajedno sa svojim mužem započela samostalnu akciju i sve svoje slobodno vrijeme posvetila napuštenoj djeci.

Slali smo kruh koji smo kod pekara davali peći od kukuruznog brašna, tvrdo kuhana jaja, maslac ili mast, čvarke, sir, slaninu, kobasice, limune, sol, luk, češnjak, masline, čaj, kavni nadomjestak, ovomaltine, za djecu neko vrijeme konzerve s mlijekom koje smo mogli nabaviti u Zagrebu, šećer, sušene jabuke, smokve, naranče; već prema tome što je bilo moguće nabaviti, jer u to vrijeme prodaja na crno nije još bila tako otvoreno dozvoljena kao kasnije.

Pretrazivanje stana

25. veljače 1942.

Opet je poslijepodne bilo rezervirano za slaganje paketa. U trpezariji je već bio sanduk s limunima i sanduk s češnjakom. Pripremani su mali paketi sa šećerom i soli. Prisutni su bili gđa Bojanić, g. Vukosavljević, g. ing. Vasilić i moje kćeri Jelka i Ilse. Moj muž je bio u ordinaciji. Zazvonilo je. Došli su detektivi predvođeni Vrtljakom pretražiti stan. Odmah su kroz trpezariju otišli u ordi-

naciju. Svi prisutni su morali ostatu. Započelo je pretraživanje čitavog stana i svih ormara. Trebalo je otvoriti jedan zidni ormar u kojem je moja kći Ilse imala svoje stvari, a ključ je bio u njenom stanu. Jedan ustaša ju je autom tamo odveo i na taj način je njezin muž saznao da nešto nije u redu. Pokušao je odmah stupiti u vezu s dr. Besarovićem koji je bio na nekoj sjednici u Saboru. Tamo je bio i ravnatelj Kvaternik. Njegov tajnik je nazvao naš stan. (To smo sve saznali kasnije.) Pozivala sam se na usmeno odobrenje ministra Artukovića i odobrenje dr. Kühnela koja, međutim, nisu postojala u pismenom obliku. Stoga se pokušalo nazvati dr. Kühnela, ali je nađen tek mnogo kasnije. Kao jedini službeni dokument imala sam putni nalog od Ministarstva udružbe za putovanje u Lobar-grad. To sam pokazala. Zbog tog naloga je prof. Bresler imao neugodnosti.

Izgleda da me je netko prijavio da sam prethodnog dana preko jedne ovdašnje špediterske firme poslala kamion pun robe partizanima. Osim toga se tražila i jedna tajna radiostanica. Bili su to ustaški detektivi koji su pripadali političkoj policiji. Kasnije je pozvana i gospodarska policija i na kraju neki službenik koji je trebao zapečatiti stan, budući da su nam rekli da ćemo svi biti zatvoreni. Nekoliko puta sam morala ići u svoju garažu, gdje su pregledane sve stvari. Na kraju, kad su mi već bili oduzeti ključevi od garaže i moje privatne smočnice, sve se sredilo prije spomenutom intervencijom dr. Besarovića.

Bili smo, dakako, vrlo uznemireni proživljenim i moj muž je tražio od mene da Akciju obustavim, jer postoji opasnost da njega i svoje suradnike odvedem u logor.

Dr. Kühnel daje pismenu dozvolu za rad

26. veljače 1942.

Ujutro odlazim prof. Bresleru. Saznajem da je i on bio pozvan na odgovornost zbog putnog naloga kojeg mi je izdao. No, moje traženje da nekog drugog pošalje u Lobar-grad nije prihvatio. Smatrao je, naprotiv, da trebam sve provesti kako je dogovoreno i tako svima pokazati da se strogo držim propisa koje je izdao poglavnik.

Nakon Ministarstva udružbe odlazim u ustaški Židovski odsjek Ustaške policije pokušati dobiti dozvolu za rad. Predstojnik me primio vrlo ljubazno, ali smatrajući da nije nadležan, ne želi mi dati pismeno odobrenje. Kaže da je

moj rad apsolutno dozvoljen, ali je zaboravio izvijestiti druge ustaške policijske stanice da ga je odobrio. Kaže da mogu mirno nastaviti s radom. Objasnila sam mu da se ne radi toliko o meni, već o mojim suradnicima, budući da sam svima rekla da je naš rad dozvoljen i sada snosim odgovornost ako budu zatvoreni. Konačno je na moju opetovanu izjavu da od Ravnateljstva za sigurnost ne mogu dobiti ništa napisмено, dr. Kühnel bio spreman izdati pismenu dozvolu. Mogla sam je podići idući dan.

Organizacija Akcije

27. veljače 1942.

Dobivam pismenu dozvolu za vođenje svoje Akcije (*Prilog 8*). Odmah sam je odnijela fotografu i dala napraviti nekoliko kopija. Polazeći od ove dozvole, za koju sam točno znala da mi u određenim prilikama neće ništa značiti (svaka ustaška institucija se držala vlastitih pravila i nije uvažavala eventualne pogodnosti koje je odobrio neki drugi ustaški ured; na to me je i dr. Kühnel upozorio), odlučila sam, usprkos prigovoru mog muža, nastaviti Akciju, budući da su se i svi moji suradnici izjasnili za nastavak rada. Već sam prije u nekoliko navrata razgovarala sa svojim suradnicima, naročito s dr. Vidakovićem, o tome tko treba nastupati kao odgovorni rukovodilac Akcije. Ja svakako, ali da li i netko od mojih suradnika? Naročito sam željela da dr. Vidaković, koji je od početka preuzeo blagajnu, jer nisam željela raspolagati tuđim novcem, zajedno sa mnom zastupa Akciju. No i on i ostali suradnici uvijek su to odlučno odbijali plašeći se da će biti proganjeni ako službeno nastupaju. Na taj sam način od početka bila sama odgovorna za čitavu Akciju, sve se radilo pod mojim imenom i mojim rizikom. Bilo je razumljivo da se moj muž bojao za mene i sebe i nije bio suglasan s mojim radom. No, željela sam pomoći koliko je to ikako bilo moguće. Budući da nitko drugi nije želio preuzeti rizik, nije mi preostalo drugo no da sama za sve preuzmem odgovornost. Polazila sam od stajališta da moj život nije vredniji od života nedužno proganjenih i ako sam u mogućnosti drugima pomoći, pritom sam u prvom redu mislila na djecu, moj je život bio tako bogat da moram primati događaje onakvima kakvi će biti.

Djeca su još uvijek bila u Lobor-gradu, jer je dr. Besarović, usprkos mojem inzistiranju da odem po njih, tražio da ostanu u logoru, budući da je navodno radio na tome da se oslobode i majke i smatrao da će to postići u najskorije vrijeme.

2. ožujka 1942.

Opet dogovor s prof. Breslerom. Smatra da bi svakako trebalo što prije otići po djecu.

Dovođenje djece iz Lobor-grada

17. i 18. ožujka 1942.

(Prilog 9)

Ing. Vasilić kod prof. Breslera. Profesor mi poručuje da ne vjeruje kako će nastojanja dr. Besarovića biti uspješna, odnosno smatra da će majke biti oslobođene i ako će djeca već biti odvedena iz logora. Svaki dan je neizmjerljivo štetan za zdravlje djece. I meni je bilo sve teže ostavljati djecu u logoru, tako da sam odlučila, usprkos izričitoj zabrani dr. Besarovića, ipak otići po njih. Bilo je dogovoreno da najprije odem u logor i razgovaram sa ženama hoće li nam predati djecu, budući da je trebalo izbjegavati svaku prisilu. Da u logor ne bih išla posve sama, dr. Malojčić²⁹ mi je dao kao pratnju sestru Jelku Habulin³⁰ iz Ministarstva zdravlja.

19. ožujka 1942.

Odlazimo u Lobor-grad. Budući da nije bilo komandanta Hegera, mogla sam ući u logor tek nakon podužeg pregovaranja s njegovim zamjenikom. Dobila sam dozvolu govoriti sa ženama. Sestra me morala čekati u dvorištu. Većina žena se nije htjela odvajati od djece, ali nekoliko djece bez majke i nekoliko drugih mogu preuzeti. Sad se pokazalo da je bilo dobro da je transport djece bio nešto odložen, jer je zima bila vrlo oštra, a djeca vrlo slabo odjevena. Ništa od toplih stvari koje smo poslali nije bilo podijeljeno. Prenoćile smo u Zlataru.

20. ožujka 1942.

Vratile smo se u Zagreb.

²⁹ Miron Malojčić (1893-?), spec. za plućne bolesti, zdravstveni savjetnik u Zdravstvenom zavodu u Zagrebu.

³⁰ Jelka Habulin (1916-?), godine 1941. sestra pomoćnica u Institutu za tuberkulozu u Zagrebu.

21. ožujka 1942.

Dr. Besarović izvještava o audijenciji kod poglavnika. Krajnje je nezadovoljan što sam odlučila dovesti djecu.

23. ožujka 1942.

Kod prof. Breslera, a zatim kod g. Domljana u vezi s dovodenjem djece. Zatim razgovor s dr. Malojčićem o raskušivanju djece. Put je dogovoren za idući utorak. U 14,30 telefonski dogovor s komandantom Hegerom. Izvještava da će u ponedjeljak, 30. ožujka, 150 žena i djece po nalogu njemačkog Wehrmachta biti transportirano u Srbiju. Još će me 25. nazvati mogu li u utorak doći po djecu.

Pošiljke namirnica su predane u Trenkovu 13, 20. i 27. siječnja, 3, 12, 16. i 25. veljače, 2, 10. i 17. ožujka za Lobor-grad (*Prilog 10*) i 18. ožujka pet velikih poštanskih paketa za Gornju Rijeku (*Prilog 11*), kamo je tijekom zime odveden izvjestan broj srpskih žena i djece zbog nedostatka mjesta u Lobor-gradu. Budući da su tamo namirnice dovožene preko Lobor-grada, zatočenice su tijekom zime prošle teško razdoblje, jer zbog velikih količina snijega cesta tijekom nekoliko tjedana nije bila prohodna. Za njih se u velikoj mjeri brinula ruska liječnica dr. Kiseljevskaja³¹ iz Varaždina. Ona je u nekoliko navrata bila i kod mene kako bi se posavjetovala o pomoći za taj logor. I njezina prijateljica s ovdašnje Dermatološke klinike na Šalati dr. Wevern³² je pružala pomoć.

24. ožujka 1942.

Pred večer me nazvala gđa Černe³³. Radila je u stanici Crvenog križa na Glavnom kolodvoru. Saopćila mi je da sljedeće jutro dolaze djeca iz Lobor-grada. Iako sam odmah smatrala kako se radi o nesporazumu, da je riječ o odgode-
nom transportu djece koji sam trebala voditi, otišla sam ipak

³¹ Natalija Kiseljevskaja (1899-?), spec. za plućne bolesti, diplomirala na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1928/29. Nakon odlaska u tadašnji SSSR 1945. (navodno u Moskvu), gubi joj se svaki trag.

³² Katarina Wevern (1906-?), spec. dermatovenerolog, diplomirala na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1931/32. Nakon rata odlazi u tadašnji SSSR (navodno u Jaroslavl), gdje joj se gubi svaki trag.

³³ Vera Černe, dobrovoljna sestra Crvenog križa. Radila je u prihvatnoj stanici Crvenog križa na Glavnom kolodvoru u Zagrebu.

25. ožujka 1942.

ujutro na kolodvor, ali kako sam i očekivala, djeca nisu stigla. Cijeli dan sam uzalud čekala na obećani telefonski poziv komandanta Hegera.

26. ožujka 1942.

Telefonski razgovaram u Zagrebu s komandantom Hegerom. Njegov je otac tog dana bio tu sahranjen. Dogovoreno je da ću doći po djecu u subotu ujutro.

Prethodnog dana sam na kolodvoru upoznala sestru Habazin³⁴, predsjednicu sestara Crvenog križa (*Prilog 12*). S njom sam dogovorila kako provesti opskrbu transporta koji će otići u Srbiju. Bilo je to prvi put da sam se obratila za pomoć sestri Habazin. I ovaj put, kao i bezbroj puta kad sam je u budućnosti trebala, naišla sam kod nje na veliku predusretljivost i spremnost za pomoć. U daljnjem radu sam u sve većoj mjeri upoznavala i cijenila njezinu veliku dobrotu, nesebičnost i spremnost za pružanje pomoći. Tijekom svih ratnih godina posvetila je sestra Habazin svoj život isključivo pomoći onima kojima se najmanje pomagalo, koji su bili najviše proganjani i radila je uvijek tamo gdje je bilo najopasnije, bilo zbog opasnosti od progona, bilo zbog opasnosti od infekcije. Ni na što se nije obazirala, ničega se nije plašila kad je trebalo pomoći. Izražavam joj svoje najdublje poštovanje i zahvalnost. Ne može se u dovoljnoj mjeri izraziti sve dobro što je za narod učinila.

Istog jutra otišla sam predstojniku Kühnelu i pitala vrijedi li još moja punomoć za odlazak po djecu u logor.

27. ožujka 1942.

U 13,25 odlazak za Zlatar s g. Domljanom i gđicom Nevenkom iz Zavoda za gluhonijeme, te sestrom Jelkom iz Ministarstva zdravlja. U Lobor-gradu najprije razgovor s komandantom Hegerom. Pokazao mi je listu s imenima osoba koje su predviđene za transport u Srbiju. Među njima ima i djece koju sam trebala preuzeti. Pokazalo se da je moj popis, koji sam priredila na osnovi pisama zatočenica, točniji od komandantovog. Tako je pozvana jedna žena kako bi se dokazalo da stvarno ima više djece nego što je navedeno u Hegero-

³⁴ Dragica Habazin, dobrovoljna bolničarka Hrvatskog crvenog križa.

voj listi. U protivnom postojala je opasnost da joj neće biti dozvoljeno odvesti svu svoju djecu u Srbiju.

Nakon toga razgovarala sam s majkama koje su trebale ostati u logoru i pitala koja će mi povjeriti djecu. Na kraju dobivam dvoje djece bez majke, Peru i Spasu Grubješa, zatočenica Bijelić mi daje svog sina Ristu, Muratović sinove Milorada i Mladena (*Prilog 13*).

Tijekom pregovora s majkama došlo je nekoliko mladih zatočenih djevojkica i molilo da i njih povedemo. Kažu da su u logoru posve bez rođaka i da će tu propasti. Zadnjih tjedana je tamo vladala jaka epidemija tifusa. Neke djevojke su ga preboljele, a druge su se bojale da će se zaraziti. Na moju molbu g. Domljan je sa mnom otišao komandantu. Najprije je naša molba odbijena, ali kad se g. Domljan jako založio da nam se djevojke povjere, dogovoreno je da će nam se djevojke dodijeliti, ali da se moraju vratiti u logor ako to bude zatraženo. Budući da smo djevojke mogli povesti samo pod tim uvjetom, morali smo pristati. Na to smo i djevojke upozorili. To je ponajprije značilo da nijedna od njih ne smije kući, već moraju do svog stvarnog oslobođenja ostati na brizi Ministarstva udružbe. Još nikad nisam vidjela toliko radosti kao kod tih mladih bića koja su već mjesecima bila zatočena, a sad su se mogla vratiti u ljudske životne uvjete. Bile su to Danica Marković, Srba Tejić, Vera Puškić, Vera Šarenac, Bosa Vlaisavljević i Staka Popović.

Dok smo pregovarali s komandantom došao je dr. Stern. Došao je zajedno s nama da, kao i gotovo svake subote, u logoru pomogne bolesnima. Javio je da postoji teška bolesnica koja mora odmah biti podvrgnuta operaciji slijepog crijeva. Njegova molba da je se preveze u Zagreb u bolnicu bila je grubo odbijena, najprije pod izgovorom da nema auta. Kad je liječnik kazao da postoji mogućnost prijevoza i da će Židovska općina snositi trošak, bilo mu je grubo rečeno da o tome nema više kazati ni riječi. Kad je liječnik otišao pokušala sam posredovati i rekla da kao žena liječnika znam da odgađanje operacije upale slijepog crijeva može dovesti do smrti. Dobila sam vrlo hladan odgovor da to neće biti prva žena koja je umrla u logoru. Bilo je to rečeno na tako neizmjereno hladan i bezdušan način da smo i g. Domljan i ja bili pod dojmom toga čitavu večer.

Odvođenje još jedne mlade djevojke koja je bila katolkinja bilo nam je zabranjeno, jer je ta djevojka bila pod posebnom paskom Gestapoa³⁵.

³⁵ Gestapo, skraćena za *Geheime Staatspolizei* (tajna državna policija), tajna policija u Hitlerovskoj Njemačkoj.

Bilo je dogovoreno da će djeca i djevojke, koji su u međuvremenu bili popisani na posebnu listu, biti sljedeće jutro dovezeni kamionom na kolodvor. Tamo ćemo ih preuzeti. Bilo mi je onda još moguće u dvorištu podijeliti nešto hrane, limuna i kondenziranog mlijeka za djecu, tj. pod paskom stražara podjelu je preuzela voditeljica koju su zatočenice izabrale. Tako smo nakon nekoliko sati boravka u logoru s teškim dojmovima otišli u Zlatar, gdje smo proveli noć. Nas tri žene, ali i g. Domljan, bili smo duboko potreseni životom u logoru, a naročito bezdušnim ponašanjem komandanta. No bilo je sve to još blago prema onome što sam kasnije vidjela prilikom boravka u ustaškim logorima.

28. ožujka 1942.

U 5 sati ujutro g. Domljan na kolodvoru u ime Ministarstva udružbe preuzima djecu. Bila su dovedena kamionom. Po dolasku na Glavni kolodvor u Zagrebu, sestra Habazin djeci daje kavu i zajedno s ostalim sestrama i dezinfektorom odvodi ih u stanicu za raskuživanje. Odatle se djecu odvodi u Zavod za gluhoonijeme. U Zavod smo poslali dva sanduka s limunima, kako bi djeca što prije dobila hranu s vitaminima (*Prilog 14*).

Lobor-grad, transport za Beograd

Predvečer odlazim u stanicu Crvenog križa i sa sestrom Habazin dogovaram pojedinosti o opskrbi transporta iz Lobor-grada za Srbiju. Kasnije se pokazalo kako je naša pomoć bila nužna, jer bi njemački Wehrmacht vodio transport bez ikakve opskrbe. Istina, Wehrmacht je obvezao upravu logora da svakome dade hranu za dva dana, ali komad kruha i nekoliko jaja koje je svaka žena dobila, bili su u prvom satu pojedeni.

29. ožujka 1942.

U subotu poslijepodne kod mene veliki posao. Pozvani su svi suradnici. Trebalo je zamotati 150 paketa s hranom za put. Paketi su oko 19 sati prevezeni na kolodvor u ambulantu Crvenog križa, zajedno s 25 kg graha, 1 kg masti, 1 kg masla, 3 kg brašna, krumpirom, 2 kg šećera, kavnim nadomjestkom, 3 kg luka, češnjakom, 2,5 kg soli. Sve za opskrbu transporta. Moram naglasiti da je

u to vrijeme nabavljanje namirnica bilo vrlo teško i da je g. Omčikus preuzeo brigu za nabavke.

30. ožujka 1942.

Vlak ima 45 minuta zakašnjena, ali transport nije u vlaku. U direkciji željeznice ne možemo ništa doznati o tome što je s transportom. U 10 sati me naziva komandantov brat i kaže da se zbog prsnuća gume na posljednjem kamionu zakasnilo na vlak i da će transport stići između 13 i 13,30. U 13 sati sam opet na kolodvoru, ali transport još nije najavljen. Sestre odlaze na Sava-kolodvor³⁶ kuhati i javljaju da će transport stići u 15 sati. Dočekujem vlak na Sava-kolodvoru. Stiže u 15,30. Dijeli se kava. Dajem da se popiše tko treba cipele i moji suradnici odlaze u moju garažu – naše skladište, sve pripremiti. Sa sestrom Habazin pratim transport u stanicu za raskuživanje³⁷. Bilo je predviđeno da transport brzim vlakom nastavi put u 22 sata, budući da je bilo prekasno da stigne na putnički u 19 sati.

U transportu se nalazi jedna katolkinja čiji roditelji žive u Zagrebu. Moli komandanta da je oslobodi. On kaže da sâm ne može ništa odlučiti, pa odlazi njemačkom oficiru koji kontrolira transport. Ja se također za nju zauzimam, ali uzalud. Oficir me pita što ja tu tražim. Pokazujem mu svoju dozvolu za rad. Počinje strašno na mene vikati, budući da dozvola glasi za rad preko Židovske općine, kako mogu raditi sa Židovima. Bolje da se ne brinem za arijevke ako to ne može biti drugačije nego preko Židovske općine. Djevojka mora u Beograd.

U 18,50 dolazi komandant i kaže da brzi vlak neće preuzeti transport, tako da za deset minuta moramo biti na kolodvoru. Inače se mora čekati do sljedećeg jutra. Svi se brzo oblače, ulaze u vagone gdje se tijekom puta dijeli hrana. Habazin telefonira na Glavni kolodvor da vlak pričekava. Na kolodvoru već čekaju moji suradnici. U međuvremenu su pripremili u velikim papirnatim vrećama hranu, cipele i odjeću koju smo imali. Sve se daje ženama smještenim u tri vagona. Pomagali su i strani ljudi koji su se zatekli na peronu. Pripadnici Slovenskog crvenog križa su podijelili mnogo potrebnih lijekova. Među interniranim bilo je i bolesnih. Umjesto u 19, vlak odlazi u 20,30.

³⁶ Danas Zapadni kolodvor, Trg francuske republike 13.

³⁷ Stanica za raskuživanje nalazila se na tzv. Kanalu, prostoru oko današnjeg Autobusnog kolodvora u Aveniji M. Držića.

31. ožujka 1942.

Poslijepodne pišemo članovima obitelji na adrese koje su nam zatočenice jučer navele. Korespondenciju su uglavnom vodili moji suradnici. Zbog manjkavog poznavanja jezika ja se tim poslom uopće nisam mogla baviti.

1. travnja 1942.

Daljnja obrada pošte.

(Prilozi 15, 16)

2. travnja 1942.

Obaviješteni smo da kamion odlazi u logor, pa smo iznimno ujutro napravili pakete i odmah ih dostavili u Trenkovu. Odlazim u Ustaško redarstvo i molim predstojnika Kühnela da dozvoli prijevoz u bolnicu Drenke Simić koja ima tifus i čir na dvanaesniku (*Prilog 17*) i Zorke Ivanović koja ima tifus. Odobrava se. Osim toga predstojnik obećava da će se zauzeti za Zorku Radovanović, koja se od 23. siječnja nalazi u zatvoru na Savskoj cesti. Dalje, tražim oslobađanje Jove Popovića, koji se prije nalazio u Lobor-gradu, budući da dječaka treba smatrati oslobođenim poput ostale djece. Zbog toga, međutim, moram otići u Upravu policije gdje mi upravitelj kaže da je to dijete s majkom, poput svih političkih zatočenika, 20. ožujka odvedeno na Trg N. O tome obavještavam predstojnika Kühnela i molim da intervenira. Nije mi uspjele dijete osloboditi. U ovom slučaju, kao i u mnogim drugima, velika otežavajuća okolnost je bila da nisam imala službeno odobrenje za svoju Akciju.

Telefoniram dr. Sternu u Židovsku bogoštovnu općinu o transportu bolesnica. On sumnja da je Ivanović sposobna za transport. Obećaje da će kad u petak ode u Lobor-grad pregledati bolesnicu i odmah me obavijestiti o njenom zdravstvenom stanju, kako bi se u subotu mogao obaviti transport. Nazivam u Ministarstvo zdravstva dr. Malojčića. Obećava provedbu transporta.

Posjećujem djecu u Zavodu za gluhoonijeme i poslijepodne se piše članovima njihovih obitelji. Odmah prvih dana nakon dolaska djece iz Lobor-града u Zavod, otišla sam s mužem posjetiti ih. Direktor nas je pozvao u svoju kancelariju i prigovorio da se za djecu previše brinemo. Tamo je on odgovoran i nije u redu da se djeci donose namirnice. Prigovorio je što smo poslali limune. Kako se može toliko davati pravoslavnoj djeci dok muslimanska djeca koja se

tamo nalaze moraju biti zadovoljna onime što tamo dobiju? Svo osoblje se već uzrujava što se na taj način postupa. Pokušali smo mu objasniti, naročito moj muž s medicinskog stajališta, da su djeca došla iz logora jako pothranjena, da su limuni nužni zbog nedostatka vitamina kod djece, isto tako maslac i sir koji su djeci doneseni. To ga je donekle umirilo, ali je zabranio daljnje donošenje hrane. Smijem donositi samo lijekove i vitaminske preparate koliko god često želim. No, moram mu se uvijek unaprijed najaviti. Moje suradnice trebaju prekinuti s posjetama.

3. travnja 1942.

Dr. Stern me obavještava, da uslijed izdane zabrane putovanja, ne može otići u logor. Telegrafiram u komandanturu logora s plaćenim odgovorom i tražim izvještaj o zdravstvenom stanju bolesnih žena.

4. travnja 1942.

Iako nije stigao odgovor na moj telegram, u Ministarstvu zdravlja odnosno u Higijenskom zavodu³⁸, ipak je odlučeno da se pošalju ambulanta kola. Zahtijeva se da u Ustaškom redarstvu tražim dozvolu za dezinfektora koji treba preuzeti obje žene. Telefoniram dr. Kühnelu. Obećaje mi izdavanje dozvole. Odlazim k njemu i u 11 sati vraćam se s traženim papirom, što odmah javljam dr. Malojčiću. Auto odlazi u 12 sati. Dolazi k meni po dozvolu. U međuvremenu mi telefonira dr. Rosenberg iz Židovske bogoštovne općine da treba dovesti i jednu ženu s uklještenim bruhom, za koju već ima dozvolu za transport. O tome obavještavam dezinfektora.

U 14 sati stiže k meni potpuno prokislila Zorka Radovanović. Na molbu svog muža bila je pomilovana već u siječnju, a onda je bila zatočena u Savskoj. Sad su joj dali propusnicu da se može vratiti kući u Mostar. Dok ona ostaje kod mene, odlazim u Židovsku općinu i raspitujem se za njezin kovčeg kojeg je svojedobno tamo ostavila. Navečer odlazi po njega i u 19 sati preko Broda putuje u Mostar. Moji suradnici predaju telegram za njezinog muža.

³⁸ Higijenski zavod sa Školom narodnog zdravlja, Mirogojska cesta 4.

Progona na Kordunu

6. travnja 1942.

Prijepodne kod mene sastanak s dr. Vidakovićem i dr. Kešićem³⁹, koji radi na Kordunu kao vojni liječnik. Obavještava nas o velikim nevoljama djece bez roditelja na Kordunu. Moj muž mu nabavlja mast protiv svraba koju je već teško dobiti. Dr. Kešić pripovijeda o iseljavanju čitavih sela.

7. travnja 1942.

(Prilozi 18, 19)

Već dulje vremena tražim da dr. Vidaković ode sa mnom prof. Bresleru, kako bismo mu zahvalili na pomoći za našu djecu iz Lobor-grada. Nakon nekoliko odgađanja danas odlazimo u posjet i upoznajem profesora sa svojim suradnikom.

Navečer dobivam sprovodnicu iz Sarajeva i ispostavlja se da je dr. Besarović, usprkos mom protivljenju, dao da mi se pošalju odjeća i obuća koje je pravoslavna crkvena općina skupila u Sarajevu. Nisam željela da stvari budu kod mene, bojeći se da bi mi ih ustaše mogle oduzeti i da bi to opet moglo dovesti do premetačine stana. Zbog toga je dr. Vidaković

8. travnja 1942.

otišao u Židovsku bogoštovnu općinu i ishodio da se sanduci tamo pohrane. Općini je predana sprovodnica i općina se pobrinula za prijevoz s kolodvora na naš račun. Dr. Besarović naziva. Nezadovoljan je ovakvim rješenjem.

Dolazi odgovor na moj telegram poslan 3. travnja u Lobor-grad s obavijesti da su žene odvedene u bolnicu. To mi je u međuvremenu već bilo javljeno. Bolesnicu za koju se brinula Židovska općina nije bilo moguće povesti zbog nedostatka mjesta. No dovezena je drugim kolima.

³⁹ Branko Kešić (1910-1988), spec. socijalne medicine. Od prosinca 1942. u Zdravstvenoj središnjoj državnih namještenika, organizator zdravstvene zaštite.

9. travnja 1942.

Sa sigurnošću smo računali da će amnestija pripremana za državni praznik 10. travnja omogućiti oslobađanje majki. U večernjim novinama čitam o amnestiji, ali žene nisu njome obuhvaćene. Odmah nazivam dr. Besarovića. Kaže da je amnestija za Lobar-grad posve sigurna, ali nije još bilo vremena provesti je. Više ga brinu muškarci u Jasenovcu⁴⁰. I na tome će dalje raditi, ali nema vremena, pretrpan je poslom i vrlo loše se osjeća.

11. travnja 1942.

Kod mene g. Vukosavljević i dr. Vidaković. Dolazi i g. Omčikus i pripovijeda da se novoimenovani pop Hrvatske pravoslavne crkve jako zalaže za internirane. Odlučujemo posjetiti ga.

Posjećujem djecu u Zavodu za gluhoonijeme. (*Prilog 20*)

Pravoslavni svećenik

12. travnja 1942.

U 11,30 razgovor kod popa u Ilici 7 – Vukosavljević, Vidaković i ja. Pridružuje nam se gđa Bojanić. Došla je zbog svog uhićenog šogora. Predajem svećeniku listu interniranih koji se još nalaze u Lobar-gradu odnosno u Zavodu za gluhoonijeme u Zagrebu. Molim da se zauzme za oslobađanje djece i naročito majki, koje se neće odvajati od svoje već oslobođene djece, kako bismo na taj način izvukli iz logora barem djecu s majkama. Kako smo kasnije saznali, naše su nade u pomoć popa bile uzaludne. Nije se za nedužno progonjene pravoslavce uopće zauzeo. Poslijepodne s mužem posjećujem dr. Malojčića. On

⁴⁰ Središnji i najveći sustav koncentracijskih logora na području NDH kod sela Jasenovca, koje se nalazi na lijevoj obali Save, nedaleko od utoka Une u zapadnoj Slavoniji. Bio je u funkciji od posljednjih dana kolovoza 1941. do 22. travnja 1945. Obuhvaćao je pet zasebnih logorskih cjelina: Jasenovac I kraj sela Krapje na obali Save; Jasenovac II nedaleko od sela Bročice; Jasenovac III (središnji i najveći logor, tzv. "Cigłana") na rubu naselja Jasenovac, na velikom posjedu i u industrijskim pogonima poduzetnika Ozrena Bačića i obitelji; Jasenovac IV u samom Jasenovcu (tzv. "Kožara") i Jasenovac V u Staroj Gradiški. Usp. Nataša Mataušić, *Jasenovac 1941-1945. Logor smrti i radni logor, Jasenovac – Zagreb 2003.*

nam pomaže gdje god može. Sad želim s njim razgovarati o nekim aktualnim pitanjima Akcije.

13. travnja 1942.

Saznajem da je kamion komandature logora u gradu i da preuzima pakete u Trenkovej. Odmah pripremam pakete s hranom za naše štićenike i odnosim ih u Trenkovu.

14. travnja 1942.

Već je prethodnog dana g. Vukosavljeviću u Trenkovej rečeno da se sanduci iz Sarajeva moraju što prije preuzeti. Sad mi isto iz Trenkove javljaju telefonom. O tome telefonski izvještavam Besarovića. On u Saboru ima radnu sobu. Istovremeno urgiram oslobađanje majki u Lobar-gradu. Besarović je krajnje zlovoljan. Kaže da sanduke pohranim u svojoj garaži, preuzima svu odgovornost u odnosu na ustaše. Uostalom, ne želi više sa mnom raditi, jer imam previše zahtjeva, a on je preopterećen poslom. Potražiti će druge ljude s kojima će surađivati. Već prije mi je obećao da ću dobiti dozvolu da stvari osobno u logoru razdijelim. Dosadašnje iskustvo nam je pokazalo da je gotovo sve što smo poslali uprava zadržala. Stoga nismo više ništa htjeli slati. Nakon četvrt sata me opet nazvao, sada vrlo ljubazan i pita jesam li u Trenkovej sredila daljnje pohranjivanje sanduka. Vrlo hladno sam mu odgovorila da ću zamoliti jednog od svojih suradnika da poslijepodne ode tamo. Najavio je da će me posjetiti između 15 i 16 sati. Poslijepodne je svoj posjet opet otkazao. Došla sam do zaključka da s dr. Besarovićem ne možemo računati i da svoje daljnje planove moramo graditi ne osvrćući se na sva njegova obećanja.

15. travnja 1942.

Dr. Stern mi predaje listu interniranih u Đakovu⁴¹. Tamo se u posljednje vrijeme nalaze i pravoslavni zatočenici, među kojima ima i djece. Predlaže mi da i

⁴¹ Logor u Đakovu osnovan je krajem 1941. Smješten je u prostorijama nekadašnjeg mlina "Cereale", usprkos protivljenju Đakovačke biskupije, koja je bila vlasnik tih prostorija. Prvi transporti sa ženama i djecom stigli su u Đakovo u prosincu 1941. Tada je u logor smješteno 1870 Židovki i oko 50 Srpkinja. U veljači 1942. u logor je doveden transport iz Stare Gradiške. Bile su to zatočenice oboljele od tifusa, pa se epidemija proširila na cijeli logor u kojem je tada bilo oko 3000 zatočenica. Početkom lipnja 1942. logor je raspušten, a zatočenice su u tri transporta odvedene u Jasenovac i pobijene na Gradini.

tamo šaljem namirnice. Smatra da bi to bilo važnije od slanja u Lobor-grad. Logorom upravljaju ustaše.

Poslijepodne je došao dr. Malojčić. Razgovaramo o nekim aktualnim pitanjima raskuživanja zatočenika čije oslobađanje očekujemo.

16. travnja 1942.

Prijepodne posjećujem djecu u Zavodu za gluhoonijeme. Dobivam pisma za dvije majke koje se nalaze u logoru. Poslijepodne pripremamo pakete za Lobor-grad i Gornju Rijeku. Odlučujemo da ćemo pakete slati i u Đakovo. Slanje će također ići preko Trenkove.

Oslobađanje pravoslavnih žena i djece

17. travnja 1942.

Navečer je dr. Pajas bio na klinici kod mog muža. Obavijestio ga je da mi He-ger poručuje kako treba osloboditi sve pravoslavke u Lobor-gradu.

18. travnja 1942.

Odmah ujutro odlazim dr. Kühnelu u Ustaško redarstvo. Pokazuje mi kopiju telegrama poslanog komandantu Gornje Rijeke u Novi Marof, u kojem stoji da se sve pripadnice pravoslavne vjere imaju osloboditi iz svih logora i iz svih zatvora, ukoliko se ne sumnja da su komunistkinje. Kaže da mu nije poznata službena odredba o provođenju te naredbe, pa naziva ravnatelja Vukosava u Ravnateljstvo za javni red i sigurnost. Ne nalazi ga. Dobivam dozvolu da u ponedjeljak opet dođem.

19. travnja 1942.

Nedjelja. Odlazim s mužem djeci u Zavod za gluhoonijeme.

20. travnja 1942.

Odlazim u Ustaško redarstvo dr. Kühnelu. Kao i uvijek, mora se najprije telefonski pitati smijem li u njegov ured. Kad portir dobiva dozvolu, pušta me gore. U predvorju već čeka neki gospodin. Nakon nekog vremena izlazi dr. Kühnel. Kad me vidi kaže da će stvarno pravoslavke u Lobor-gradu i Gornjoj Rijeci biti oslobođene. Pitam hoće li žene doći u karantenu (iz dva razloga: u logoru je vladala teška epidemija trbušnog tifusa koja još nije prošla. Osim toga, mogućnosti nabavljanja namirnica u Bosni i Hercegovini su već bile vrlo loše, pa sam željela da se žene nakon gladovanja u logoru dobro oporave prije nego što se vrate kućama). Na to me dr. Kühnel poziva u kancelariju gdje su bili prisutni meni nepoznati gospodin iz Ravnateljstva za javni red i sigurnost, komandant Heger i Kühnelov tajnik. Razgovara se o karanteni. Zaključuje se da je ona nužna. Postavlja se problem smještaja. Spominjem Zavod za gluho-nijeme. Uz odobrenje nazočnih odlazim prof. Bresleru. On se slaže da se djecu može prihvatiti. Isto tako i majke, ukoliko Ravnateljstvo za njih izda dozvole boravka da ih se ne bi tamo kasnije opet uhitilo. Vraćam se dr. Kühnelu i izvještavam. Gospodin iz Ravnateljstva, koji me je čekao, obećava da će još istog poslijepodneva najkraćim putem dostaviti dozvole Ministarstvu. (To nije bilo učinjeno i Ministarstvo udružbe je kasnije imalo teškoća zbog žena.) Na moje pitanje mi je rečeno da se i žene u Đakovu imaju osloboditi. Doći će u karantenu u Brod. Komandant Heger više nije nazočan. Budući da se očekuje da će se u 13 sati vratiti u Ustaško redarstvo, kažu mi da će me tada nazvati kako bi s komandantom dogovorila dan transporta. Kako do 14,30 nije bilo telefonskog poziva, pokušavam nazvati Hegera kod njegovog brata u Zagrebu. Nije se još vratio, kazat će mu da mi se javi. U 16 sati ponovo nazivam; zaboravili su na mene, a komandant je u međuvremenu otišao u Lobor-grad. Savjetuju mi da iza 17,30 nazovem poštu u Zlataru.

U 16,30 odlazim s dr. Vidakovićem u Zavod za gluho-nijeme. Vidaković želi posjetiti djecu, a ja razgovarati s direktorom. Jedan dječak loše vidi i željela bih ga odvesti okulistu. Direktor kaže da najprije treba pričekati nova odijela koja je već naručio, a onda će dječaka poslati liječniku s jednom sestrom. Ne trebam se oko toga brinuti. Ništa nije znao o teškoćama s vidom, jer mu dječak o tome ništa nije rekao. Vrlo ljubazno je sa mnom dogovarao smještaj žena koje se očekuju. Zajedno s dr. Vidakovićem, koji je u međuvremenu bio kod djece, dogovaramo kako dobiti dozvolu da djeca mogu pohađati školu.

U 17,45 vraćam se kući. U međuvremenu je nazvao komandant. Pokušavam nazvati Zlatar, ali je već otišao. Saopćeno mi je da će me nazvati u utorak u 11,30. Logor nema telefona.

Poslijepodne su svi moji suradnici bili kod mene. Namjeravali smo pripremiti pakete za Đakovo. Zbog obećanog oslobađanja nismo to onda na žalost učinili (na žalost, jer do oslobodađanja Đakova nije došlo). Kod svih vlada veliko oduševljenje.

Prijepodne sam nazvala dr. Malojčića u Ministarstvo kako bi se pripremila karantena za Đakovo

21. travnja 1942.

Prijepodne me naziva komandant Heger zbog transporta. Dovede će žene i djecu koja se još tamo nalaze tijekom idućeg tjedna. Nema nikakve žurbe. Tražim da to bude što prije pod izgovorom da momentalno u Zavodu za gluhoonijeme ima mjesta. Ako žene sada ne dođu, mogao bi stići neki drugi transport i onda će sve biti zauzeto. Ponajviše se bojim da bi ustaše mogle izdati protunaredbu. Da sam imala pravo pokazalo se na žalost kasnije u Đakovu, gdje se nitko nije dovoljno založio za hitno preuzimanje interniranih. Transport je dogovoren za 23. Iz Zlatara će me obavijestiti kad kamioni, kojima će se žene dovesti, onuda prođu.

Poslijepodne s dr. Vidakovićem u Zavodu za gluhoonijeme kako bi s direktorom točno sve dogovorili o smještaju žena. Najavljeno je 60 osoba. Posjećujemo djecu. Tamo susrećemo nekoliko naših suradnica.

U 19 sati odlazim u misiju Crvenog križa na kolodvoru kako bih sa sestrom Habazin dogovorila raskuživanje i opskrbu hranom nakon dolaska iz Lobor-grada. Sestra obećaje da će dati 30 litara mlijeka i šećer.

Transport iz Lobor-grada

23. travnja 1942.

U 8,45 se sastajemo i pripremamo pakete s hranom. Bit će podijeljeni po prijemu u stanici za raskuživanje. Po osobi 2 tvrdo kuhana jaja, 10 dkg sira, 20 dkg kruha. Za pratnju, također paketi s hranom i 200 cigareta. Za sestre Crvenog križa kruh, sir i 100 cigareta. U 9 poziv s pošte u Zlataru da je transport već prošao. Približno 65 km bi morao preći u otprilike tri sata. U 12,15 dolazi auto Crvenog križa sa sestrama po pakete. Nema vijesti o tran-

sportu. Nešto iza 14 sati naziva komandant Heger i javlja da se putem moralo popraviti tri kvara na gumama, a sad se četvrti više ne može popraviti. Cijeli transport stoji oko 2 km pred Črnomercem⁴². Kamioni su otvoreni. Cijelo prijedopne pada jaka kiša. Treba doći po žene. Najprije nazivam u Ministarstvo dr. Malojčića. Još je tamo i pokušat će naći vozača kamiona. Bit će to teško, jer je šofer već otišao. Uzimam taksi i odlazim u stanicu za raskuživanje gdje čekam sestru Habazin. U blizini susrećem direktora Crvenog križa Hofera i sestru Anku. Mislili su da je transport već davno stigao i željeli su ga posjetiti. U stanici se nalazi samo jedna pomoćna sestra. Sestra Habazin se autom odvezla do jednog sporednog kolosijeka i tamo opskrbljivala hranom transport Dalmatinaca. Direktor Hofer odlazi za njom. Ja ostajem u stanici. Hofer se vraća. Nije našao sestru Habazin. Pretpostavlja se da je u Vinogradskoj bolnici. Direktor Hofer naziva bolnicu iz vojne stanice. Nalazi je i ona obećava da će se odmah odvesti do transporta. Kako je u međuvremenu stigao i auto iz Ministarstva, dolazi ubrzo prvi dio transporta: mala djeca i dvije žene. Zatočenici iz Gornje Rijeke su proteklih dana dovedeni u Lobar-grad kako bi s ostalima mogli biti prevezeni u Zagreb. Svi su potpuno mokri. Kako je u međuvremenu stigao veći broj mladih muškaraca i tuširao se, žene i djeca su odvedeni u jednu prostoriju za presvlačenje koja je grijana. Ovdje djeca dobivaju mlijeko, žene kavu, a svi pakete s hranom. Uskoro dolazi s dva kamiona i ostatak transporta te prasnja. Kad su svi pojeli, odlazi se na tuširanje. Stiže komandant Heger. U međuvremenu je nabavio novu gumu. S njim dogovaram dostavljanje otpusnica za djecu koja se već nalaze u Zagrebu i za bolesnice u Kužnoj bolnici⁴³. Otpusnice je zaboravio donijeti. Nadalje dogovaramo dostavu prtljage oslobođenih žena. Zbog nedostatka prostora nije ju bilo moguće ponijeti.

Sanduk odjeće poslana iz Sarajeva se raskužuje i raspodjeljuje. Isto tako i cipele (*Priilog 21*). Također dvije haljine i nešto odjeće za djecu, koju smo prikupili. Sve je to bilo nužno, jer su neki bili gotovo u prnjama. Od onoga što smo poslali u logor bilo je samo malo stvari podijeljeno i to ono najlošije. Crveni križ je zatim dao večeru – grah. Sa sanitetskim vozilima prijevoz u Zavod za gluho-nijeme. Predzadnjim kolima i ja odlazim. U 18,45 stižem kući.

⁴² Gradska četvrt u zapadnom dijelu Zagreba.

⁴³ Kužna bolnica osnovana je 1892. na Mirogojskoj cesti 8. Danas Klinika za infektivne bolesti "Dr. Fran Mihaljević".

24. travnja 1942.

U 8 sati nazivam Židovsku bogoštovnu općinu i saznajem da se mogu poslati paketi za Lobor-grad, ukoliko se predaju prije 9 sati. Na brzinu pripremam pakete za 8 katolkinja koje su još u logoru i za Dašu Lizdek. Nju se nije moglo dovesti, jer još nije preboljela tifus. Poslijepodne dr. Vidaković piše pisma u Sarajevo i Mostar i obavještava o oslobađanju. Odlazim u Zavod za gluho-nijeme podijeliti djeci Calcipot. Naravno uvijek uz prethodnu dozvolu direktora.

26. travnja 1942.

U Zavodu s mužem. Direktor nam kaže da su posjeti i pokloni nepoželjni zbog ljubomore muslimana koji su u Zavodu.

27. travnja 1942.

Od uprave u Lobor-gradu dobivam otpusnice za djecu i odlazim u Zavod kako bi ih predala direktoru. Od djevojaka saznajem da jednu od njih već opet u Sarajevu traže ustaše.

28. travnja 1942.

U Ministarstvu udružbe u vezi s dopisom iz Jajca o Ljubici Popović. Za nju i njezinu djecu se ne može ništa učiniti.

29. i 30. travnja 1942.

Dr. Vidaković u Ministarstvu kod prof. Breslera, radi dozvole za putovanje Vojne Jakšić i Cvije Nikolić (*Prilog 22*). Potonja je iz Lobor-grada bila poslana u Židovsku bogoštovnu općinu zbog liječenja u Ginekološkoj klinici. Nakon otpusta iz bolnice pobrinuli smo se za njezin smještaj i prehranu za koje smo snosili troškove. Sada je zajedno s ostalim ženama bila oslobođena i žarko se željela vratiti kući svojoj djeci. O zdravlju djece i njihovu smještaju kod susjeda dobili smo već pismenu obavijest. Prepiska s općinom.

Razmjena Mare Bijelić

1. svibnja 1942.

Komandant Heger kod mene. Obavještava me da idući dan mora preuzeti Maru Bijelić i njezino četvero djece. Mora je zbog razmjene odvesti u nje-mačku Feldkommandaturu. Predvečer odlazim u Zavod za gluhonijeme to priopćiti direktoru. Kaže da mu treba pismeni nalog.

Razgovaram sa ženama i saznajem da 20 kg marmelade, koju smo 26. ožujka poslali u logor, nije bilo podijeljeno. Žene su vidjele da su obje velike limenke od po 10 kg bile utovarene u komandantov auto i da ih je on odvezao u Zagreb. Dana 25. ožujka bila sam u Trenkovoju i tamo su mi izričito tvrdili da sve pošiljke čim stignu u logor preuzimaju židovski činovnici, koji se tamo stalno nalaze, i dijele ih ženama. No izgleda da su se židovski činovnici brinuli samo za Židovke, jer su mi već djeca koja su sa mnom 28. ožujka stigla u Zagreb te žene s kojima sam 30. ožujka bila u stanici za raskušivanje, konačno sada ispričale da se paketi često danima nisu dijelili. Ostajali su u ugrijanoj kancelariji tako da su se namirnice kvarile. Pas koji je bio u kancelariji nagrizaio je pakete. Žene koje su bile odvedene u Beograd dobile su vrlo malo i to najlošije od brojne odjeće i rublja što smo poslali u logor. Isto se desilo i ženama koje su sada bile u Zavodu za gluhonijeme. Od mnogobrojnih kaputića koje su sašile moje kćeri i njihove prijateljice samo je jedan žuti kaputić bio dan jednom djetetu. Od deset tuceta potpuno novih marama za glavu najviše ih je deset bilo podijeljeno ženama. Djelomično su ih dobile Židovke, a djelomično su ih Židovke i članovi uprave prodavali u logoru za 50 kuna. Veći broj marama je izgleda uopće nestao.

Prijepodne je kod mene bila Vojna Jakšić zbog propusnice. Ne može je dobiti na policiji. Šaljem je u Ministarstvo udružbe gdje poslijepodne dobiva dozvolu za putovanje i besplatnu putnu kartu za sebe i Cviju. Budući da je potrebna fotografija, šaljemo poslijepodne Cviju fotografu.

2. svibnja 1942.

Vojna Jakšić odlazi ujutro u Zemun. Dolazi Cvija i predaje nam fotografiju. Dr. Vidaković odlazi sa slikom u Ministarstvo udružbe po pečat. Zatim odlazi u Kužnu bolnicu saopćiti Zori Ivanović kako sam se prethodnog dana dogovorila s komandantom Hegerom, koji idući tjedan putuje u Beograd, da je po-

vede. Tako se ona ne mora brinuti za dokumente. Bolesnica je prethodnog dana imala žučni napad i još leži.

Prijepodne odlazim u Zavod za gluhoonijeme i dajem Bijelićevoj i njenom sinu cipele, 2 para vunelih čarapa i 500 kuna. Odjećom su bili dobro opskrbljeni. Po uputi direktora Šafarića⁴⁴ ništa ne govorim o predstojećoj predaji komandantu Hegeru.

Na osnovi informacije komandanta Hegera da Daša Lizdek, koja je oboljela od tifusa, još četrnaest dana neće biti sposobna za put, nazivam dr. Malojčića u Ministarstvo zdravstva. Kaže mi da se sanitetski auto može po ženu poslati čim se to službeno zatraži. Nazivam dr. Kühnela, ali ga nema. Nazivam Hegera na Medveščaku. Komandanta ne očekuju u Zagrebu. Nazivam poštu Zlata i saznajem da je komandant tamo prošao kamionom na putu za Zagreb već u 9 sati. Nazivam Zavod za gluhoonijeme i molim da me Heger nazove kad stigne. Naziva me u 12 sati. Dajem mu broj Epidemiološkog odsjeka. Obecava da će odmah tamo nazvati. Nešto kasnije naziva g. Domljan da nema direktora, a Heger traži izručenje Bijelićeve; što da se radi? Kažem da direktor traži pismeni zahtjev. Neka se nazove Ministarstvo udružbe i traži prof. Breslera. Komandant osobno razgovara sa mnom. Vrlo je zlovoljan. Kažem mu da su žene i djeca povjereni Ministarstvu i da ja tu nemam što određivati. Neka se osobno poveže s Ministarstvom.

Navečer Cvija Nikolić putuje kući u Mezgraju, Teočak. Dali smo joj par drvenih cipela za jedno od njezine djece, slamnatu vreću, 1.000 kuna i hranu za put. Gđa dr. Divjak je prati na kolodvor.

Cvija Nikolić nam je bila predana od Židovske bogoštovne općine 2. prosinca 1941. kako bi osigurali njezin smještaj u Ginekološkoj klinici (*Prilog 23*). Moj muž se za to pobrinuo. Nakon otpuštanja 29. prosinca 1941. dolazi k nama i smještamo je u Prihvatalište na Tomislavovom trgu. Gđa Divjak je 5. siječnja 1942. smješta kod gđe Ane Palamaš, kojoj smo za Cviju plaćali boravak i hranu. Plaćalo se tjedno. Gđa Palamaš, pravoslavka, udovica s jednim sinom, tvornička radnica, vrlo marljiva, vrlo siromašna, dobivala je od Akcije nešto odjeće i rublja za svoje dijete.

U 19 sati me posjećuje dr. Malojčić. Izvještava o Đakovu. Vijesti su nepovoljne. Žene još uvijek nisu slobodne. Veliki logor za karantenu u Brodu još nije

⁴⁴ Ljudevit Šafarić, ravnatelj Zavoda za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu, Ilica 83.

gotov. Ne zna se kuda bi se žene moglo smjestiti. Bojim se, da ako se žene uskoro ne oslobode, to neće dabrico završiti, tim prije što ni iz ovdašnjih zatorora još nitko nije bio oslobođen.

4. svibnja 1942.

Kako Đakovo još uvijek nije oslobođeno, pripremamo 15 paketa nakon što sam ponovo 3. saznala da je tamo interniranima vrlo teško. Prilikom predaje tih paketa u Trenkovoju 9 saznajem da je stigao popis muškaraca u Staroj Gradiški⁴⁵ i da se tamo mogu poštom slati paketi.

Navečer dobivamo 2 telegrama iz Bijeljine da se Marković i Tejić mogu vratiti kući. Nismo znali je li tamo mir i željeli smo se najprije informirati da mlade djevojke ne izložimo opasnosti.

5. svibnja 1942.

Dobivam listu iz Stare Gradiške, bez oznake vjerske pripadnosti. Moji suradnici izdvajaju imena onih za koje se može pretpostaviti da su arijevcima i slažu listu (*Prilog 24*).

Iz Kužne bolnice javljaju da je Drenka Simić zdrava i zbog nedostatka mjesta treba napustiti bolnicu. Molim da je zadrže do kraja tjedna. Ujedno saznajem da je i Daša Lizdek u bolnici (*Prilog 25*).

Dr. Vidaković saznaje kod Besarovića da će se Đakovo osloboditi najkasnije za osam dana, pravoslavke, kao i Ljubica Popović koja se s djecom nalazi kod policije. Dr. Besarović je vrlo nezadovoljan da sanduke iz Sarajeva nisam ja pohranila. Nek ostanu pohranjeni tako dugo dok ih osobno ne bude mogao razdijeliti u Jasenovcu.

6. svibnja 1942.

Poslijepodne me naziva prof. Bresler. Odlazim k njemu. Zabrinut je što Uprava policije traži popis pojedinih žena. Smatra da se moramo pobrinuti da

⁴⁵ Koncentracijski logor u sastavu koncentracijskih logora Jasenovac (Jasenovac V).

sve što prije odu kućama. Ne može dobiti dozvole za put, a samo s dozvolom Ministarstva, nakon uplitanja Uprave policije ih ne može pustiti.

7. svibnja 1942.

Odlazim dr. Kühnelu. Obećava da će u Policiji razgovarati u vezi s putnim dozvolama za žene. (*Prilog 26*)

12. svibnja 1942.

Naziva me sekretar iz Ustaškog redarstva i kaže da nazovem policiju u Petrinjskoj i pitam je li stigla dozvola za izdavanje viza. (*Prilog 27*)

13. svibnja 1942.

Razgovaram s predstojnikom Odjela za putovnice. Poslijepodne odlazim s dr. Vidakovićem u Zavod za gluhoonijeme. Direktor nam kaže da je poduzeo korake da od Ravnateljstva dobije otpusnice za žene. Sad se ispostavlja da su žene mogle bez daljnijega izravno putovati kući s otpusnicama iz logora. No, nakon međuboravka u Zagrebu moraju od Ravnateljstva dobiti nove otpusnice na osnovi kojih će dobiti dozvole za put. Direktor kaže da će o tome dalje voditi brigu. Želimo od žena saznati koja u prvo vrijeme boravka kod kuće treba potporu. Direktor nam, međutim, kaže da će Ministarstvo udružbe ženama dodijeliti novac. To kasnije ipak nije bilo učinjeno.

18. svibnja 1942.

Direktor Šafarić me naziva i kaže da će Uprava policije za nekoliko dana izdati otpusnice. Moji suradnici žele posjetiti Zavod, pa molim direktora da im to dozvoli. Posjet je dogovoren za srijedu poslijepodne.

20. svibnja 1942.

Prijepodne dr. Vidaković nas odgovara od zajedničkog posjeta Zavodu, budući da je prethodnih dana bilo više uhićenja. Poslijepodne se također o tome razgovara. Kako se svi boje da bi se moglo kontrolirati tko posjećuje pravoslavce, odlazi sa mnom u Zavod za gluhoonijeme samo ing. Vasilić. Od direktora sazna-

jemo da opet ima novih teškoća s dobivanjem otpusnica. Ujedno predajem otpusnicu, koja mi je dostavljena iz Lobor-grada za Dašu Lizdek.

22. svibnja 1942.

Poslijepodne dolaze u kancelariju dva radnika sa željeznice i jedna žena iz Jasenovca. Kaže da su od tamo odvedeni njezini stari roditelji i pita možemo li saznati kuda.

23. svibnja 1942.

Direktor Šafarić mi telefonira da se za nekoliko dana može putovati. Za Akciju naručujemo bakandže kod firme "Negro".

Duhovi: poticaj na rad za Kordun

24. svibnja 1942.

(Duhovi). Obavijest iz Gline o progonima na Kordunu. Pismo od dr. Kesića – neka pomognem djeci. Sadržaj pisma: Svi se uhićuju, vagoni su spremni, muškarce, žene i djecu trpaju u vagonne, vagoni odlaze ne zna se kuda, ne može se saznati kuda se djecu odvodi (*Prilog 28*).

25. svibnja 1942.

Prijepodne paketi za Đakovo.

26. svibnja 1942.

U 9,30 kod prof. Breslera. Duboko je utučen. Kaže da zna za sve. Još je gore nego što sam čula, no ne može ništa poduzeti. Uopće ne zna kuda su djeca odvedena. Ministarstvo je nemoćno, ne smije se upletati.

Druga audijencija kod nadbiskupa

Odlazim nadbiskupovu tajniku. Odmah mi je isposlovao audijenciju. Nadbiskup je vrlo suzdržan. Ne želi se zainteresirati. Kaže da nema nikakvog upliva na vladu. Ispričao mi je da je zbog stana jedne Židovke bio kod nekog ministra. Taj mu je obećao da će žena moći ostati u stanu, a sad ju se usprkos tome namjerava iz stana izbaciti. Kažem da sam došla tražiti da spasi jedan narod, a on mi priča o nekom stanu. Onda je počeo kritizirati Nijemce, nacizam, Hitlera, da su oni svemu krivi. Kažem mu da se njemački biskupi jako zauzimaju za svoje vjernike i suprotstavljaju Hitleru. Mnogi od ovdje progonjenih su prešli na katoličku vjeru i njegova je dužnost zauzeti se za njih. Od velike je važnosti za Crkvu da ljudi znaju kako se u vremenu njihove najveće nevolje za njih brinula. Na kraju obećava da će se zauzeti. Budući da u to mnogo ne vjerujem, nazivam poslijepodne kanonika Bakšića⁴⁶ i molim za prijem. Molim da sa svoje strane utječe na nadbiskupa. Molim da se kanonici sastanu i da se svi zajedno zauzmu za progonjene s Korduna.

27. svibnja 1942.

Prof. Bakšić mi telefonira i moli da poslijepodne dođem k njemu.

U 16,30 idem s gđom Bojanić u Zavod za gluhoonijeme. Kome treba, dijelimo bakandže.

U 18 sati sam kod prof. Bakšića. Tamo upoznajem msg. Jesiha⁴⁷, voditelja Katoličke akcije⁴⁸. Opisujem jad, koliko o tome znam. Tražim pomoć.

⁴⁶ Stjepan Bakšić (1889-1963), teolog i publicist, kanonik i generalni vikar Zagrebačke nadbiskupije.

⁴⁷ Pavao msg. Jesih (1890-1963), duhovnik Nadbiskupske katoličke akcije u Zagrebu.

⁴⁸ Katolička akcija (KA) je organizacija laika u Katoličkoj crkvi, čija je svrha u javni i privatni život unositi katolička načela te tako potpomagati rad hijerarhije. Članovi KA nisu mogli biti svećenici niti redovnici. Papa Pio XI. enciklikom "Urbi arcana" proglasio je 1923. načela KA i odredio da se ima organizirati u svim biskupijama i župama. KA je organizirala razne vjerske skupove, predavanja, priredbe i proslave, naročito Papina dana. Prije dolaska komunističke vlasti, zagrebački nadbiskup Stepinac raspustio je sve organizacije KA, pa je ona kod nas formalno prestala postojati.

28. svibnja 1942.

Prijepodne s dr. Vidakovićem k msg. Jesihu u Katoličku akciju. Zatim prof. Bresleru. Nisam ga našla. U podne me naziva msg. Jesih – u 16,30 audijencija kod nadbiskupa.

U 15 sati posjet dr. Besarovića – prvi nakon 14. travnja. Zatim dolaze dvije djevojke iz Zavoda za gluhoonijeme.

U 16,30 dolazim s dr. Vidakovićem msg. Jesihu. Vodi nas nadbiskupu. Nadbiskup nas obavještava da je imao sastanak s ministrom udružbe i da će se obojica u velikoj mjeri zauzeti za spas deportirane djece. Nadbiskup će za djecu učiniti sve što je u njegovoj moći. Djeca će biti smještena u ženske samostane. Svi samostani, svi dječji domovi, svi internati će preuzimati djecu, sve što može staviti će na raspolaganje. Bili smo potpuno ošamućeni velikim obećanjima koja smo dobili. (Ali se nisu ostvarila.) Nakon audijencije odlazim u 18 sati prof. Bakšiću, zahvaljujem se za njegovu intervenciju i što me je upoznao s msg. Jesihom.

30. svibnja 1942.

Naziva dr Besarović. Saopćava mi da putuje u Bijeljino. Spreman je povesti djevojke koje su odanle. Djevojke trebaju iduće jutro u 8 sati doći u hotel Esplanade. Otići će s njima u policiju po dozvole za put. Kaže da kupimo karte za drugi razred brzog vlaka.

Navečer me poziva sestra Habazin. Prolazi transport djece iz Srbije u Švicarsku. Ovdje će dobiti hranu. Sestra želi da to vidim. Naravno, odlazim na kolodvor. Sve pulman-vagoni, sestre u pratnji, sve prvoklasno. Čista propaganda. Oštra suprotnost marvinskim vagonima kojima smo kasnije dovođili djecu iz logora.

1. lipnja 1942.

Dr. Vidaković kod prof. Breslera pribavlja sve što je djevojkama potrebno za put. Dolazi s vrlo lošim vjestima. Sve velike nade koje je pobudio nadbiskup propale su. Ništa se ne može učiniti. Ministarstvo ne može niti saznati gdje su djeca. U Ravnateljstvu ne dobiva nikakvu informaciju. Nema nikakve mogućnosti za pomoć. Odlučujemo da s naše strane pokušamo učiniti sve za spas djece.

Poslijepodne dr. Vidaković i ja u Zavodu za gluhonijeme. Navečer prati djevojke na kolodvor. Dajemo im hranu za put. Putuju: Danica Marković, Mica Devljčić, Persida Nikolić, Darinka Savić, Drenka Simić i Srba Tejić.

2. lipnja 1942.

Prijepodne kod dr. Rosenfelda u Židovskoj općini. Raspitujem se o transportu namirnica za Staru Gradišku.

Poslijepodne dolaze u kancelariju 2 seljaka iz Slunja. Pripovijedaju o strašnim progonima u susjednim predjelima. Iz njihovog mjesta želi delegacija otići nadbiskupu i tražiti da se zauzme za njih. Svi su prešli na katoličku vjeru i obećano im je da neće biti proganjani. Žele biti mirni seljaci. Ne zahtijevaju ništa drugo nego da ih se ostavi kod kuće, da im se dozvoli raditi, žele obradivati svoju zemlju. Mole da im ishodim audijenciju kod nadbiskupa. Odlaze kući, obavještavaju druge i zatim svi dolaze opet ovamo na audijenciju. Dr. Vidaković i ja odlazimo s njima msg. Jesihu. On za delegaciju dogovara audijenciju za petak, 5. lipnja.

3. lipnja 1942.

Prvi put kod gđe Precca za koju sam čula, da se, koliko god može, zalaže za progonjene. Kod nje susrećem Moškova⁴⁹ suradnika, sada na Kordunu, koji je došao na osmodnevni oporavak na Sljeme. Ni on mi ne želi ništa kazati o sudbini djece, za koju još uvijek ne znamo kamo su odvedena.

Kako treba otići veliki transport za Mostar – Sarajevo u kojem će biti žene s mnogo male djece, a policija je postavila uvjet da transport mora imati pratnju, telegrafiramo u Sarajevo da pošalju pratitelja.

5. lipnja 1942.

Negativan odgovor iz Sarajeva. Ne mogu pribaviti dozvolu za put. Neka nekoga pošaljemo na njihov trošak. Dr. Vidaković odlazi po savjet sestri Habazin. Ona će naći sestru u Crvenom križu.

⁴⁹ Ante Moškov (1911- vjerojatno 1948), general i ustaški pukovnik. U ljeto 1942. postavljen za zapovjednika Poglavnikovih tjelesnih zdruгова u ustaškoj vojsci. U listopadu 1944. imenovan zapovjednikom 1. hrvatske udarne divizije.

Transport radnika

U 4,30 ujutro me zovu iz misije na kolodvoru da će odmah stići transport iz Stare Gradiške s radnicima za Njemačku. Treba pomoći na Sava-kolodvoru kod opskrbe. Obavještavam o tome gđu Bojanić. U transportu ima oko 400 muškaraca. Poslijepodne odlučujemo kupiti porcije, jer postoji veliki manjak suđa. Namjeravali smo svakom radniku dati jednu porciju. No, ubrzo se uspostavilo da je zbog velikog broja transporta to nemoguće. Ipak kupujemo kod firme "Mervar"⁵⁰ nekoliko stotina porcija (*Prilog 29*). Šaljemo ih Crvenom križu na Glavnom kolodvoru odakle ih se sanitetskim autom odvozi na Sava-kolodvor.

Transport kući Sarajevo – Mostar; Završetak rada za Lobor-grad

6. lipnja 1942.

U ime sestre Habazin nam je javljeno da će sestra za pratnju biti na raspolaganju u ponedjeljak navečer.

7. lipnja 1942.

Odlazim u Zavod za gluhoonijeme pribaviti suglasnost direktora Šafarića za transport u ponedjeljak navečer. Saopćava mi da su Zora Nikolić i Dragica Vuković 6. navečer otputovale u Zemun.

8. lipnja 1942.

Poslijepodne pripremamo pakete za Đakovo i hranu za transport. Sa suradnicama dogovaram pomoć sestrama Crvenog križa pri transportima iz logora.

⁵⁰ Željeznarija "Mervar i Hodniković", Petrinjska 3.

Kako su transporti stizali noću, a mi nismo imali dozvole za noćna kretanja, sestra Habazin nam je ponudila da će nas prevoziti kući sanitetskim autom. Prema tome, mogu sudjelovati samo suradnice koje ne stanuju daleko.

U 17,30 naziva sestra Nevenka Mitrović da ne želi putovati, jer mora ostati kod kuće. Molim da dođe k meni. Nakon velikog nagovaranja od strane dr. Vidakovića i mene ipak pristaje putovati.

U 21 sat na kolodvoru. Mala djeca i žene su prevezeni sanitetskim autom. Isto tako i prtljaga. Veća djeca i mladi ljudi idu pješke. Putuju: u Sarajevo Vasilija Gogić, Vera Puškić, Vera Šarenac, Milica i Anica Šarenac, a u Mostar Pero i Spaso Grubješa (u Mostaru saznaju za očevu smrt; majka im je umrla u logoru), Stana i Branislava Marković, Anica Sorajić s djecom Borikom, Radojkom i Rajkom (*Prilog 30*). Osim toga, izravno iz Kužne bolnice na kolodvor dolazi Zorka Ivanović i putuje u Beograd. Bosa Muratović s četvero djece mora zbog bolesti jednog djeteta (ospice) ostati u Zagrebu.

Prva obavijest o djeci u Staroj Gradiški

U 10 sati navečer sestra Habazin saznaje da u 11 sati prolazi opet jedan transport koji treba snabdjeti hranom. Odvozim se s njom na Južni kolodvor⁵¹. Dok čekamo vlak koji kasni, upoznajem rukovodioca transporta za Njemačku g. Heckera. Ovaj put su u transportu žene s djecom. Kažem Heckeru da ne šalje djecu u Njemačku, neka mi ih ostavi ovdje. Slaže se s time, ali mi unaprijed kaže da se nijedna žena neće htjeti odvajati od djeteta. Dozvoljava mi da sa svima govorim. Nijedna se neće odvojati od svog djeteta. To je razumljivo, jer za vrijeme kratkog zaustavljanja u noći, u mraku, nakon svega što su te žene proživjele, kako da vjeruju da se njihovoj djeci želi dobro. No, kažu mi da dolaze iz logora u Gradiški, da tamo ima još mnogo djece, mnoga su bez roditelja, majke su im odvedene već s prijašnjim transportima ili su umrle. Neka oslobodim tu djecu. Smatraju da ima više od tisuću djece. Postaje mi jasno da su to djeca koju smo do sada tražili, prognana s Korduna i drugih područja i da moram poduzeti sve da se ta djeca spase. Kad je vlak otišao, Hecker me malo ironično pitao što je s djecom koju sam htjela preuzeti. Kažem mu što su mi žene ispričale i tražim da mi pomogne da tu djecu izvučem iz lo-

⁵¹ Južni kolodvor 1944. mijenja naziv u Zapadni kolodvor, a nalazio se na istoj lokaciji kao i danas.

gora. Već mi je prije prof. Bresler obećao da će Ministarstvo preuzeti svu djecu koju dovedem. Trebam ih samo dovesti u Zavod za gluhoonijeme. To isto je vrijedilo za sestru Habazin. Ona je na moju intervenciju već neku djecu, koja su došla sama ili s nekim transportom izbjeglica, izravno s kolodvora odvela u Zavod. Hecker mi je obećao da će se informirati o djeci u logoru. Njegovu službenici odlaze u logor kako bi tamo organizirali prijem radnika i naložit će im da o djeci razgovaraju s komandantom. Budući da je taj razgovor vođen noću između 2 i 3 sata, bojala sam se da ga Hecker možda neće ozbiljno shvatiti.

9. lipnja 1942.

Odmah ujutro otišla sam u njegov ured na Trgu N 3 (*Deutsches Ministerium für Arbeiterbeschaffung*). Dok sam s njim razgovarala, došao je jedan gospodin u civilu. Hecker mu je rekao u vezi s čime sam došla i napomenuo da se taj gospodin uvijek interesirao za djecu. Ponovo sam opširno objasnila svrhu svog dolaska. Najprije sam morala razjasniti nespornost – obojica su mislila da sam došla u ime Crvenog križa. Rekla sam da se Crveni križ uopće ne brine za pravoslavnu djecu, da sam započela potpuno privatnu akciju pomoći i da moji suradnici i ja želimo pomoći progonjenoj djeci. Kako se kasnije ispostavilo taj gospodin je bio kapetan von Kotzian⁵². Obećao mi je da će se o svemu raspitati i zapisao je moj broj telefona.

Evakuacija logora Đakovo

11. lipnja 1942.

Telefonski sam obaviještena da će se čitav logor u Đakovu evakuirati. Budući da je pravoslavnicima i djeci već obećano oslobođenje, neka pokušam ishoditi da se odmah oslobode, jer će inače biti odvezeni u nepoznatom smjeru. Budući da sam se zadnje vrijeme stalno zanimala za Đakovo, a da ništa nisam uspjela učiniti, bilo mi je odmah jasno da ni sada u posljednjem trenutku ništa više neću moći postići. Odmah sam nazvala Besarovića, ali, naravno, nisam od njega dobila nikakvu pomoć. Iz oskudnih vijesti koje su procurile iz Đakova, moglo se zaključiti da je to bio veliki logor smrti. Bunari su bili na-

⁵² Albert von Kotzian, rođen 1913. u Coselu, Gornja Šlezija, kapetan u njemačkoj vojsci.

mjerno zaraženi tako da su trbušni tifus i dizenterija odnijeli mnogo žrtava. Zatim je zavladao epidemija pjegavca. Bolesnici nisu bili izolirani, pa se epidemija stalno širila. Kad je ustašama, pod čijom upravom je taj logor bio, umiranje još uvijek bilo prepolagano, logor je evakuiran. Žene i djeca su izgleda odvedeni u Jasenovac i tamo likvidirani. (Nakon oslobođenja to se potvrdilo.)

Prijepodne bila sam kod sestre Habazin kako bih s njom dogovorila opskrbu transporta. Crveni križ za njih nije ništa davao. U početku ni od njemačkih instanci nije bilo pomoći, tako da je snabdijevanje svaki put bilo problem. No sestra Habazin ga je svaki put izvršno riješila.

U podne me nazvao kapetan von Kotzian i kazao da se jako zanima za djecu i da će me uskoro moći detaljnije o tome obavijestiti. To nas je sve jako razveselilo, jer nisam računala da će se on ozbiljno zauzeti.

Navečer opet prolaz jednog transporta. U ovom su transportu bile neke žene i djeca u vrlo lošem zdravstvenom stanju. Dali smo im lijekove. Čudilo nas je da se tako bolesni ljudi transportiraju u Njemačku. Kod svih transporta je bio prisutan i predstavnik ilegalnog Slovenskog crvenog križa i dijelio je uglavnom lijekove i sredstva za jačanje. Općenito se ilegalni Slovenski crveni križ jako zauzimao za naše štitičnike.

U 4,15 me Hecker vozio kući svojim autom. Tijekom vožnje sam ga opet podsjetila na svoja nastojanja da izbavim djecu iz logora.

U to vrijeme imala sam kućnu pomoćnicu koja nije znala kuhati, tako da sam nakon napornog noćnog rada, koji je često trajao do jutra, prijepodne već opet morala biti u kuhinji. Naravno da sam se tijekom čitavog rada za Akciju morala brinuti i za svoje veliko domaćinstvo, mnogo toga sama napraviti, i to u vrijeme kad je uslijed ratnih prilika vođenje domaćinstva bilo jako otežano.

12. lipnja 1942.

U 17,30 sam s dr. Vidakovićem pozvana kapetanu von Kotzianu u hotel Esplanade, gdje je stanovao. Saopćava nam da je o oslobađanju djece pregovarao s maršalom Kvaternikom⁵³, kojeg poznaje. Kvaternik ga je uputio na svog sina i von Kotzian se nada da će uspjeti ishoditi povoljno rješenje.

⁵³ Slavko Kvaternik (1878-1947), političar i vojskovođa. U ime poglavnika A. Pavelića i uz asistenciju E. Vesenmayera, izaslanika Njemačke, 10. travnja 1941. proglašava NDH. Nakon povratka A. Pavelića u Hrvatsku, službeno postaje drugim čovjekom NDH (član Glavnog ustaškog stana, poglavnikov zamjenik, ministar domobranstva, doglavnik, ustaški krilnik i maršal). Formalno razriješen dužnosti 4. siječnja 1943.

Navečer sam u kolodvorskoj ambulanti kod sestre Habazin. Tuži se na moje suradnice. One u svojim velikim nastojanjima da na kolodvoru svuda pomognu, također nakon transporata u čišćenju suda, izazivaju negodovanje sestara, koje se boje da će biti odgurnute u stranu. Rasporedile smo posao. Ja sam zajedno s predstavnikom ilegalnog Slovenskog crvenog križa, gospodinom Colnarom⁵⁴, najčešće dijelila cigarete koje je za svaki transport davala Akcija, jer nam je na taj način bilo najjednostavnije proći kroz čitav transport i sa svima razgovarati, a da pritom ne izazivamo previše pažnje kod ustaša koji su stražarili kod svakog vlaka.

Već u ovom transportu su nas žene bojažljivo pitale jesu li djeca dovedena iz logora. Ustaše su im u logoru oduzeli djecu i kazali da će biti smještena u Zagrebu u dječje domove. Kako smo kasnije saznali, bio je to samo izgovor da se majke lakše odvoje od svojih najdražih. Djeca su ostavljena u logoru da tamo propadnu. To se pokazalo kasnije kad su roditelji slali sve više pitanja o svojoj djeci. Mogli smo utvrditi da djecu, koja su već u svibnju oduzeta majkama, nigdje ne možemo naći.

13. lipnja 1942.

Saznajem za povratak sestre Nevenke Mitrović iz Sarajeva.

14. lipnja 1942.

Nedjelja. Kako snabdijevanje transporata još uvijek nije na zadovoljavajući način bilo riješeno, a da Slovenci u tome imaju iskustva, jer su snabdijevali velike transporte Slovenaca koje su Nijemci prognali sa slovenskih područja, molila sam g. Colnara i gđu Černe, jedinu gospođu koja se Crvenom križu dobrovoljno javila kao pomoćna sestra i tamo obavljala stalnu sestrišku službu, da dođu k meni na razgovor. Razgovoru su prisustvovali dr. Vidaković i moj muž. Gđa Černe je pomagala kod svih transporata Slovenaca, zatim kod transporata žena za Lobor-grad koje su u Zagrebu prošle dezinfekciju. Pomagala je svugdje, gdje su i sestre Crvenog križa pomagale kad je bila velika nevolja. I sada je pomagala na kolodvoru pri snabdijevanju transporata. Teškoća za moju Akciju kod transporata je bila da mi naravno nismo raspolagali s dovoljno sredstava za opskrbu čitavog transporta. Mogli

⁵⁴ Alojz Colnar, delegat Slovenskog crvenog križa pri Hrvatskom crvenom križu u Zagrebu.

smo samo dati dodatnu pomoć, kao cigarete, limune za djecu i žene, nešto lijekova. Katkad, zahvaljujući uvijek za pomoć spremnoj gđi Bojanić, nešto sira i kobasica za mlade.

Transport vraćen iz Maribora

Tijekom razgovora nazvao me Hecker. Budući da se stalno zanimam za preuzimanje djece, obavještava me da 80 djece i 200 žena iz prošlog transporta nije zbog bolesti i iznemoglosti preuzeto u Mariboru i da će biti vraćeni. Prema dogovoru s ustašama morao bi te ljude vratiti u logor, a mogu si predstaviti kakva sudbina ih tamo čeka – sigurna smrt. Ukoliko želim, zauzet će se da žene i djeca ostanu u Zagrebu i da budu meni dodijeljeni. Odmah sam odgovorila da ću djecu zadržati pod svaku cijenu, a što se tiče odraslih, moram se najprije pobrinuti za smještaj. Dao mi je broj svog telefona s napomenom da mu se što prije javim. To je bio najljepši dar koji sam u životu dobila – mogućnost da ljude spasim od sigurne smrti. Kako se ispostavilo, idući dan kad je transport stigao, bilo je 220 djece, 124 žene i 6 muškaraca. Bila je sretna okolnost da su kod mene bili ljudi pod svaku cijenu spremni pomoći, tako da smo brzo raspravili sve mogućnosti smještaja transporta. Najprije sam nazvala direktora Šafarića u Zavod za gluhoonijeme. Srećom je bio tamo i kazao da je spreman preuzeti djecu, ali ne može i odrasle. Obavijestio nas je da je prof. Bresler otputovao u Sarajevo. To je bilo loše, jer bi taj čovjek, uvijek spreman pomoći, sigurno našao neko rješenje za smještaj odraslih. Odlučili smo svakako zadržati čitav transport. Dok se idući dan provede raskuživanje, naći će se valjda neki način da ih smjestimo. Javila sam Heckeru da preuzimam čitav transport.

15. lipnja 1942.

Transport kasni i umjesto tijekom noći stigao je tek u tri sata poslijepodne. U transportu ima 350 ljudi (*Prilog 31*). S Glavnog kolodvora odmah su odvedeni u stanicu za raskuživanje i tamo smješteni na sporedni kolosijek. Dijeljenje hrane. Pranje. Odvođenje djece u Zavod kasni, jer su sestre morale prisustvovati nekom koncertu Crvenog križa. Ne može se dobiti sanitetski auto, tako da ostajem s djecom u stanici za raskuživanje. Djelomično se nalaze i vani. Počinje kiša – vrlo teške prilike. U međuvremenu pitaju iz Zavoda kad će djeca stići. Obavještavam ih s griznjom savjesti da ima više od najavljenih 80 djece

ce, naime 220. Konačno su u ponoć i posljednja djeca odvedena, dok žene i muškarci još nisu smješteni i provode noć u barakama stanice za raskušivanje.

Odmah nakon predaje djece odlazim na Južni kolodvor, jer je najavljen novi transport s 860 žena i mladih.

16. lipnja 1942.

Budući da smještaj odraslih još nije osiguran, odlazim, usprkos noći provedene na kolodvoru, ujutro nadbiskupu. On odmah poziva direktora svog Karitasa⁵⁵, gospodina Dumića, s kojim dogovara što treba učiniti. (Bio je to moj prvi susret s direktorom Dumićem. On je kasnije vodio čitavu kolonizaciju djece.) Već je dan prije dr. Vidaković dogovarao smještaj odraslih i sad je za njih odobrena Jeronimska dvorana⁵⁶ i ljudi su tamo odvedeni tijekom prijepodneva, uz izuzetak nekoliko žena koje su izravno odvedene u Bolnicu za zarazne bolesti. U međuvremenu je organizirana i prehrana – kuhat će sestre Crvenog križa na Južnom kolodvoru i onda će se hrana prevesti.

17. lipnja 1942.

Odlazim direktoru Zavoda za gluhoonijeme i saznajem da je 147 djece bolesno: 2 teški TBC i skorbut, 3 teški skorbut, 30 skorbut u početnom stadiju, 29 svrab, 30 proljev... Svakog dana nekoliko žena iz Jeronimske dvorane mora biti prebačeno u Zaraznu bolnicu, kako se kasnije ustanovilo, zbog pjegavca.

18. lipnja 1942.

Sestra Habazin svu djecu ponovno odvođi u stanicu za raskušivanje. Pomoć u Jeronimskoj dvorani preuzele su suradnice moje Akcije i obavljale su taj posao s mnogo požrtvovanja.

⁵⁵ Karitas Nadbiskupije zagrebačke, Vlaška 36. Osnovan 1933. u Zagrebu po uzoru na slične ustanove u drugim zemljama, udružene u savezu "Caritas Catholica" sa sjedištem u Baselu. Za vrijeme II. svjetskog rata vrhovni nadzor nad Karitasom pripadao je zagrebačkom nadbiskupu. Dijelio se na Središnjicu u Zagrebu, zajednice u jednom gradu ili dekanatu i odbore u pojedinim župama. Svrha organizacije bila je "njegovati, jačati i širiti duh djelotvorne ljubavi prema bližnjima".

⁵⁶ Dvorana u Hrvatskom književnom društvu Sv. Jeronima, Trg kralja Tomislava.

19. lipnja 1942.

Razgovor s direktorom Dumićem u vezi s Jeronimskom dvoranom. Pokušat će ljude odatle smjestiti u sela kao radnike.

21. lipnja 1942.

Po želji sestre Habazin suradnice moje Akcije sudjelovale su u akciji uličnog skupljanja priloga za Crveni križ. Ja sam sa svojim kćerima i gđom prof. Radoničić (ona nije bila suradnica moje Akcije) imala blagajnu na uglu Jelačićevog trga i Bakačeve. Skupili smo taj dan najviše novca.

22. lipnja 1942.

Opet transport za Njemačku – 237 muškaraca, 444 žene i 35 mladih iznad 15 godina. Djece više nije bilo. Ona su sada sva oduzimana majkama u logoru i tamo ostavljena.

Odrasli koji su se nalazili u Jeronimskoj dvorani bili su oskudno odjeveni. Otjerani su od kuće, a da nisu smjeli ponijeti dodatnu odjeću. Ako su slučajno nešto imali, to su im ustaše ukrali u logoru. Odlučili smo im podijeliti odjeću iz dva sanduka poslana iz Sarajeva, pogotovu što su to bili ljudi iz Bosne. Podijelili smo ih poslijepodne – bojim se dosta nespretno.

23. lipnja 1942.

Kako su ljudi uskoro trebali otputovati, podijelili smo nešto novca. Poslijepodne posjećujem djecu u Zavodu za gluhonijeme. Svi su od tamošnjeg direktora dobili lijepu novu odjeću. Prof. Bresler traži da se nađe liječnik koji će pomagati u Zavodu. Tamošnja liječnica ne može sve obavljati sama.

24. lipnja 1942.

Sestre s kolodvora me obavještavaju da se čitav transport od 22. lipnja vratio, jer zbog bolesti ljudi nije prihvaćen u Mariboru.

25. lipnja 1942.

Transport stiže u 11,30 na Glavni kolodvor i premješta se do stanice za raskuživanje. Obavještavam svoje suradnice i od 14 do 19,30 pomažemo pri raskuživanju. Ima mnogo žena čija su djeca, među kojima ima i dojenčadi, ostala u Staroj Gradiški. Hecker me vozi kući i opet ga molim za pomoć da se dozvoli oslobađanje djece iz logora.

Budući da se kod ovih transporata već pokazalo da u Gradiški haraju zarazne bolesti, naročito pjegavac, moralo se misliti, da ukoliko uspijemo odanle dobiti djecu, trebat će za njih organizirati stanicu za karantenu. Bilo bi nemoguće odmah kolonizirati tu djecu, jer bi postojala prevelika opasnost od širenja zaraze.

26. lipnja 1942.

Saznajem da je Zavod za gluhoonijeme u karanteni zbog pjegavca. To je bilo jako loše, jer u tom razdoblju nisu mogla tamo biti smješšana nova djeca (sve do 7. srpnja).

27. lipnja 1942.

Prijepodne dogovor s prof. Breslerom, a kasnije s msg. Jesihom o uređenju stanice za karantenu. Zatim dogovor s direktorom Dumićem da se žene iz ovog novog transporta također smjeste u Jeronimsku dvoranu. Poslijepodne odlazim na "Kanal"⁵⁷ gdje zdravi ljudi iz vraćenog transporta stanuju u vagonima. Razdijelila sam veliku vreću od 60 kg češnjaka, a za mlade nekoliko sanduka limuna. To smo nabavili novcem Akcije. Muškarci su bili smješteni kraj baraka i kraj njih su stražarili ustaše. Preko žice sam im smjela dodavati češnjak. Bila sam duboko potresena s koliko pohlepe su ljudi uzimali češnjak, biljku koja je u narodu cijenjena kao ljekovita.

Navečer smo pozvani kod dr. Dragišića. Tamo se trebam upoznati s majom Kneheom⁵⁸ iz njemačke Feldkommandature, budući da se on jako zauzi-

⁵⁷ Područje oko današnjeg Autobusnog kolodvora gdje se nalazila i Stanica za raskuživanje.

⁵⁸ Wilhelm Knehe, rođen 1885. u Duisburgu, major u njemačkoj vojsci.

mao za progonjene pravoslavce. Nadamo se da će se zauzeti i za djecu u logorima. Čitavu večer su ga svi nazočni detaljno informirali o evakuaciji sela i odvajanju djece od majki u logorima.

Prije večere moj muž pregledava jednu ženu u Jeronimskoj dvorani s čirom na želucu.

28. lipnja 1942.

Razgovor s dr. Malojčićem o uređenju stanice za karantenu djece i o organizaciji rada u stanici za raskuživanje gdje posao ne ide kako treba.

Navečer zdravi ljudi iz "Kanala" ponovno odlaze u Njemačku. Nisam otišla na stanicu, jer se vrlo loše osjećam.

Transport vraćen iz Linza

29. lipnja 1942.

Noću u 0,30 naziva me Hecker i javlja da na Južnom kolodvoru stoji transport s 280 žena i djece koji su zbog velike slabosti vraćeni iz Linza (*Prilog 32*). Bili su iz transporta od 15. lipnja. Ne može naći sestru Habazin i pita što da radi. Nazivam misiju na kolodvoru i pitam za sestru Habazin. Kažu mi da je otišla kući, ali tamo nema telefon. O tome obavještavam Heckera. On odlučio do nje otići autom. Kasnije naziva sestra s kolodvora da je vlak već na Glavnom kolodvoru – što da radi. Kažem da se odveze do "Kanala" (stanice za raskuživanje) i neka tamo ljudi tijekom noći ostanu u vagonima. Iduće jutro sestra Habazin će učiniti što je potrebno.

30. lipnja 1942.

U 7,30 telefoniram dr. Malojčiću. Njegova supruga pomaže kod transporta. Daje mi privatni broj prof. Breslera, ali saznajem da je profesor na putu. Nazivam, posredstvom susjeda, dr. Vidakovića koji nema telefon. On preuzima brigu za smještaj. Osjećam se vrlo loše, ali odlazim taksijem oko 10 sati u stanicu za raskuživanje. Sestra Habazin traži liječnika za bolesne iz transporta od 25. lipnja. Nazivam muža prema čijem savjetu sestra Habazin naziva dr. Brösslera (brata prof. Breslera) koji radi u Crvenom križu. Zatim dr. Brössler

i primarijus Hühn⁵⁹ telefoniraju mom mužu. Primarijus dr. Thaller⁶⁰ preuzima pregled odraslih. U međuvremenu je dr. Vidaković sredio da će svi ljudi iz današnjeg transporta, te žene i djeca koji su ostali iz transporta od 25. lipnja biti smješteni u barake u dvorištu Zavoda za gluhoonijeme. Tamo treba hitro provesti neke popravke, naročito na krovovima. O tome su se brinuli dr. Vidaković i ing. Vasilić.

2. srpnja 1942.

Svi ljudi iz Jeronimske dvorane odlaze u Goleše, Rajić. Samo dvije bolesne žene se smještaju u Zavod za gluhoonijeme. U 5 sati ujutro došla sam u dvoranu. Sastajem se sa sestrom Habazin. Vodimo ljude na Glavni kolodvor gdje ih direktor Dumić i njegove sestre smještaju u vagone i prate. Vraćam se kući u 6,45. U 7,30 su me telefonom zvale sestre s kolodvora i saopćile da je stiglo 100 djece iz Stare Gradiške na putu za Gornju Rijeku. Trebam odmah doći i pomoći dijeliti mlijeko. Poslijepodne odlazim direktoru u Zavod za gluhoonijeme. Kasnije dogovor s dr. Malojčićem o karanteni za djecu. U Brodu se namjeravalo urediti veliku stanicu za karantenu i računalo se da će se tamo moći smjestiti veliki broj djece. U međuvremenu se ispostavilo da to nije moguće provesti.

4. srpnja 1942.

200 djece, dječaka i djevojčica, na proputovanju (*Prilog 33*). Nadgledaju ih ustaše, a za njih se brinu zatočenice, žene iz Stare Gradiške. Na kolodvoru sam od 9,30 do 10. Dijeli se mlijeko. Vagoni su zatim premješteni na sporedni kolosijek i tamo moraju čekati odlazak vlaka za Gornju Reku. Ponovo dolazim sa svojim suradnicama i od 12 do 14,30 pomažemo u dijeljenju hrane. Istovremeno bilježimo imena i podatke koje sva djeca imaju na kartončićima koji im vise oko vrata. Na žalost, to nismo učinili kod prvog transporta. Vjerovali smo obećanju voditelja transporta, jednog ustaše, kojeg je dao sestri Habazin, da će nam dati listu s imenima djece. Poslijepodne odlazim u Zavod za gluhoonijeme.

⁵⁹ Kurt Hühn (1875-1963), oftalmolog, predsjednik Hrvatskog crvenog križa.

⁶⁰ Luj Thaller (1891-1949), spec. internist, povjesničar medicine.

5. srpnja 1942.

Razgovaram s prof. Breslerom, jer smatram da je nužno da se u Gornjoj Rijeci organizira liječnička služba. O istome razgovaram s dr. Malojčićem. On mi savjetuje da osobno razgovaram s dr. Nežićem⁶¹.

Stanica za raskuživanje

6. srpnja 1942.

Prijepodne odlazim dr. Nežiću u Ministarstvo zdravstva. Nakon toga odlazim dr. Černozubovu i razgovaram o raskuživanju. Stanica za raskuživanje je bila vojna, što je kod raskuživanja žena i djece pricinjavalo teškoće, jer u raskuživanju civilnih osoba vojni službenici nisu sudjelovali. Nedostajalo je etera, koji se nije smio koristiti za civilne osobe, sapuna, aparata za brijanje, koji se nisu mogli dobiti ako nije bilo određenog dezinfektora. Nadalje, budući da je kod svakog transporta bilo i bolesnika s pjegavcem, sestre Crvenog križa su bile spremne obavljati posao samo u gornjim prostorijama gdje su ljudi smješteni nakon kupanja. Tako su u donjim prostorijama gotovo isključivo radile suradnice moje Akcije. Pritom nismo imale nikakva zaštitna sredstva, dok su poslužitelji, ukoliko su htjeli raditi, ipak imali gumene rukavice, itd. Tražim da i mi dobijemo zaštitna sredstva ili da se za raskuživanje moraju angažirati samo za to osposobljeni ljudi.

7. srpnja 1942.

Naziva me kapetan von Kotzian i moli da odem u Heckerov ured. Tamo dobivam s toliko nestrpljenja očekivanu obavijest, da je ravnatelj Kvaternik dao dozvolu za preuzimanje djece iz koncentracijskih logora.

8. srpnja 1942.

Dogovor s prof. Breslerom. Poslijepodne s kapetanom von Kotzianom. Kasnije u misiji na kolodvoru. Sestra Habazin traži da i suradnice moje Akcije putuju po

⁶¹ Eugen Nežić (1899-1983), malariolog. Godine 1941. predstojnik Socijalno-medicinskog odjela Ministarstva zdravstva. Od 1942. u zagrebačkom Zdravstvenom zavodu (bivšem Higijenskom zavodu), najprije kao pročelnik Bakteriološkog odsjeka, 1943. kao upravitelj Zavoda, a od 1944. kao pročelnik Higijenskog odsjeka.

djecu. Planira osmodnevni boravak u Gradiški. Kažem da nikako ne mogu tako dugo izbivati iz kuće. Spremna sam otići s njom i kao i ona vratiti se za jedan do dva dana. Moje suradnice se ne mogu pridružiti usprkos nagovaranju sestre Habazin. (U međuvremenu sam dobila novu kućnu pomoćnicu. Sad imam djevojku koja znade kuhati, tako da je moj muž zbrinut tijekom mog izbivanja.)

Putovanje u Staru Gradišku

9. srpnja 1942.

Prijepodne me naziva prof. Bresler i obavještava da je sve uređeno. Odlazim na kolodvor i saznajem da se polazi u 15,30. Brzim vlakom smo putovali do Okučana, a odatle autobusom do Bosanske Gradiške. Tamo stižemo u 18,30 i namjeravamo tu prenoćiti. (Voditelj transporta je bio gospodin Broz iz Crvenog križa. Blagajničke poslove je obavljao gospodin Štefanec iz Ministarstva udružbe. Putovala je i sestra Habazin i oko deset sestara Crvenog križa.) Nakon dolaska smo najprije u jednoj gostioni kraj mosta jeli. Dok su se ostali brinuli za prenoćište, odlučile smo sestra Habazin i ja s g. Brozom, voditeljem našeg transporta, otići u logor i s komandantom logora dogovoriti za sutradan mogućnost preuzimanja djece. U logor smo stigli u 17,30. Čekamo pred upravnom zgradom. Neposredno prije nas stigao je auto s nekim ljudima. Kako se kasnije uspostavilo bili su to ministar za zdravlje, ministar za koncentracijske logore i nekoliko njemačkih oficira. Promatramo kako ih, već tada vrlo ozloglašeni, komandant logora Luburić⁶² vodi na jedno vrlo kratko i površno razgledavanje logora. Luburić je nekoliko puta prošao kraj nas, a da se uopće na nas nije osvrnuo. Čekamo, čekamo dalje. Već smo oficiru koji nas je primio priopćili razlog našeg dolaska. Gospoda odlaze u jednu zgradu. Mi još uvijek čekamo. Na određenom odstojanju od nas nalaze se dva liječnika u bijelim kutama. Bila su to dva zatočenika u pratnji ustaškog stražara. Ne usudimo se s njima razgovarati. Već se počelo smračivati kad je Luburić izašao. Pravio se vrlo iznenađenim što tu čekamo. Slaže se da dodemo drugo jutro. Možemo doći kad god želimo, od 8 sati nadalje, ali sada neka dodemo s njim. Ispričava se što su nas ostavili da tu stalno stojimo. Ulazimo u trpezariju. Na-

⁶² Vjekoslav Maks Luburić (1914-1969), general i ustaški pukovnik. U srpnju 1941. imenovan voditeljem UNS-ova Ureda III. (Ustaške obrane), čija je funkcija organizacija logora, uprava i osiguranje. U kolovozu 1941. osnovao logor Jasenovac.

knadno i mi dobivamo večeru. Sad je uslijedio vjerojatan razlog zbog kojeg smo i mi bili pozvani. Započele su zdravice za koje nas je Luburić očito želio kao slušatelje. Govore ministri, hvale Luburića preko svake mjere: kako su vrlo pomno razgledali logor, da su sve našli u najboljem redu i da su pohvale itekako zaslužene, jer dobro znaju da kroz logor prolazi veliki broj ljudi, dnevno dolazi nekoliko tisuća muškaraca i žena koji onda odlaze na rad u Njemačku. Te su pohvale kod nas izazivale mučne utiske. Na mene naročito Luburićev odgovor. Zahvaljivao se za pohvale i ukazano povjerenje. Kazao je, da ako je njegovo vođenje tako zadovoljavajuće, mora istaknuti da je prošao kroz prvorazrednu školu – učio je u Njemačkoj u logoru Oranienburgu⁶³. Prilikom mog posljednjeg boravka u Innsbrucku u ožujku 1941. čula sam upravo o tom logoru užasne pojedinosti, tako da sam sada mogla zamisliti muke interniranih u Gradiški, iako se u to vrijeme još nije toliko znalo o strahotama koje se tamo zbivaju.

Luburić i njegovi gosti spremili su se za odlazak. Autom je trebalo još otići u neko drugo mjesto. Put tamo vodio je kroz Bosansku Gradišku. Budući da se u međuvremenu već smračilo, tražila je sestra Habazin da se i nas poveže kako svuda na putu postavljeni stražari ne bi na nas pucali. Luburić je takvu mogućnost vrlo neljubazno odbacio i kazao da možemo mirno ići. Međutim, sestra Habazin nije htjela popustiti, pogotovo jer je čekalo mnogo automobila. Konačno je jedan njemački oficir izrazio spremnost povesti nas svojim autom na taj kratki put. Upravo je stigla obavijest da se iz jednog pristiglog transporta tijekom prelaska mosta jedan čovjek bacio u vodu i morao je biti strijeljan. U autu nam je Nijemac pripovijedao da je u Okučanima na kolodvoru pretučen jedan svećenik, jer je prilikom ukrcavanja žena i djevojaka u vagone za transport kazao da ih se vodi u Njemačku samo zato da dođu u javne kuće za vojnike. To je ozlojedilo gomilu. Cinički je dodao da to što je svećenik kazao odgovara činjenicama, ali tako nešto se ne govori i opravdano je to što mu se dogodilo. Sestra Habazin i ja smo to jedva mogle slušati i bile smo sretna kad je kratka vožnja završila i kad smo mogle izaći iz auta.

Naši suputnici su nas već sa zebljom čekali. Nisu si mogli objasniti kako to da nas tako dugo nema. Prenocište je bilo riješeno vrlo skromno. Jedna soba za muškarce i jedna mala s dva kreveta za sve nas žene. Sestra Habazin i ja, kao voditeljice transporta, dobile smo krevete s kojih smo skinule gornje madrace od kojih su si naše suputnice na podu pripremile ležaj. Budući da nas je bilo mnogo, osam ili deset, nije bilo mira i malo sna.

⁶³ Njemački koncentracijski logor blizu Berlina.

10. srpnja 1942.

Pumpa za vodu u kući je bila neispravna, tako da smo ujutro u troje otišli u potragu za nekim bunarom i malo se umili. Tijekom doručka, koji nas je sve okupio, naš je voditelj ustanovio da nemamo ništa čime bismo mogli popisati djecu. Tek smo tada potražili jedan dućan i nabavili papira, olovaka, špage i male kartone kakvi se upotrebljavaju za bilježenje cijena na tkaninama.

Kad smo došli u logor opet smo morali dugo čekati, jer se nije smjelo početi prije nego što je komandant stigao. Zatim nam je dodijeljen jedan liječnik. Za svako dijete je trebao procijeniti je li sposobno za transport. Budući da su za ustašku koloniju u Gornjoj Rijeci morala biti birana samo najzdravija, najjača djeca, mislio je liječnik da i sada mora obavljati takav izbor. No, uskoro je shvatio da se radi o velikoj akciji spašavanja. Svakom je djetetu pogledao u grlo zbog difterije koja je harala u logoru i proglasio ga sposobnim za transport. Najprije su to bila djeca već odvojena od majki koje su prethodnih dana odvedene.

Dječja bolnica u Staroj Gradiški

Zatim smo otišli u tzv. dječju bolnicu. Najprije nekoliko soba u kojima su djeca ležala u krevetima. Ona koja su bila sposobna za transport, odnesena su u posebnu prostoriju.

A onda je došlo nešto stravično. Sobe bez ikakvog namještaja. Bile su tu samo noćne posude, a na podu su sjedila ili ležala neopisivo mršava mala djeca. Svakom se djetetu već mogla nazrijeti smrt u očima. Što s njima učiniti? Liječnik je kazao da je tu svaka pomoć već prekasna. Voda transporta je odlučio da svako dijete koje se nekako može povesti povedemo i tako pokušamo pomoći. Učinjen je izbor. Djeca su postavljena na noge i ono koje se još nekako moglo držati, bilo je predviđeno za transport. Djeca koja su se rušila, koja više nisu imala nimalo snage, morala su ostati. I stvarno je većina tih jadnih bića umrla još tijekom dana. U jednu sobu u kojoj je vladala difterija i već su sva djeca bila na smrt bolesna nismo ni ulazili, kako ne bismo i druge zarazili.

U dvorištu su u međuvremenu bili postavljeni stolovi i izrađivane su liste. Uz svako ime je napisan broj i ceduljica s odgovarajućim brojem bila je djetetu zavezana oko vrata.

Preuzela sam bolnicu i pokušala sam uz pomoć žena iz hrvatskog logora, koje su skrbile za djecu, dobiti podatke za ova mala iznemogla bića. Neka su već prije bila predviđena za transport u Gornju Rijeku, a onda su zbog bolesti morala ostati. Ta su djeca imala ceduljice s podacima oko vrata. Za neke od preostalih sam uspjela dobiti neke podatke, ali mala umiruća stvorenja nisu mogla ništa kazati. Umrla su djelomično tamo, a djelomično od nas preuzeta kasnije, kao i toliko tih malih mučenika, kao nepoznata, bezimena djeca. A svako je imalo majku koja je za njim gorko plakala, imalo je svoj dom, svoju odjeću, a sad je trpano golo u masovnu grobnicu. Nošeno devet mjeseci, u bolu rođeno, s oduševljenjem pozdravljeno, s ljubavlju njegovano i odgajano, a onda – Hitler treba radnike, dovedite žene, oduzmite im djecu, pustite ih da propadnu; kakva neizmjerena tuga, kakva bol.

Već tijekom mog rada u bolnici neka su dječica umrla. Njihova jedna mala tjelešca su stavljana na stepenice koje su vodile na tavan, među prljavo rublje, gola, nije im se ostavilo ni odijelce. Tada još nisam znala da će i u Zagrebu u Domu za dojenčad⁶⁴ samo papir omotovati jedna tjelešca umrlih. Druga su djeca čekala na polazak sjedeći gotovo čitavo vrijeme na noćnim posudama sa strašnim proljevima. Pritom su kao hranu dobivala samo tvrdo kuhan grah. Debelo crijevo im je visilo, bili su puni muha, baš kao što su i čitav logor i sve prostorije i svi ljudi bili puni muha zbog mnogobrojne stoke. Naročito je bilo mnogo svinja dotjeranih s Korduna i Kozare i sada su ih držali u logoru.

Prije dva dana bio je doveden veliki transport žena i djece. Nisu još bili raspoređeni i boravili su na velikoj livadi uz bolnicu. Pitala sam sada te žene bi li nam dale svoju djecu da ih povedemo. Odlučno su to odbile. Što će se dogoditi njima, to neka bude i s njihovom djecom. Naš je zadatak bio preuzeti samo djecu bez roditelja ili djecu čiji ih roditelji dobrovoljno daju; nikakva prisila. Za vrijeme ručka prekinuli smo rad, jeli u menzi i onda opet nastavili. Pogledala sam što je s mojim malim bolesnicima. Opet su neki umrli. Tad su došli logoraši koji su trebali odnijeti jedna mrtva tjelešca. Iako je krpa pokrivala mali teret, neka ručica, neka nožica mršava do kostiju visila je i tako su prolazili kraj žena na livadi. Prolazili su među njima, uzduž čitavog reda žena. Možda su logoraši željeli spasiti njihovu djecu. Žene koje već tri dana nisu ni za sebe ni za svoju djecu dobile hranu, koje su ono malo što su imale od kuće već potrošile, koje su za hranjenje svojih plačućih najdražih imale samo svoje suze i svoj očaj, sada su gledale te male izgladnjele leševe. I još jedan nosač

⁶⁴ Dom za dojenčad – Josipovac, Mošinskoga 47 (danas Nazorova 49). Godine 1942. tu su smješteni Dječji dom Ministarstva zdravstva, kojim rukovodi dr. Olga Bošnjaković i Zavod za zdravstvenu zaštitu matera i djece, kojim rukovodi dr. Luka Bezić.

mrtvih, i još jedan; njih sedam jedan za drugim. I sad više nisu mogle izdržati. I ako vlastito srce iskrvari – spasiti, spasiti najdraže. Došle su do stolova gdje su pisane liste, gurale su se i molile: "Uzмите, uzмите, ne možemo ih hraniti, ne možemo dozvoliti da umru od gladi".

Bili smo u logoru od sedam sati ujutro do osam navečer. U međuvremenu je zaplijenjen linijski autobus koji nam je sada morao prevoziti djecu na stanicu u Okučanima. Nismo mogli povesti svu djecu, jer nismo imali dovoljno vagona na raspolaganju. Postavilo se pitanje da li povesti bolesnu djecu ili umjesto njih zdravu. Voditelj transporta odlučio je povesti bolesnu, kako bi im se što prije mogla pružiti liječnička njega. Tako su posljednjim prijevozom preneseni mali skeleti. Svako dijete još je dobilo haljinicu ili odijelce. Žene su nam dale najbolje što su imale. Dale su nam i marame da ih upotrijebimo kao pelene da ne zamažemo autobus, jer smo imali i posve malu djecu sa strašnim proljevima. Tražila sam da nam se daju noćne posude. Za to je bilo potrebno odobrenje komandanta. S posljednjim autobusom sam se i ja odvezla. Bilo je dogovoreno da za dva dana opet dođemo i preuzmemo ostalu djecu.

Prijepodne je bio došao i Luburić. Bio je bijesan što mora predati djecu. Kazao je da ima dovoljno katoličke djece koja u Zagrebu rastu u bijedi. Neka se za njih brinemo. Njegova majka je svoju djecu također morala odgajati u najtežim okolnostima, u najvećoj bijedi, itd. Onda nam je opet prijetio da samo o njegovoj dobroj volji ovisi hoće li nas pustiti iz logora. Ima mogućnosti sakriti nas tako da nas nitko ne može naći. Može nas tražiti i za nas pitati tko god želi. Što ministri odluče, to se njega uopće ne tiče. Pobrinut će se da i ministri dođu u logor. I kad ih bude tamo imao, onda će samo on odlučivati što će se desiti. U logoru jedino on ima vlast.

U logor je prijepodne došla i jedna komisija liječnika i državnih sestara zbog cijepjenja protiv tifusa.

Poslijepodne je bilo snimanje za neki propagandni film. Malim dječacima su obukli ustaške uniforme izrađene od vrlo loše papirnate tkanine. U tim uniformama smo ih i mi povelj, ukoliko nisu imali ništa drugo za obući. Odvedeni su u mali ograđeni park, kojim je inače smio raspolagati samo komandant. Djeca su postavljena kao da im se dijeli hrana. Dovedena su i djeca s livade koja su već tri dana gladovala, koja su vapila za hranom. Dugo su stajala na žarkom suncu, a onda je bilo samo snimanje; hranu nisu dobili.

Kad smo ujutro došli u logor, morali smo na ulaznim vratima čekati dok nije stiglo komandantovo odobrenje da možemo ući. Tada sam u jednoj dugačkoj zgradi, na desnoj strani, na prozorima vidjela dječake, lijepu djecu, po mojoj procjeni u dobi između 8 i 12 godina, koji su gledali na jarak pun svinja.

Smrad je bio očajan. Kad smo prijepodne došli do djece, tražila sam i te dječake. Osobno sam to rekla oficiru, a i naš voditelj je tražio da nam dadu djecu iz te zgrade. Odgovoreno nam je da tamo uopće nema djece. Kad smo idući put došli u logor uzalud sam gledala u prozore tražeći dječake – nisam ih više vidjela. Bili su to sve tako stravični utisci u tom danu koji su mi se neizbrisivo urezali u pamćenje. Na putu za kolodvor vidjeli smo selo u kojem su mnoga djeca imala svoj dom – kakva bol za malene.

U Okučanima su i moja bolesna djeca smještena u vagon. Bila sam sama s 62 djece, koja su ležala na drvenom podu, bez slame, u marvinskom vagonu, bez ikakve hrane i pića. Djeca su bila gladna i žedna. U jednoj baraci kraj kolodvora kupila sam mineralne vode za moj i susjedni vagon, gdje su također bila teško bolesna i slabašna djeca. Put je bio užasan. Cijelu noć se čulo stenjanje i kukanje. Vlak je vrlo često stajao, vozio polagano, katkad se i vraćao. Put do Zagreba se činio beskonačnim. Djeca su, ukoliko su još imala snage, tražila hranu. Sve što sam mogla učiniti bilo je tješiti ih da ćemo se u Zagrebu za njih brinuti. Morala sam ih tješiti da će njihove majke sigurno opet doći po njih. U polusnu su djeca zvala majku, baku ili djeda – već prema tome s kim su bila naučena spavati. Jedno jaderno malo djeteta je stalno molilo "dedo pokri me, pokri me dedo, meni je hladno". Na svakoj stanici sam dijelila mineralnu vodu koju su djeca željno srkala. Tijekom vožnje nisam se u vagonu mogla maknuti, kako ne bih na nekoga nagazila. Veća su djeca stalno sjedila na noćnim posudama, a mala su se prljala. Pod je bio pun blata i dječjih glista. Nastojala sam koliko sam mogla djecu premještati kako bi ih izvadila iz blata. Pred jutro, na stanicama su dolazili ljudi, vidjeli jad, dodavali nam vode. Prilikom duljih zaustavljanja zdrava djeca su izlazila iz vagona. Sestre su se iscrpile spuštajući djecu iz vagona i dižući ih opet natrag. Mnogi vagoni nisu imali stepenicu. Kod slabih u zadnja dva vagona, nije se moglo ni pomišljati da ih se vadi iz vagona. Uspjela sam dobiti grablje, tako da sam barem mogla izbaciti gliste. Činilo mi se da prije nego što neko dijete umre gliste napuštaju tijelo, jer prema jutru, kako su mi neka djeca bivala slabija, čitava su klupka glista napuštala tijelo.

Dolazak prvog transporta

11. srpnja 1942.

Konačno smo oko 9 sati stigli na Glavni kolodvor (*Prilog 34*). Sva su moja djeca još živa, ali dok smo stigli do Stanice za raskuživanje troje mi ih je umr-

lo. Među njima jedan veći lijepi dječčić. I u dva druga vagona je bilo mrtvih; strašna optužba na Hitlera, koji je oduzeo majke; protiv ustaša koji žele uništiti djecu jednog naroda.

Na Glavnom kolodvoru smo se zadržali dulje vrijeme, jer je trebalo premjestiti vagone.

Radnik iz Njemačke u transportu nalazi svoje umiruće dijete

Prije nekoliko dana dva su se radnika vratila iz Njemačke, kamo su se javili kao dobrovoljni radnici da bi mogli uzdržavati svoje obitelji. Bilo im je obećano da će moći slati novac. Kad su čuli za progone, dobili su dopust da potraže svoje. Jedan od njih, iz Mostara, našao je ženu i jedno dijete. Bili su vraćeni iz Maribora i oboje bili u Zaraznoj bolnici. Nedostajala mu je mala djevojčica. Došao je k nama. Kazali smo mu da pričeka, jer ćemo uskoro dovesti djecu iz logora. Sada su obojica čekala na transport na kolodvoru. Dobili su dozvolu da prođu uzduž čitavog vlaka, ali malu djevojčicu nisu našli. Otac je zvao "Ljubo, Ljubo" duž čitavog transporta, ali nije bilo odgovora na očev zov. Bio je već i kod mene, ali uzalud. No, imala sam malu djecu, tako slabu da više nisu mogla sjediti. Opet je otac došao do vagona i sada sam svako malo dijete podigla i najednom se prolomio strašan očev krik. U jednom malom umirućem djetetu prepoznao je svoju kćer, koja je nekad bila tako punašna i jaka. Ne može je uzeti, jer najprije moramo proći kroz stanicu za raskuživanje. Otišao je unaprijed tamo. Bojim se da će mi i to dijete umrijeti prije nego što ga otac preuzme. No izdržalo je. Kad je vlak konačno stao, druga djeca izlaze na livadu. Sama su se svrstala u red da odu u stanicu. No, moja moraju ostati ležati dok se ne donesu nosila. Pozivam oca i kažem mu da ne čeka, neka dijete što je brže moguće sâm odnese u baraku gdje čekaju liječnici. Sav obliven suzama čovjek je jedva imao snage preuzeti taj, ah, kao perce lagani teret. Preuzeo je svoje djetete još živo i doveo ga još do liječnika, iako je svaka pomoć bila prekasna.

Na kolodvoru su druge sestre preuzele transport; naš posao bio je završen. Otuširala sam se i oko 11 sati otišla kući.

U transportu je bilo 700 djece. Neobično teško je bilo osigurati smještaj za djecu. Različiti moji razgovori u Ministarstvu zdravlja i kod nadbiskupa bili su svi bez rezultata. Veća zgrada koja bi poslužila kao karantena nije stavljena na

raspolaganje. Neka si pomognemo kako znamo ili neka djecu ostavimo u logoru. Dozvola za dovođenje djece bila je tako nevoljko dana. Ustaše nisu stvarno željele da se djeca spase. I ministar udružbe je nevoljko dao odobrenje za smještaj i brigu za djecu, uz usmenu preporuku da se dovede što je moguće više nepoznate djece, koja će se onda odgajati u ustaškom duhu. Ni od kuda pomoći, tako da je problem smještaja bio isključivo prepušten prof. Bresleru koji je učinio čuda. Nedavno je bio napušten jedan veliki talijanski logor u Jastrebarskom⁶⁵. Štale još nisu bile porušene. Te su štale sad na brzini, s ono malo sredstava s kojima se raspolagalo, koliko je bilo moguće uređene. U starom dvorcu su prof. Dragišić⁶⁶ i njegova supruga s mnogo samoodricanja uredili bolnicu. Tu je sad smješten veliki broj djece. Mnoga za koju je već bilo prekasno, ali veliki broj je bilo moguće spasiti od sigurne smrti koja ih je čekala u logoru.

Drugo putovanje u Staru Gradišku

13. srpnja 1942.

Ujutro u 6,25 ponovno odlazak u Staru Gradišku. Ovaj put su nalog za put dobila i dva domobranska liječnika, dr. Tomašić i dr. Milas⁶⁷. Pomogli su nam kod preuzimanja i transporta djece. Kako je poslijepodne padala kiša, pisali smo liste u predvorju dječje bolnice. Djecu koju smo popisali ustaše su odvodile na prvi kat. Odmah su ih odvajali od majki koje su bile zatvarane iza dr-

⁶⁵ Jastrebarsko – Reka. "Prihvatilište za djecu izbjeglica" u Jastrebarskom, gradiću jugozapadno od Zagreba, osnovano 11. srpnja 1942. kad u njega preko Zagreba stižu prvi transporti djece iz Stare Gradiške. Zdravija djeca smještena su u 4 drvene barake koje su prethodno služile kao staje i konjušnice talijanske vojske. U bivšem dvorcu grofa Erdödyja bila je smještena bolnica za djecu. Kasnije je u franjevačkom samostanu osnovana karantena. U Jastrebarskom se moglo smjestiti oko 1000 djece. Kad je daljnjim transportima taj broj premašen, osnovan je krajem srpnja 1942. logor Reka, udaljen 3 km od Jastrebarskog. Tu je u napuštene barake smješteno više od 2000 djece. Upravu u Jastrebarskom i Reci imale su časne sestre "usmiljenke" kongregacije "Sv. Vinka Paulskog". Upraviteljica Državnog dječjeg doma u Jastrebarskom bila je sestra Barta Pulherija (1882-1972). Dio djece odveli su partizani prilikom napada na Jastrebarsko 26. kolovoza 1942. Veći dio djece prihvatile su na skrb obitelji iz Zagreba, Jastrebarskog i okolnih sela, a dio je koloniziran posredstvom Karitasa Nadbiskupije zagrebačke. Oba logora rasformirana su u studenome 1942. godine, ali je određen broj djece ostao u bolnici do kraja rata. Usp. Ćiril Petešić, Dječji dom u Jastrebarskom. Dokumenti (1939-1947), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990.

⁶⁶ Branko Dragišić (1895-1947), spec. za dječje bolesti. Od 1927. na Klinici za dječje bolesti u Zagrebu. Godine 1941. umirovljen, a 1942. upućen u Dječji dom u Jastrebarskom.

⁶⁷ Vladimir Milas (1896-?), zdravstveni savjetnik u Ministarstvu zdravstva u Zagrebu.

venog zida u dvorištu te zgrade. Ne može se opisati kakvi su se bolni prizori tu odvijali. Koliko je bilo hrabrosti u tih žena. Neka mala djeca nisu se htjela odvajati od majki i sada su očajne majke govorile svojim najdražima "bit će ti lijepo, nemoj se bojati, uskoro ću doći po tebe". I uvijek opet tiho pitanje upućeno nama, hoće li više ikada vidjeti svoju djecu. Stalno smo ponavljali da će djeca doći u domove, da im nećemo učiniti ništa nažao, da ćemo se za njih brinuti dok se majka ne vrati iz Njemačke i sama preuzme svoje dijete. I nakon upisa u listu, posljednji poljubac, posljednji zagrljaj, često samo na brzinu, jer su bezdušni ustaše nasilno razdvajali majke od djece.

Naš je nalog bio ne preuzeti previše djece odjednom, kako bi ih se u vagonima moglo bolje smjestiti i da bi raskušivanje i smještaj djece u Zagrebu bolje funkcionirao. Zbog toga smo morali izvjestan broj djece ostaviti, ali smo s komandantom logora dogovorili da ćemo za dva dana doći po tu djecu. Oba domobranska liječnika su trebala ostati, tako da nam mogu pomoći i kod idućeg transporta. Imali smo 650 djece. S još jednom sestrom preuzela sam vagon s 56 djece. Većina ih je bila mlađa od pet godina. Bilo je i osmero dojenčadi starih od deset dana do godine. No ovaj put smo na podu imali slamu. U Okučanima su znali za transport i žene su nam navečer donijele čaja, kruha, voća i kolača. Tako su se djeca barem malo mogla okrijepiti.

14. srpnja 1942.

Dolazak u Zagreb.

Treće putovanje u Staru Gradišku

15. srpnja 1942.

U 6,25 opet odlazak. Stigli smo ovaj put s velikim zakašnjenjem. Već na kolodvoru u Okučanima nam je saopćeno da je dr. Tomašić⁶⁸ nazvao i kazao da su žene s djecom odvedene u Mlaku⁶⁹. Sestra Habazin je još jednom nazvala liječnika. Nisu ga više uopće pustili u logor i kazali su mu da su djeca

⁶⁸ Drago Tomašić (1901-1951), liječnik u Epidemiološkom odsjeku Higijenskog zavoda i Odsjeku za školsku higijenu i poučavanje naroda.

⁶⁹ Ženski logor koji je pripadao kompleksu jasenovačkih logora pod nazivom Logor VI.

odvedena. (To nije bilo točno. Djeca su preko cijelog ljeta bila u logoru i tek u kasnu jesen ustaše su dovele one koji su preživjeli – 12. studenoga 1942. 91 teško bolesno dijete od njih više od 300 koje smo morali ostaviti.) Pitali smo na kolodvoru, pitali smo stanovnike mjesta, ali nitko u posljednja dva dana nije vidio prolaz transporta. Bili smo uvjereni da su djeca još u logoru. Sestra Habazin telefonira u Zagreb i dobiva nalog da iz logora Dubica⁷⁰ dovede 200 djece. U mjestu se nalazila skupina izbjeglica iz Bosne koji su se trebali vratiti i sad su čekali dozvole za put. Ljudi u velikoj bijedi s mnogo male djece. Sestra Habazin im je podijelila hranu koju smo ponijeli za planirani transport.

Kako do poslijepodneva nije bilo vlaka, a nismo imali dozvolu za kretanje mjestom – naša je dozvola važila samo za neposredno daljnje putovanje u Staru Gradišku – provodili smo vrijeme u maloj gostionu u blizini kolodvora. Naišao je kamion s logorašima kako bi preuzeo robu na kolodvoru. S njima je bio i komandant. Došao je u gostionu i još jednom kazao da su djeca već odvedena. Njegovo je ponašanje vrlo neugodno. Pod dojmom Luburićeve prijetnje da će nas sve potrpiti u logor, čak je i sestra Habazin izgubila svoje inače tako veliko samopouzdanje i tražila je da čekamo vlak na kolodvorskom peronu. Smatrala je da smo tamo sigurniji. Ostali putuju izravno u Zagreb, a sestra Habazin i ja u Dubicu, u tamošnji logor. Prolazili smo kraj bezbroj seljačkih kola kakva su imali seljaci s Kozare i koja su morali ostaviti kad ih se trpalo u vagone. U Dubici su dežurala kola Crvenog križa. Liječnik i sestre su nam kazali da je prethodnog dana logor ispražnjen, svi su u vagonima odvedeni prema Beogradu. Prevezli su nas bolničkim kolima do Zagreba. Stigli smo u 20,45. Putem su nam sestre pričale o strašnim događajima koji su se zbili prethodnih dana. Ljudi su dovlačeni ovamo usprkos obećanjima datim preko plakata i letaka bačenih avionima da će se moći vratiti kući svatko tko se preda ustašama. Svi su bili zarobljeni, muškarci velikim dijelom strijeljani, stoka i sva imovina oduzeti.

16. srpnja 1942.

Odmah ujutro odlazim s dr. Vidakovićem kapetanu von Kotzianu u njegov ured u Feldkommandanturi. Izvještavamo o djeci koju nismo mogli dobiti. Naziva ravnatelja Kvaternika. Dobiva odgovor da se ništa ne zna o tome gdje su ta djeca, ali će se raspitati.

⁷⁰ Logor u Hrvatskoj Dubici, gradu u kotaru Glina.

Već pred odlazak u Okučane nije mi bilo dobro, boljelo me grlo. Poslijepodne sam morala leći zbog angine.

Mogu se dovesti djeca i trudnice iz logora

21. srpnja 1942.

Kapetan von Kotzian mi telefonira da se sva djeca i trudne žene mogu dovesti iz logora.

23. srpnja 1942.

Pismo od majora Knehea s istom obavijesti.

24. srpnja 1942.

Prof. Bresler me naziva u vezi s Gornjom Rijekom. Ministarstvo zdravlja je dalo nalog da službujući liječnik iz Varaždina kontrolira logor. Prof. Bresler je bio tamo zajedno s ministrom udružbe kako bi pregledao logor. Smatrao je da je tamo stanje zadovoljavajuće, sve je pohvalio. Kako se na žalost ubrzo pokazalo, sve je to bila bezobrazna prijevara. Čitav logor je ureden za taj jedan posjet ministra.

Poslijepodne sam s g. Vidakovićem bila kod kapetana von Kotziana, a kasnije kod majora Knehea. Još uvijek tražim djecu koju nam nisu dali.

Logori Mlaka i Jablanac

25. srpnja 1942.

Odlazak sestri Habazin u kolodvorsku misiju. U isto vrijeme dolazi sestra koja radi u Jablancu. Poslao ju je tamošnji liječnik kako bi izvijestila o strahotama koje se zbivaju u tom logoru. U Mlaku i Jablanac su dovedeni zatočnici iz Stare Gradiške i tamo se nalaze u najgorim mogućim uvjetima. Prisutna je i

liječnička komisija s državnim sestrama kako bi ljude cijepili protiv tifusa, ali ne mogu spriječiti da žene i djeca dnevno u velikom broju umiru.

26. srpnja 1942.

Odlazim dr. Dragišiću i dogovaram daljnje mogućnosti smještaja djece.

27. srpnja 1942.

Ujutro odlazim majoru Kneheu zbog gore spomenutih logora. Nakon toga prof. Bresleru. Dajem mu pismo koje sam prije dobila od majora Knehea, o dozvoli dovođenja djece i trudnica iz logora. Pismo je poslano i u Ministarstvo, ali prof. Bresler o tome ništa nije znao. Zajedno odlazimo ministru. Odobrava da odemo i po tu djecu (ministar Šubašić).

Jastrebarsko

Prof. Bresler odlazi službeno autom u Jastrebarsko i poziva me da mu se pridružim. S nama se vozila i jedna od sestara zaposlenih u Jastrebarskom. U gradu je morala nešto obaviti. Prof. Bresler se trudio da mi tamo sve pokaže. Najprije bolnicu u starom dvorcu. Tu smo zajedno s liječnicima ručali. Poslijepodne odlazimo kolima u Reku gdje su smještena mala djeca, gotovo sva gola. Gđa dr. Dragišić nam tumači kako je teško što obično po troje djece leži u istom krevetu, bez pelena, tako da se stalno prljaju. Obećavam da će se moja Akcija pobrinuti za pelene. Pokazane su mi i barake gdje se nalaze veća djeca, park i groblje u kome svako dijete dobiva njegovani grob – ah, tako mnogo bezimernih grobova, a u svakom grobu majčino najdraže biće. Zahvalna sam prof. Bresleru što si je dao truda sve to mi pokazati.

Pelene za Jastrebarsko

28. srpnja 1942.

Dogovor sa suradnicama Akcije o odjeći i rublju za Jastrebarsko. Gđa Bojanić će se za to pobrinuti.

Transport Mlaka – Jablanac

29. srpnja 1942.

Opet je došlo vrijeme da se neka djeca izbave. Prof. Bresler je svojim neumornim nastojanjima uspio u Sisku osigurati veliku dvoranu za smještaj djece. Ovaj put idem s osobnim nalogom koji mi je na zahtjev Ministarstva udružbe izdao Crveni križ (*Prilog 35*). Na taj način imam više mogućnosti za djelovanje. U 6,10 sati putuju sestra Habazin, predstojnik Perše kao vođa puta, g. Štefanec opet kao blagajnik i sestre, koje su već bile i u Staroj Gradiški (one su tek idući dan došle za nama). U Jasenovcu se ukrcavamo u seljačka kola koja su tamo čekala. Duboko smo potreseni što se zatočenci koji su dovedeni vlakom prevoze u Jasenovac kolima koja imaju znak Crvenog križa. Najprije odlazimo u mjesto u komandaturu, jer put u Mlaku ide kroz koncentracijski logor i za svaki prolaz je neophodno dobiti dozvolu. Dobivamo dozvolu za višekratni prolaz kroz logor. Jednu zajedničku za sestre, a mi ostali svatko na svoje ime, tako da možemo prolaziti neovisno o ostatku transporta (*Prilog 36*). Pred ulazom u logor kola moraju stati. Na svaka kola se penju dvojica ustaša – jedan sjeda naprijed, a drugi otraga. Kroz logor se vozi korakom. Upozoreni smo da ne smijemo govoriti, ne smijemo se ogledavati. Na izlazu iz logora, kod posljednje stražarske kule ustaše su se opet iskrcale i vozimo se dalje. Zatim se dolazi na jednu široku cestu na kojoj rade zatočenci. Prvog dana ih je bilo mnogo, idućih puta sve manje. U samom logoru se nalaze brda jastuka i pokrivača – vjerojatno oduzeti ljudima s Kozare. Uz rijeku se nalaze hrpe natpisa s imenima zagrebačkih ulica. Ti su natpisi pred kratko vrijeme svi morali biti skinuti. Zatim u šumi opet zatočenci sa stražarima. Sijeku drva.

Mlaka

Zanimljiv je način gradnje u Mlaci. Kuće su zbog mogućnosti izlivanja Save iz korita građene na stupovima. Kad se stigne, desno su nastanjene kuće u kojima stanuju izbjeglice iz Hercegovine koje vlada favorizira. Lijevo su kuće koje su ukućani napustili i gdje su sada smješteni zatočenci. Kuće su već oštećene od vremenskih neprilika, kako već izgledaju kuće čiji su stanovnici na brzinu odvedeni – vrata i prozori, igračke vjetra i kiše. U bivšoj župnoj kući koja je u izvjesnoj mjeri očuvana, ustaše su zidove koristile kao mete za pu-

canje, kvake su nedostajale. Tu je bila smještena uprava logora. Bila je tu isto-
vremeno komisija koju je Ministarstvo zdravlja poslalo za cijepljenje protiv ti-
fusa. Komandant je bio dr. Karadola, a njegov zamjenik dr. Dovje, te 4 sestre
iz škole za sestre iz Zagreba. Kao suprotnost tim bezdušnim liječnicima, dr.
Nikola Vadkov⁷¹ iz Zagreba. On je poslao sestru u Zagreb kako bi tražila po-
moć za zatočene.

Sestra Habazin i g. Štefanec se poslijepodne opet vraćaju kako bi organizirali
transport za idući dan. Kako je već bilo prekasno da se isti dan krene s prvim
transportom, namjeravalo se s pisanjem lista početi tek idući dan. Poučena
iskustvom iz Gradiške, da je bolje ženama ostaviti nešto vremena kako bi od-
lučile odvojiti se od djece, odlučila sam ih na to pripremiti. Pod vodstvom vr-
lo susretljivih sestara iz škole obišla sam kuće i posjetila sam u prvom redu
žene koje su netom rodile, kojih je bilo veći broj, i podijelila im ono malo hra-
ne koju smo donijeli. Ponajviše limune. Dio smo morali sačuvati da idući dan
imamo nešto za putovanje naše djece.

Jablanac

Kasnije odlazim s dr. Vadkovom u Jablanac. Pokazao mi je cijeli logor. Bio je
smješten pod vedrim nebom i tu su se žene i djeca nalazili već nekoliko tjedna.
Tog ljeta je skoro svakog poslijepodneva i tamo bilo jakih oluja i kiše. Iz
obližnje šume je većina ljudi donijela po nekoliko grana kako bi se barem ma-
lo zaštitili od kiše odnosno od žarkog sunca. Ljudi su imali vrlo lijepu stoku
koju su tijekom dana čuvali, jer im je bilo obećano da će se iz logora moći
vratiti kućama. Zbog toga ih se nije moglo nagovoriti da nešto zakolju – radi-
je su zajedno sa svojom djecom umirali od gladi. Ono malo hrane koju su do-
bivali (najčešće nesamljevenu kuružu) morali su sami pripremati. Sve je bilo
krajnje oskudno. Posvuda su gorile male vatrice. Među kamenima je droblje-
na kuruža kako bi se onda skuhala. Sada je bila izdata zabrana klanja stoke.
Liječnik je posjetio bolesne. Naročito stare žene i mala djeca nisu mogli pod-
nijeti glad, vlagu i žarko sunce, tako da su dnevno umirali u velikom broju. Li-
jekove i bolju hranu im nije mogao pribaviti. Teško bolesni su dobivali malo
mlijeka koje su im morali dati vlasnici krava, zbog čega je dnevno dolazilo do
svada.

⁷¹ Nikola Vadkov (1903-1970), liječnik, diplomirao na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1928/29.

U cijelom logoru sam govorila da će se idući dan moći djeca predati na čuvanje. Razgovarala sam i sa sestrom koju je ovamo poslao Crveni križ. Ni ona nije ljudima mogla pomoći. Pripovijedala mi je kako žene radaju bez pomoći logorskih liječnika. To su mi i u Mlaci sestre kazale. Radale su bez ikakve pomoći. Bilo je sve to užasno vidjeti i slušati.

30. srpnja 1942.

Ujutro odlazim s dr. Vadkovom i jednom sestrom ponovno u Jablanac. Ovaj put seljačkim kolima. Uvijek se dešava isto. Najprije se nitko ne može odlučiti, a onda ih dolazi toliko da se jedva sva djeca mogu preuzeti. Liječnik je svakom djetetu pogledao grlo, jer ima mnogo difterije. Bolesne je odmah isključio. Ovaj put imamo nalog ne dovoditi teško bolesnu djecu, jer se ne zna kuda bi ih se smjestilo. Imamo vrlo malo mjesta na raspolaganju. Prof. Bresler je nakon velikih napora uspio u Sisku za djecu osigurati jednu veliku dvoranu. Zavod za gluhonijeme i Jastrebarsko još su puni. S Josipovca samo loše vijesti – gotovo sva dojenčad je umrla. Zbog toga ne dovoditi dojenčad. Ukoliko majka ima mlijeka, bolje dijete ostaviti kod majke. Radimo do dva sata. Zatim odlazimo u Mlaku gdje nas čeka zajednički ručak s liječnicima i sestrama. Noć sam također provela sa sestrama. Bile su tako ljubazne i prepustile mi krevet. Zbog toga su dvije spavale na jednom krevetu. Bili su to pravi kreveti – daske na kojima se nalazila slama. Čak je na njoj bila plahta.

Nakon ručka je dr. Vadkov opet s jednom sestrom otišao u Jablanac kako bi tamo organizirao odlazak djece. Ja sam ostala u Mlaci i organizirala odlazak djece odavde. G. Perše je prijepodne ovdje izradio liste. Kako je trebalo najprije odvesti djecu iz Jablanca, jer su tamo okolnosti bile gore nego u Mlaci, iz Mlake je odveden samo manji broj djece. Prijepodne je sestra Habazin, koja je u međuvremenu bila u Zagrebu, dovela deset sestara Crvenog križa. Sada su djeca ukrcavana na seljačka kola i s njima po jedna sestra. Učenice su u međuvremenu narezale limune i svako dijete je dobilo nekoliko komada kako bi na putu mogla utažiti žeđ. Put do stanice je trajao oko dva sata. Veća su djeca smješтана u kola bez pratnje.

U Mlaci se nalazio predstojnik općine koji je zajedno sa svojim selom doveden iz Stare Gradiške, te još nekoliko muškarca koji nisu bili sposobni za rad u Njemačkoj zbog bolesnih ruku. Taj se predstojnik izvrsno ponio. Pomagao je gdje god je mogao. S velikim požrtvovanjem se brinuo za svoju nesretnu općinu. Donijeli su mi jedno malo umirujuće dijete. Neka ga povedem, jer mu je tijekom noći umrla majka. Nije bilo nikoga da na njega pripazi. Ustručavala sam se preuzeti nesretno dijete i izložiti ga naporima putovanja. Sigurno bi na

putu do kolodvora umrlo. Tražila sam od žena koje su stajale oko mene da ga to malo vremena koliko mu preostaje da živi pripaze. Nijedna to nije htjela učiniti – nije njihovo i njih se ono ne tiče. Iako sam im govorila da se i mi brinemo za njihovu djecu koja nisu naša rođena, da u nesreći moramo jedni drugima pomagati, to nije ništa koristilo. Onda je došao predstojnik i odmah je bio spreman pobrinuti se za jadnog crvića.

Iz Mlake sam povela veći broj dječaka koji su u logoru bili bez roditelja, nisu nikoga imali i bili su sretni da mogu biti izbačeni. Zadnjim kolima sam se i ja odvezla. U kolima sam imala samo dojenčad. Usprkos nagovaranju da tako malu djecu ostave kod sebe, neke majke su tražile da ih povedemo. Bile su tako neizmjereno nesretne, jer su zbog uzrujavanja i gladi ostale bez mlijeka. U logoru nisu mogle dobiti mlijeka ili je ono što su dobile bilo premalo. Tako su svakog dana morale promatrati kako njihovo dijete sve više propada. U takvim slučajevima mi je bilo strašno teško odlučiti što učiniti. Iskustvo iz prijašnjih transporta me poučilo da tako mala djeca ne mogu izdržati napore. No, ovdje ih je također čekala sigurna smrt. Sestre su me u takvim slučajevima stalno pitale za savjet. Pokušavala sam majkama objasniti da transport po velikoj vrućini za njihovo maleno donosi mnoge opasnosti. No, ako su majke i dalje tražile da dijete povedemo, odlučila sam to učiniti kako bismo majke poštedjeli da moraju promatrati kako im dijete na presahljim grudima polagano umire. Bile su to neizmjerne boli s kojima smo se susretali i spoznaje o tolikim mukama mogle su se podnijeti samo zato, što je bilo toliko posla da o njima nismo mogli razmišljati. Sestra Habazin je već bila otišla. G. Perše je bio jako bespomoćan. Komandant logora se ni o čemu nije brinuo. Tako je vođenje transporta bilo moja zadaća. Tijekom vožnje je dolazilo do kvarova. Kola su uslijed stajanja na suncu bila isušena, a nije bilo moguće obaviti manje popravke, tako da su oštećenja bivala sve veća. Putem su se lomile osovine i otpadali kotači. Tako smo nekoliko kola izgubili i morali smo djecu premještati na druga kola koja su već bila gotovo puna. Srećom su se neka kola koja su već stigla do kolodvora vraćala, pa smo ih mogli ponovo upotrijebiti. U Jasenovcu su gostione već bile zatvorene, tako da sestre nisu imale mogućnosti nešto pojesti. Za djecu smo imali samo ono što su nam dale žene u Jasenovcu. Činile su to u velikom strahu. Nalazili smo se u bastionu ustaša i nije se znalo hoće li takav postupak biti kažnjen. Istina, komanda Jasenovca je dala odobrenje za dijeljenje hrane, ali strah je ipak bio prisutan. S dvije sestre sam preuzela vagon s dojenčadi i kasno navečer smo krenuli s 850 djece. Ovaj transport je u cijelosti išao u Zagreb. Mala djeca su smještena na Josipovac i u Zavod za gluhoonijeme, a nešto veća u Jasku (*Prilog 37*).

Transport iz Mlake

2. kolovoza 1942.

Odlazak za Jasenovac (*Prilog 38*). Ovaj put sa svim sestrama, jer je veliki broj djece već prošli put popisao g. Perše. Dakle, moći ćemo se isti dan vratiti. Sestra Habazin se nakon ručka vratila u Zagreb pripremiti dolazak. Meni je u Mlaki prepuštena čitava organizacija, jer se dr. Vadkov vratio u Zagreb. (Bio je u Mlaki samo privremeno zaposlen.) Dr. Karađola se morao pobrinuti za transport žena koje su ustaše vodili pješke u Jasenovac. Žene se navodno vode na rad u polja. Preuzeli smo od njih još navečer u Jasenovcu troje dojenčadi. Žene su s djecom zatvorene u vagonu. U jednom se jako tuže na žed. Nije im više dozvoljeno otići do bunara. Nakon pregovaranja, ustaša iz pratnje ponovo je otvorio vagon i smijemo ženama dati nekoliko boca mineralne vode.

Naš transport je sada nešto bolje opskrbljen. Imamo čaja u velikim kantama za mlijeko, zatim mineralne vode, limuna. Na podu imamo slamu koju smo izvadili iz kola kojima su djeca dovedena – 906 djece. Od toga

3. kolovoza 1942.

800 ostaje u Sisku, a 101 dojenčad, mala, slaba ili bolesna djeca putuju dalje u Zagreb u dva vagona. Do Siska bila sam s dvije sestre u vagonu s dojenčadi. Ovaj put sam ponijela mnogo bijelog omotnog papira kojim sam po noći mogla malene pokriti. Papir sam mogla staviti i na zaprljani pod, tako da smo stigli nešto čistiji. Oba vagona za Zagreb odlaze tek u 13 sati. Do 11,30 ostajem kod djece. Pomažem malene nahraniti. Mlijeko je stiglo tek u 10 sati. Bilo je naručeno, ali nije bilo isporučeno. Zatim sam se u lječilištu okupala i tamo malo odspavala. Oko 15 sati pomažem kod odvođenja djece koja su u međuvremenu raskužena. Zbog nedostatka prevoznih sredstava prof. Bresler ih pješke vodi u "Sokolski dom"⁷². Oko 17 sati sam gotova i sad mogu potražiti

⁷² Dječji logor u Sisku osnovan je u kolovozu 1942. kada u njega stiže prvi transport djece iz logora Mlaka. Smješten je u zgradi bivšeg Jugoslavenskog sokola, tzv. "Sokolani", zgradama samostana sestara Sv. Vinka, zgradi solane Reis, zgradi osnovne škole u Novom Sisku i u tzv. "Karanteni". Potkraj rujna 1942. u tom je logoru bilo 4720 djece. Vrlo loše stambene, higijenske, prehrambene i zdravstvene prilike utjecale su na veliku smrtnost djece. Potkraj rujna 1942. dio djece je predan obiteljima na skrb ili vraćen rodbini, a veći dio djece prebačen je u Zagreb i smješten u Zavod za odgoj gluhoonijeme djece, na Josipovac i u Jeronimsku dvoranu. Iz tih ustanova dio djece preuzele su zagrebačke obitelji, a dio je koloniziran posredstvom Karitasa. Logor je prestao s radom 1943. godine.

neku gostionu, jer od ručka prethodnog dana nisam ništa jela. U lječilištu nisam ništa mogla dobiti, a ono što sam ponijela za put podijelila sam gladnoj djeci. Nabavila sam još bočica za mlijeko, papira za izradu lista kojeg nam je ponestalo i odlazim na kolodvor na večeru. Bilo je dogovoreno, budući da su ustaše namjeravale raspustiti logor u Mlaku, da se g. Perše i ja još istu večer vratimo u Jasenovac. Tako bismo odmah idući dan mogli od majki preuzeti djecu, prije nego što budu odvedene. U 20 sati odlazimo za Jasenovac. Tamo vidimo kako se opet jedna skupina žena i djece ukrcava u vagone. Žao mi je djece koju tako više ne možemo preuzeti. Nadajući se da će se moći vratiti kućama, majke nam prethodnog dana nisu htjele djecu prepustiti. Kako su mi kasnije pričale učenice, kad su majke vidjele da će biti odvedene, došle su komandantu logora i lomeći ruke molile da im se djeca preuzmu i nama predaju. Nekoliko djece nas je dočekalo, ali – je li to bila lijenost ili opakost komandanta – rečeno je da nema više papira za izradu lista. To je bilo točno, ali bilo je velikih araka svijetlog papira na kome se moglo dobro pisati. Djeca su odvedena s majkama.

Odlazak u Mlaku

4. kolovoza 1942.

Kola su bila naručena za 6 sati. Najednom je Perše odlučio ne ići u Mlaku, već posjetiti neki drugi logor koji je u međuvremenu već bio raspušten. Možda se nije htio voziti kroz logor Jasenovac. Naime, prethodnog dana dogodilo se nešto žalosno. Ostala sam u Mlaku dok sva kola nisu otišla. Kad sam krenula, molila sam vozača da prestigne sva kola kako bih mogla voditi ukrcavanje u vagone u Jasenovcu. Perše se trebao voziti zadnji kako bi pomogao u prekrcavanju djece ukoliko na nekim kolima dođe do kvara. U logoru Jasenovac je jedan ustaša zaustavio jedna kola koja su bila ispred mene. Tri dječaka su se morala iskrcati i ustaše su ih zadržale. Budući da su u kolima bila samo veća djeca, koju nije pratila sestra, kasnije nismo mogli ustanoviti zašto su dječaci uhićeni. Kad su moja kola prolazila kraj ustaše, htjela sam pregovarati o dječacima. Doviknuo mi je, međutim, da se moram voziti dalje. Kad sam stigla na kolodvor pitala sam odmah za imena djece i napisala obavijest za Peršea, kojom sam tražila da kao vođa transporta traži da nam se djeca vrate. Ta mu je cedulja dana na putu kroz logor gdje su se kola križala. Nije ništa poduzeo i kasnije mi je prigovorio da sam ga tom ceduljom mogla dovesti u opasan položaj. O onome što ustaše rade u logoru mora se šutjeti i ni u kom slu-

čaju se ne smije prigovarati. Tako sam sada morala ići sama i put kroz koncentracijski logor mi je bio vrlo neprijatan. Nitko o meni ne bi ništa saznao da su me tamo zadržali.

Kad sam stigla u Mlaku započela sam s učenicama odmah upisivati djecu u liste. Oko 10 sati su došle ustaše odvesti oko 1000 žena, iako je bilo dogovoreno da ću još taj dan moći preuzimati djecu i da će žene biti odvedene tek idući dan. S predstojnikom je prethodnog dana bilo dogovoreno da će mi staviti na raspolaganje onoliko kola koliko to bude moguće, budući da su mnoga bila u kvaru. Sad su ustaše uzele ta kola i njima odvodili žene. Obećali su mi da će čim stignu u Jasenovac kola opet vratiti. Očekivali smo ih poslijepodne. Kad su ustaše došle, nastala je strahovita gužva. Mnoge žene su se još u zadnji čas odlučile predati nam djecu. Trebalo ih je brzo popisati. Konačno su stigle i sestre iz Zagreba, tako da je pisano nekoliko lista. Bilo je mnogo uzrujavanja i zbrke. Bilo je djece koja još nisu bila popisana, a ustaše su nasilno odvodile majke. Odlazila sam još do kola koja nisu odmah krenula i još su mi neka djeca dana. Već prije, dok se žene još nisu mogle odlučiti da li da nam predaju djecu, govorili su im ustaše da je bolje da nam ih dadu, jer ih oni ne trebaju. Ne znaju što će s malom djecom i bacaju ih u logoru u rijeku. Mislila sam da je to isprazna prijetnja, ali kasnije kad sam o tome govorila s liječnikom, kazao mi je da je to vjerojatno istina. Obavijestila sam komandanta logora i o tri dječaka koja su nam prethodnog dana oduzeta i tražila da mi tu djecu oslobodi, budući da je već ranije pripovijedao kako poznaje komandanta u Jasenovcu i češće se s njim sastaje. Međutim, odbio je bilo kakvu intervenciju. Oko 12,30 završeno je odvođenje žena.

Sestre su mi donijele već naručene, ali na žalost prekasno isporučene metalne brojeve. Tako smo ih ipak još mogli upotrijebiti. To su jedina mala djeca čiji se identitet kasnije mogao sa sigurnošću utvrditi. Naročito to vrijedi za Sisak. Brojevi na kartonima su se često rastrgali ili uprljali i postali nečitki. Zbog toga imamo tako veliki broj nepoznate djece. Nakon ručka pregledala sam liste i ustanovila da je u onoj zbrci nekoliko sestara koristilo iste brojeve. Kod velike djece se to moglo ispraviti, ali bio je veliki posao izdvojiti svu djecu s istim brojem i dati im nove brojeve.

Napravljena je velika hrpa odbačenih pernatih jastuka i lijepih plahti koje ustaše prethodnog dana nisu ženama dozvolile ponijeti. Budući da bi se te stvari na otvorenome ionako uništile, kazala sam starijoj djeci da izaberu najbolje komade da ih poneseemo u Sisak, gdje postoji manjak svega. U međuvremenu je pala večer, a kola se još nisu vratila. U crkvi koja se koristila kao skladište, nalazile su se vreće pune kuruznog braša. Tamo ih se čuvalo, a ljudi su umirali od gladi. Tražila sam od komandanta da nam to brašno dade. U jed-

nom velikom i nekoliko manjih kotlova, koje smo našli u ostavljenim kućama, sestre su djeci kuhale večeru. Na livadi je bilo krava i na moje traženje nekoliko sestara i veće djece koja znaju musti odlaze po mlijeko. Mlijeko odmah kühamo kako bismo nahranili dojenčad. Djeca su si u međuvremenu na otvorenome s jastucima učinila ležajeve. Pokrili su se plahtama i ostavljenim rukom tkanim tepisima. Namjeravali smo ih preko noći ostaviti spavati na otvorenome. No, kad su se pojavili teški crni oblaci, tražio je liječnik (komandant logora) da djecu smjestimo u kuće. Otišla sam s njim da vidimo kuda bismo ih najbolje mogli smjestiti. U međuvremenu je i hrana bila gotova. Malene smo već nahranili i sad su se veća djeca okupila oko sestara. Našli su si i posude sa žlicama. Oko devet sati, bila sam s liječnikom u jednoj kući, stigla su kola. Istog trena je hrana bila ostavljena i sestre i djeca su se svadali oko mjesta u kolima. Naročito neke od osam sestara, koje su mi poslone da pomognu, oštro su zahtijevale da se odmah krene, da one ni po koju cijenu ne žele prenoćiti u selu. Snosila sam odgovornost za čitav transport, budući da g. Perše nije ni poslijepodne došao. Loša kola – sigurno smo morali računati s novim kvarovima; loše ceste s dubokim rupama koje su se i danju teško izbjegavale; moji šticićnici, djelomično dojenčad, djelomično slabi i bolesni; savjetovala sam se s liječnicima, s vozačima, s prisutnim žandarom i odlučila da se ne ide. Sestre su jako nezadovoljne. Neće pomoći djecu odvesti u kuće. Raspravljam s liječnikom, jer ni on ni njegove sestre ne žele pomoći. Konačno mi pomažu mladi ustaše koji su dovezli kola. Na kraju pomažu i sestre Crvenog križa. Pojavile su se nove teškoće. Već je mrak, a ima vrlo malo električnih svjetiljki. Velika djeca idu vrlo poslušno, ali malene treba nositi. Morali smo ih tražiti u brdima jastuka. U tome je naročito savjestan bio jedan mladi ustaša koji je bio zdvojan, jer se bojao da ćemo neko malo dijete previdjeti, pa će pokisnuti. U međuvremenu su se oblaci opet razvukli i nije padala jaka kiša. S kolima su se vratile i neke majke koje su ustaše bez riječi trpjele. Idući dan trebale su se vratiti u novi logor. Transport žena je stigao u Jasenovac i tamo se trebao ukrucati u vagone. No, nije bilo dovoljno vagona. Dugo su čekale, a onda ih se opet odvelo kroz logor i idući dan smjestilo na obalama Save. Ponovo spavam s pomoćnim sestrama. Ostale su se smjestile u trpezariju. Nekoliko ih je bilo u kućama kod djece.

Posljednji transport iz Mlake

I kako je bilo dogovoreno, idući dan se u 5 sati počelo s transportom. Tražila sam da mi se dade kuruznog brašna. Na prva kola su natovareni i kotlovi tako

da se u Jasenovcu može za djecu kuhati. Svi jastuci i deke su također natovareni. Nekoliko djece koja su već na umoru ostavljam. Liječnik obećaje da će ih predati seljacima na drugom kraju sela. Nekoliko vrlo slabih je tijekom noći umrlo u ambulanti, u kojoj su bila smještena prethodnog dana. Konačno su sva djeca smještena u kola. Ukrcale su se i žene koje su se vratile svojoj djeci i sad se moraju opet javiti u logor. U zadnjim kolima, gdje je bilo rezervirano mjesto za mene, bila su smještena najslabija djeca. Predstojnik općine i drugi muškarci iz prognanog sela su mi savjetovali da dadem iskrcati dvoje ili troje djece koja su očigledno bila na umoru. Bojala sam se da će mi ta djeca na putu umrijeti, pa će se živa i mrtva djeca morati zajedno voziti. Ta su djeca ponovo odnesena u ambulantu i tamošnji liječnik, koji se uostalom uopće nije brinuo za moj transport, obećao je da će se pobrinuti za smještaj jadnih malenih ukoliko prežive taj dan. Kad sam otišla oprostiti se od liječnika i sestara učenica, našla sam ih na doručku. Nagovorili su me da nešto pojedem. Najprije nisam htjela gubiti vrijeme, budući da su druga kola već otišla, ali sam onda ipak na brzinu pojela dva jaja. Kasnije sam bila zadovoljna što sam to učinila, jer do idućeg prijepodneva nisam ništa jela, osim poslijepodne nekoliko žlica kiselog mlijeka. Kola koja su otišla naprijed, bila su brzo dostignuta. Ovaj put sam ja bila na kraju da se mogu pobrinuti za djecu ako se neka kola pokvare. Kad smo prolazili kroz jedno malo mjesto (možda Košutarica) vidjela sam na obalama Save žene koje su prethodnog dana odvedene. S njima je bilo mnogo djece i odlučila sam da, ako bude ikako moguće, pomognem i toj djeci. Na kolodvoru je bilo vrlo živo. Sestra Habazin je došla iz Zagreba i donijela kotlove pune hrane. Gladna djeca su nahranjena. Vagoni su već stajali spremni. Trebali su biti priključeni na idući vlak.

Odlazak u privremeni ženski logor

Pripovijedala sam sestri o djeci kojoj je potrebna naša pomoć. Kao i uvijek kad je trebalo pomoći, odmah smo se razumjele. Sestra Habazin mi je rekla da odem po djecu, a ona će transport zadržati tako dugo koliko bude potrebno da se vratim. Mislili smo da će to biti rano poslijepodne. Nešto teže je bilo nagovoriti našeg voditelja Peršea, koji je došao na kolodvor, da se sa mnom odveze do komandanture kako bismo dobili neophodno odobrenje komandanta Jasenovca, budući da je on tražio da se žene dovedu. Srećom sam rekla vozačima mojih i dvoje posljednjih kola da pričekaju na kolodvoru. Ostala kola su, čim su se djeca iskrcala, opet otišla. U pratnji g. Peršea idem u komandanturu. Dežurni ustaša naziva komandanta (komandant Matijević koji

se nalazio u logoru III⁷³). Rečeno je da povedem onoliko djece koliko hoću, ionako se ne zna što s njima započeti. Perše me je ostavio da se ponovo sama vozim kroz logor, no ovaj put sam mirnija, jer svi znaju kuda sam otišla. Drugim kolima se g. Perše vratio na kolodvor. Molila sam ga da mi pošalje nekoliko sestara kako bi mi pomogle. Papir, pisala, itd. već sam bila sama ponijela.

Htjela sam da me kola kojima sam se dovezla pričekaju i s novim transportom odvedu ponovo do kolodvora. No, muškarcima i njihovim ženama je komandant u Mlaki obećao da će se moći vratiti u svoje selo i sad su jako žurili vratiti se u Mlaku. Nadali su se da će isto poslijepodne moći otići kućama. Nisam saznala jesu li uistinu bili pušteni na slobodu ili su ih zvali natrag samo zato da budu poslani u smrt. Vozač mojih kola me je uvjeravao da u logoru na obali Save ima dovoljno kola koja navečer mogu prevesti djecu. Komandant tog međulogora, kojem sam se odmah javila i objasnila mu zašto sam došla, kazao mi je da ću do večeri dobiti dovoljno kola iz Jasenovca. Bio je već obaviješten o mom dolasku.

Međulogor kod Jasenovca

Prošla sam kroz čitav logor i govorila ženama da ću preuzeti djecu. Bilo je mnogo teško bolesnih žena i djece. Ležali su na zemlji. Žele mi predati mnogo djece koja su teško bolesna, čudnovato plava u licu. Kažem da ne smijem dovesti teško bolesnu djecu. Znam da u Zagrebu nema mogućnosti smještaja. Zarazna bolnica je puna djece iz prijašnjih transporta. Ostale bolnice također ne mogu ili ne smiju preuzeti djecu. Ne možemo ih smjestiti u ustanove sa zdravom djecom, jer će nam sva umrijeti. Bilo je strašno što nisam zdvojnimi majkama u njihovom očaju mogla pomoći. Ionako smo prilikom dolaska u Sisak idući dan u jednom vagonu imali dva mrtva djeteta.

U međuvremenu su mi došle u pomoć dvije sestre. Improvizirali smo u jednom seljačkom dvorištu između dvije kuće pisarnicu – donesena su nam tri stola i tri stolca, tako da je svaka radila na jednoj listi. Veća su djeca pod našim nadzorom vješala ostalima cedulje s brojevima. Imala sam još i metalnih brojeva za najmanje. Započeli smo u 12 i radili do oko 17 sati. Nekoliko puta

⁷³ Logor III (Ciglana), pripadao je kompleksu jasenovačkih logora, a bio je smješten na prostoru gdje su nekad bili industrijski pogoni ciglana, lončara, mlin i pilana. Dijelio se na muški (IIIA), ženski IIIB i IIIC – logor uništenja pomoću gladi i žeđi.

sam tražila kola za transport, no dobila sam ih samo četvero. Komandant ih je tražio iz logora Jasenovac. Obećana su, ali preko sat vremena se nije moglo ništa učiniti, jer su prolazila velika stada volova, krava i teladi. Krasna stoka. Gonili su ih u jasenovački logor. Sve je to bila stoka jasnih protjeranih pravoslavaca. Seljanka u čijem smo dvorištu radili, dala nam je lonac s kiselim mlijekom. Gotovo više nisam mogla govoriti. Izrada lista je vrlo naporna. Svaku ženu se mora pitati za podatke. Neke daju krive podatke – često baka predaje dijete i umjesto djetetova imena kaže svoje ili ime majke. Mora se ponovo pitati, ispravljati. Kao uvijek, mnoge žene se tek zadnji čas odlučuju predati dijete, kad već treba otići. Tako popisujem samo malu djecu, a veća koja znaju svoja imena će biti popisana u Sisku. Kad je konačno prestao prolaz stoke i kad se slegnuo ogroman oblak prašine kojeg su podigli, požurivala sam polazak znajući da me se već nestrpljivo očekuje. Napunili smo 15 kola s djecom i poslali ih na kolodvor. Kao i prethodnog dana upozoravam veće dječake da se prilikom vožnje kroz logor sagnu i budu potpuno tihi. Jako se bojim da će mi opet dječake zadržati ako se bude smatralo da su stariji od 14 godina.

Nema dovoljna mjesta. Zbog toga je naredeno da idu i neka kola koja se nalaze u ovom logoru i da ih voze žene. Nekoliko muškaraca koji su u logoru ne puštaju. Sad opet nastupaju teškoće. Neka kola su se pokazala neupotrebljivima. Onda ova majka ne da dijete ovoj ženi, ovo smije sjediti samo na ovim kolima, druga majka neće dijete povesti, ova hoće povesti samo svoje dijete. Zadnji čas još dolaze majke koje bi ipak predale svoje dijete. Ponovo vadim liste. U tim slučajevima se i komandant međulogora zauzima za tu djecu. Bila je to velika zbrka. Komandant i ustaše viču na žene, jer se međusobno svađaju koja će voziti prva, koja će povesti koje dijete. Bespomoćno stojim kraj njih. Bila sam potpuno promukla, potpuno iscrpljena. Konačno u 19 sati, kad više nijedna žena nije htjela predati dijete, svaka očekujući da će se moći voziti vlastitim kolima, što su ustaše nakon svih onih svađa odlučno odbili, prošla sam još jednom kroz logor i pitala želi li još netko predati dijete. Bilo je još mjesta na kolima. Kad se više nitko nije javio, odvezla sam se u žalosnoj dvojbi jesu li zaista sva djeca koja su popisana u listama otišla s nama. Još nijedan transport nije bio tako težak što se tiče ponašanja majki.

Na kolodvor sam stigla kad je jedna žena koja je prethodnog dana predala dijete tražila da joj se ono vrati. Kad joj ga sestre nisu htjele dati, dobila je napadaj plača. Kazala sam ako majka želi, neka joj vrate dijete, jer smo dobili strogi nalog da ne dovodimo djecu bez suglasnosti majki. No, druge žene, koje su se svojim kolima sada morale vratiti i rastati se od svoje djece, nagovarale su ženu da dijete ostavi, jer su se uvjerile da sestre na djecu paze i da su u vagonima dobro smještene.

Bio je to izvanredno naporan dan, pun stravičnih utisaka, jada i očaja, utisaka koji su me dugo progonili i te žalosne spoznaje su vjerojatno bile uzrok mom dugotrajnom pobolijevanju koje je započelo ovim transportima.

Polazimo oko 23 sata s 1.200 djece. Imala sam dojenčad koju sam opet pažljivo pokrila bijelim omotnim papirom, jer noć je bila hladna.

6. kolovoza 1942.

U 5 sati ujutro stižemo u Sisak (*Prilog 39*). Tek oko 6 sati vlak vozi do stanice za raskušivanje. Tijekom stajanja na kolodvoru popila sam šalicu čaja, prvo što sam uzela nakon prethodnog dana. Što sam imala pripremljeno za put, dala sam nekolicini jadne djece iz posljednjeg transporta, za koju se u Jasenovcu nije pripremila hrana. Nešto malo su dobila od suosjećajnih žena u mjestu. Sestra Habazin se prethodnog dana vratila u Zagreb. Sada je došla u Sisak i svuda pomagala. Sestre u 8 odlaze za Zagreb same, jer sva djeca ostaju u Sisku. Ja još ostajem. Popisujem veću djecu koju prethodnog dana nisam mogla popisati zbog nedostatka vremena. Brinem se za dojenčad. Zatim sam se okupala i oko 12 ručala na kolodvoru. Raskušivanje u Sisku se vrlo teško provodilo, jer se nije računalo na tako velik broj djece. Nije bilo prostorije u kojoj bi okupana djeca mogla čekati na odjeću. Morala su gola van, što ne bi bilo teško da je vrijeme bilo toplije, ali tih je dana baš bilo dosta oblačno i puhao je hladni vjetar. U 13,20 odlazim za Zagreb. Otečena mi je žlijezda na desnom krajniku. Moram se liječiti.

7. kolovoza 1942.

Zbog otekline vratnih žlijezda odlazim taksijem na inhalacije u kliniku. Ležim s temperaturom. Prof. Bresler me naziva i moli da dodem k njemu, ali zbog bolesti ne mogu otići.

Zabrana kolonizacije

10. kolovoza 1942.

Odlazim prof. Bresleru. Kaže mi da su ustaše u Jaski postavile nekog komesara i profesor se boji da bi djeca mogla opet biti odvedena. Trebali bi ih što prije kolonizirati, ali ustaše to ne dozvoljavaju.

13. kolovoza 1942.

Nakon što smo djecu doveli iz logora, moja je briga usmjerena na djecu u Gornjoj Rijeci i Feričancima. Već sam u Gradiški saznala da su ustaše tamo organizirale dječju koloniju. Zbog toga u Ministarstvu stalno tražim da ode-mo i po tu djecu. Budući da su sva mjesta za smještaj djece zbog zabrane kolonizacije bila popunjena, nije se znalo kuda s daljnjom djecom. Zato su mi u Ministarstvu stalno govorili da se odlazak po njih mora odložiti. U Feričanci-ma su gotovo sva djeca umrla. U Gornjoj Rijeci je Ministarstvo vodilo prego-vore s ustašama, kako bi logor došao pod upravu Ministarstva. Nekoliko puta je došlo do sporazuma, ali kad je dogovoreno trebalo provesti, ustaše su sve opet opozvale.

68 smrtnih slučajeva u 3 dana u Gornjoj Rijeci

Sad je odjednom došao nalog da Ministarstvo preuzme logor, jer je u tri dana 68 djece umrlo od pjegavca. Izgleda da su u logor dovezene deke i slamarice iz Stare Gradiške, a da ih se prethodno nije raskužilo i na taj način je prenesena zaraza, odnosno prenesene su uši.

Poslijepodne odlazim s dr. Vidakovićem majoru Kneheu. Susrećem tamo i kapetana von Kotziana. Molim da se ishodi dozvola za kolonizaciju djece, osobito one u Jastrebarskom. S jedne strane postoji opasnost da ustaše dje-cu opet odvedu u logor. S druge strane, kod tako velikog broja djece svaka pojava zarazne bolesti dovodi do pobolijevanja gotovo sve djece. Nadalje govorimo o mogućnosti da se djeca iz logora, ponajprije Feričanaca odvedu u Srbiju, jer ovdje nemamo za njih mogućnost smještaja. Bili smo se već in-formirali u Srbiji i dobili odgovor da možemo poslati onoliko djece koliko hoćemo. Zatim govorimo o trudnicama u logorima. Dozvola za njihovo do-vođenje je, istina, bila dana, ali također nije bilo moguće riješiti pitanje nji-hova smještaja. Ako ih se i dovede, postojala je opasnost da ih ustaše pono-vo uhite. Major Knehe i kapetan von Kotzian pokušali su nešto učiniti, ali njemački opunomoćenik za Srbiju, koji je uskoro došao u Zagreb, zabranio je dovođenje žena i djece. Na taj je način sudbina tisuća djece i trudnica bila zapečaćena.

Poslijepodne odlazim gđi Bojanić. Ona je preuzela šivanje odjeće, sada najhit-nije za malu djecu u Jastrebarskom.

14. kolovoza 1942.

Sestra Habazin me naziva da se ide u Gornju Rijeku. Ne mogu se pridružiti zbog još uvijek otečenog i upaljenog grla.

Izrada kartoteke za Ministarstvo

Naziva me prof. Bresler i moli da i za Ministarstvo izrađujem kartoteku. Dobivam od njih kartice koje nisu bile tiskane. Ukoliko smo mi već imali napisanu karticu, prepisana je za Ministarstvo. Ostale su odmah pisane s kopijom za Ministarstvo.

Poslijepodne odlazim u Zavod za gluhoonijeme. Direktor se tuži na žene iz Lohor-grada, koje su još tamo, da ne žele pomoći u radu s djecom. Kako sada ima jako mnogo djece, ima i mnoga posla. Dobivam listu djece iz Gornje Rijeke.

17. kolovoza 1942.

U Ministarstvu udružbe dobivam sve transportne liste kako bi iz njih mogla prepisati podatke u kartoteku. Liste su u velikom neredu. Nisu više sređene prema transportima i imamo mnogo posla da ih opet složimo.

Transport iz Stare Gradiške

Saznajem da je najavljen transport djece iz Stare Gradiške. Dovesť će ih ustaše. Treba već za ručak stići. Nismo o tome ništa znali. Ne znamo kuda djecu smjestiti – sve je puno. Transport stiže tek poslijepodne. Odlazim u stanicu za raskuživanje. Pomažem u dijeljenju hrane djeci. Dojenčad je nakon kupanja smještana u barake. Pomažem tamo. Autom Crvenog križa odlazim u kolodvorsku ambulantu po bočice, čaj, itd. Kasnije odlazim s prof. Breslerom u Zavod za gluhoonijeme. Tamo nema mjesta.

"Invazija" na Josipovac

Kažu nam da bi se na Josipovcu moglo naći mjesta. Naime, studenti koji su se smjestili u dječji dom, većim su dijelom otišli na ferije. Odlazim s prof. Breslerom na Josipovac i ostajem odmah tamo i pomažem u pripremama za prihvata dojenčadi. Događaju se strašne stvari. Dolaze tzv. majke – to su žene koje se tamo smještaju nakon poroda zajedno sa svojom djecom i za to trebaju pomagati u poslu. Naročito se jedna ponaša kao da je luda, smije se "Oh, opet dolazi transport djece, opet će biti mnogo mrtvih; oh, kako se veselim kad mogu vidjeti kako mnoga djeca umiru, itd.". Bilo je jezivo. Dežurna sestra Crvenog križa bila je bespomoćna. Nitko joj nije htio pomagati. Nije mogla dobiti nikakvo rublje. Neku smo djecu smjestili skupa i pripremali prazne krevete, koliko je bilo moguće. No to je bilo vrlo malo. Tek kad je s prvim transportom djece stigao prof. Bresler i naredio da se još dvije sobe imaju isprazniti, mogli smo ih nekako smjestiti. Kako nije bilo liječnika, niti ikoga iz uprave, većina djece je ipak preko noći ostala u barakama kod stanice za raskušivanje. Budući da je kod ovog transporta bilo naprosto nemoguće svu djecu smjestiti, prof. Bresler je predložio da se pokuša neku djecu smjestiti u obitelji. Rekla sam to gđi Bojanić, koju smo zvali da pomogne u barakama. Ona je to dalje proširila svojim znancima, tako da je veći broj najmanjih još istu večer dobilo novi dom. Prof. Bresler je također jednog dječčića odveo svojoj majci. Ja nisam mogla preuzeti dijete, jer sam gotovo čitav dan izbivala iz kuće. Inače bih morala obustaviti brigu za drugu djecu ili preuzeto dijete prepustiti kućnoj pomoćnici, koja se zbog mnogo posla u kući ne bi mogla posvetiti djetetu. Posljednjim autom koji je doveo djecu na Josipovac odvezla sam se u stanicu za raskušivanje i oko pola noći došla kući.

18. kolovoza 1942.

U 8,30 opet dolazim u stanicu za raskušivanje. Šaljem još neku djecu na Josipovac. U međuvremenu je dr. Vidaković ishodio kod nadbiskupa da se za veću djecu stavi na raspolaganje Jeronimska dvorana. I ta su djeca morala noć provesti u stanici za raskušivanje. Pomažem kod transporta te djece u Jeronimsku dvoranu. Sa svojim suradnicama tamo preuzimam brigu za djecu. Pomažu nam 4 sestre Crvenog križa iz Broda. U 14 sati dolazim kući i odmah se poslijepodne opet vraćam u dvoranu.

Josipovac

19. kolovoza 1942.

Prijepodne sam opet u Jeronimskoj dvorani. U podne se na poziv prof. Breslera sastajem s njim i dr. Bezićem⁷⁴ u Zavodu za gluho-nijeme. Profesor daje iz skladišta mnogo materijala za pelene za Josipovac. Dolazi sa mnom kući. Želi da za djecu iz posljednjeg transporta, koja su na Josipovcu, uredim stanicu i preuzmem njezino vođenje. Bilo bi to pod imenom Crvenog križa. Obecao mi je različita ovlaštenja. Mogla bih izabrati i liječnicu s kojom želim surađivati. Mogu također dobiti potrebne stvari. Neka mu samo javim sve što je potrebno, naravno samo ono što je nužno. On će s Crvenim križem urediti da mi se to isporuči. Kažem da još nikad nisam radila u nekom domu, da nemam nikakvog iskustva. Ipak želi moju suradnju. Ostali odjeli na Josipovcu su puni i za djecu iz logora nužno je urediti posebni odjel. Kaže mi da će poslijepodne biti u Jeronimskoj dvorani i neka tada dam odgovor. Dr. Bezić je prijepodne bio kod prof. Breslera i potpuno zdvojan mu saopćio da su iz prethodnog transporta gotovo sva djeca umrla. Ne zna što učiniti, nema nikoga tko bi organizirao njegu djece. Poslijepodne odlazim sestri Habazin i kažem joj kakvu sam ponudu dobila. Pitam da li da se prihvatim tog posla. Mogu to učiniti samo ako dobijem njezinu podršku, jer se kao njegovateljice trebaju zaposliti sestre Crvenog križa. Kaže mi da svakako tamo radim. Oko 18 sati se u Jeronimskoj dvorani sastajem s prof. Breslerom i kažem mu da sam spremna još iste večeri započeti posao na Josipovcu. Povala sam jednu od sestara iz Broda. Na Josipovcu me ne dočekuje samo prof. Bresler, već i dr. Bezić i direktorica ustanove, gđa dr. Bošnjaković⁷⁵. Pokazuju mi druge odjele. Dr. Bezić mi naročito pokazuje svoj odjel gdje svako dojenče ima u posebnom ormariću bočicu i drugi pribor. Sve se sjaji od čistoće. Utoliko je veći kontrast doljnji odjel gdje i po šestero djece leži u jednom krevetu, bez rublja, bez uložaka za madrace, strašno. Preuzimam odmah noćno dežurstvo i odmah mogu ustanoviti da svega manjka, od hrane nadalje. Ostajem i neko vrijeme prijepodne, a onda odlazim na kliniku na zračenje još uvijek natečenih žlijezda.

⁷⁴ Luka Bezić (1901-?), spec. za dječje bolesti. Zdravstveni nadzornik u Ministarstvu zdravstva u Zagrebu. Rukovodi Domom za majke i dojenčad na Josipovcu.

⁷⁵ Olga Bošnjaković-Göszl (1895-?), spec. za dječje bolesti. Rukovodi Prihvatilištem državnih dječjih kolonija na Josipovcu.

Stanica Crvenog križa na Josipovcu

20. kolovoza 1942.

Poslijepodne opet odlazim na Josipovac, nakon što sam prijepodne i onda opet poslijepodne bila u Jeronimskoj dvorani. Tamo je uređeno da je osim sestara Crvenog križa tijekom gotovo čitavog dana prisutna i jedna od suradnica moje Akcije. Kadgod dođem informira me se što sve manjka. Osim za hranu, za sve ostalo, kao što su prašak za rublje, posude za pranje rublja, ugljen za grijanje vode, lijekovi, potrebna je pomoć i moje Akcije. Crveni križ, osim što je stavio na raspolaganje sestre, koje je, međutim, plaćalo Ministarstvo i dovezio hranu, nije preuzeo nikakvu daljnju brigu. Hrana je kuhana u Zavodu za gluhoonijeme. Sestra Habazin mi je na Josipovac poslala gđu Šepić, koja je organizirala raspored sestara. Nas dvije smo se uglavnom bavile pitanjima organizacije, jer nije bilo ničega. Za sve smo se najprije morale pobrinuti. Sad smo imali nešto pelena izrađenih iz tkanine koju je dao prof. Bresler. Mnogo je dala i moja Akcija. Napravljen je plan koliko sestara može na raspolaganje staviti Crveni križ. Već sam prve noći imala utisak da je među sestrama dolazilo do svade, jer su se smjenjivale sestre Crvenog križa, državne i druge sestre, tako da su nakon nekog propusta uvijek jedne na druge svaljivale krivnju. Uvedeno je da su se u 24 sata smjenjivale tri sestre, jedna je radila noću, druga prijepodne, a treća poslijepodne. U istoj sobi su radile različite sestre. Tražila sam sada da na stanici Crvenog križa rade samo sestre Crvenog križa, da se u istoj sobi uvijek smjenjuju iste sestre, kako bi se uspostavio kontakt između sestara i djece. Nadalje, da se sestre samo dva puta u 24 sata izmjenjuju: jedna da radi noću, a druga danju. Tražila sam da zbog toga sestre budu i više plaćene – kod tri smjene svaka sestra je dobivala 100 kuna, a kod dvije smjene sada trebaju dobiti po 150 kuna. Ustanovu to neće više koštati. Dr. Bezić mi je dao slobodne ruke. Neka učinim kako god hoću, samo neka što prije uspostavam red, jer nije moguće djecu pregledati i liječiti u ovakvom neredu u kakvom leže. Kako od prof. Breslera nisam dobila obećane ovlasti (u Crvenom križu je u međuvremenu bio izložen velikoj kritici zbog pomoći pravoslavnoj djeci), dakle nisam imala nikakvih službenih ovlaštenja, nije mi od početka preostalo drugo, nego da sve što sam zamislila provedem posredstvom gđe Šepić. Bilo je to vrlo komplicirano i oduzimalo je mnogo vremena. No, pokazalo se nakon nekoliko dana, kad me je direktor Crvenog križa izravno dezavuirao, da je takav oprez u postupcima bio opravdan. Bilo mi je moguće raditi dalje samo tako da sestrama ne dajem izravno nikakve naloge.

21. kolovoza 1942.

Poslijepodne odlazim zajedno s gđom Šepić gđi dr. Bošnjaković. Saopćavam joj da Crveni križ može preuzeti 3 sobe i to dvoranu u prizemlju te jednu veću i jednu manju sobu na prvom katu. Predlažem dulje radno vrijeme i veću plaću sestrama. To se prihvaća. Razgovaram o rublju, jer naš odjel u tome nije zbrinut. Molim je da preuzme naš odjel kao liječnica. To je odbijeno, a dodjeljuje nam se dr. Miler⁷⁶. Dr. Bezić bio je spreman samo biti savjetnikom.

22. kolovoza 1942.

Prijepodne razgovaram s dr. Bezićem. Slaže se sa svim mojim prijedlozima. Ponovo mi kaže da mi daje slobodne ruke za organizaciju rada sestara. Navečer, na početku noćne smjene, oko 19 sati, Crveni križ preuzima stanicu. Tu sada rade samo sestre Crvenog križa i čistačice. Nema više "majki". Tako je odredio dr. Bezić kako bi spriječio prijenos zaraza na gornje katove.

Kolonizacija

23. kolovoza 1942.

Nedjelja. Kratka liječnička vizita dr. Miler, ali samo kod teško bolesnih.

Oko 11 sati dolazi prof. Bresler na Josipovac. Tražio me je kod kuće. Želi sa mnom razgovarati. Odlazimo u park na jednu klupu. Radi se o sljedećem. Nakon dugotrajnih nastojanja i čestih razgovora s ministrom, prof. Bresleru je konačno uspjelo dobiti dozvolu za kolonizaciju djece. Dozvola vrijedi za sve dječje domove. Sada treba brzo djelovati prije no što dođe suprotan nalog ustaša i da ne izbije nova epidemija neke bolesti, što bi kolonizaciju opet odgodilo. Ministarstvo ne smije preuzeti kolonizaciju, tako da pripreme mora provesti netko drugi. Prof. Bresler pita mogu li to preuzeti moji suradnici. Treba putovati u različite općine i na licu mjesta sve dogovoriti sa seljacima, jer se koloni-

⁷⁶ Hermina Müller (Miler) (1897-?), spec. za dječje bolesti. Godine 1942. postavljena za ugovornu liječnicu u Državni dom za malu djecu (Prihvatilište za izbjegličku djecu) na Josipovcu.

zacija velikih razmjera može provesti samo po selima, ali ne u gradu. Kažem da to moji suradnici neće moći učiniti, jer već najvažnije neće biti moguće postići, a to je dobivanje dozvola za putovanje, budući da su moji suradnici najvećim dijelom bili pravoslavci. Osim toga, nijedan nema kontakta sa seljacima i mi jednostavno nismo u stanju organizirati tako veliku stvar kao što je kolonizacija tisuća djece. No, budući da je nadbiskup svojedobno obećao da će sve njegove organizacije biti na raspolaganju djeci, a do sada još ništa s te strane nije učinjeno, predlažem da tamo potražimo pomoć. Konačno, svaka općina ima svećenika koji ima kontakt sa stanovnicima općine, pa bi se kroz postojeću crkvenu organizaciju kolonizacija najbrže mogla provesti, a da se ne troši vrijeme na stvaranje neke nove organizacije. Prof. Bresler se složio s mojim prijedlogom. Moli me da ugovorim što hitniji sastanak. Njemu svako vrijeme odgovara.

Odmah odlazim (bilo je oko podneva) u Katoličku akciju gdje usprkos nedjelji susrećem msg. Jesiha. Rastumačila sam mu zašto sam došla. Obećao je da će poslijepodne doći k meni na dogovor i da će dovesti direktora Karitasa g. Dumića⁷⁷. Obojica su stvarno došla. Došao je i prof. Bresler.

Organizacija kolonizacije

Dogovorene su smjernice daljnjeg djelovanja. Moram naglasiti da ni msg. Jesih ni g. Dumić nisu iznijeli ni najmanji prigovor na obim predstojećeg posla, niti ga učinili upitnim. Naprotiv, nakon što im je prof. Bresler objasnio kako zamišlja rad, obojica su izrazili potpunu spremnost prihvatiti se posla. Dogovoreno je da će msg. Jesih otputovati u Sisak i smjestiti djecu koja su tamo u sisačke općine, dok će direktor Dumić otići u ostale općine i dati naloge svećenicima, a i sam stupiti u vezu s nadstojnicima općina.

Bio je to početak nove aktivnosti Karitasa. Samo iz Zagreba je na taj način kolonizirano oko 5.000 pravoslavne djece. U kasnu jesen su kolonizirana i djeca koja su zbog gladi došla iz Bosne i Hercegovine, a kasnije i izbjeglice iz cijele zemlje. Na kraju i povratnici iz logora u Italiji. Tisuće djece i odraslih je došlo na selo i rad posredstvom nadbiskupskog Karitasa i čini mi izvjesno zadovoljstvo da sam tom širokom zbrinjavanju ljudi koji su ostali bez svog doma položila kamen temeljac.

⁷⁷ Stjepan Dumić, bojnič ratne mornarice u m., ravnatelj Karitasa Nadbiskupije zagrebačke.

Prva liječnička vizita na Josipovcu, 7 dana nakon transporta

24. kolovoza 1942.

Temeljita liječnička vizita. Prvi put su djeca iz transporta od 17. kolovoza liječnički pregledana i ustanovljene su strašne činjenice. U krevetima je bilo po dvoje do četvero djece. Zbog velikog manjka pelena nije ih se moglo držati čistima. Presvlačena su samo ujutro i navečer. Naravno da su se međusobno prljala. Dešavalo se da je zdravo dijete ležalo među bolesnima, najčešće s dizenterijom. Tako su neka djeca koja su stigla zdrava, sada također bila teško bolesna. Vidim da se liječnica neće moći brinuti za više od stotinu teško bolesne djece. Najprije predlažem da djecu razdvojimo: da najmanju sobu upotrijebimo kao bolesničku sobu za zarazne bolesti, susjednu veliku sobu za bolesti koje nisu tako zarazne, a zdravu djecu da smjestimo u veliku dvoranu u prizemlju. Tog rasporeda smo se držali tako dugo dok smo imali na raspolaganju sve tri prostorije. U međuvremenu je dr. Bezić naredio da se za naš odjel uredi posebna mliječna kuhinja, kako bi se spriječio bilo kakav kontakt s gornjim katovima i tako spriječio prijenos zaraze. Prof. Bresler je prilikom svog posjeta prethodnog dana obećao da će Crveni križ nabaviti potrebno suđe i molio me da sa sestrom koja radi u mliječnoj kuhinji popišem što je potrebno. Liječnica treba šprice, itd. U podne odlazim s popisima, u kojima smo stvarno popisali samo ono što je bilo nužno potrebno, u Ministarstvo. Prof. Bresler mi kao funkcionar Crvenog križa potpisuje popise. Trebam ih odnijeti tajniku Crvenog križa. Ujedno sam tražila da nam se mora dodijeliti još jedna liječnica, budući da samo jedna ne može zbrinjavati tako veliki broj bolesne djece. Kakva korist od sestara i njege ako izostane liječnička pomoć. I o tom pitanju moram razgovarati u Crvenom križu, jer sam na primjedbu da postoji veliki manjak liječnika odgovorila da je gđa dr. Štampar, koja je kao pravoslavka bila bez posla, spremna pomoći. No za to mora dobiti odobrenje. Sve sam to sada rekla tajniku Crvenog križa. Obećao mi je da će sve prenijeti direktoru kojeg momentalno nema.

25. kolovoza 1942.

Kako mi je telefonski saopćeno da je suđe s popisa odobreno, odlazim u Crveni križ, preuzimam popise od tajnika i predajem ih firmi "Mervar" gdje mi obećaju da će sve pripremiti. Jedino nije odobrena nabavka liječničkih instru-

menata. To ćemo dobiti iz skladišta Crvenog križa. Gđa dr. Miler hitno traži šprice za injekcije koje su joj nužne. Zbog toga poslijepodne s Josipovca nazivam privatnu ordinaciju direktora prof. Hühna, gdje mi gđa Koch⁷⁸ kaže da idući dan u 8,30 dođem direktoru Crvenog križa.

"Oluja" predsjednika dr. Hühna

26. kolovoza 1942.

U prisustvu dr. Brösslera iz Crvenog križa, vrlo neugodan razgovor s direktorom Hühnom. Jako je ljut zbog osnivanja stanice Crvenog križa. Ne želi da radim za Crveni križ, ne želi ništa dati za stanicu, traži da narudžba za suđe bude stornirana, ukoliko je suđe već isporučeno mora se vratiti, sa stanicom na Josipovcu neće imati posla. Moje traženje da nam se dodijeli još jedna liječnica je glatko odbijeno. Predbacuje mi da sam predložila gđu dr. Štampar – pa ona je pravoslavka. Na to sam odgovorila da je i prof. Dragišić, koji radi u Jaski, pravoslavac, da su ga maknuli sa sveučilišta, da je bio zatvoren, a da sada njegov rad u Jastrebarskom nailazi na opće odobravanje. Prema tome, isto tako može dr. Štampar doći na Josipovac. Na to je direktor vrlo podrugljivo kazao da takav zahtjev može postaviti samo jedna gospođa Budisavljević.

Nakon tog razgovora pitala sam prof. Breslera, na čije sam traženje došla na Josipovac, što da dalje radim. Da li da prekinem s radom? No, profesor je tražio da rad nastavim. Sad sam naravno mogla još manje nego prije izravno nešto učiniti, već sam, kako sam to već prije opisala, mogla raditi samo posredovanjem gđe Šepić koju sam poticala na uvijek nove napore. No, liječnicu odjel nije dobio i uz manjak njegovateljica, naročito pri hranjenju dojenčadi, to je jedan od razloga da je veliki broj tih malih nedužnih mučenika umro.

Kuhinjsko posuđe je u međuvremenu bilo isporučeno. Rekla sam dr. Beziću da direktor Hühn traži da se ono vrati. Dr. Bezić je preuzeo plaćanje računa u ime Ministarstva, jer je suđe bilo nužno potrebno. Trebalo je u to vrijeme u mliječnoj kuhinji kuhati za više od 100 djece. Iz zajedničke kuhinje dobivana je samo prežgana juha i čvrsta hrana za veću djecu.

Poslijepodne razgovor s dr. Malojčićem. Bezuspješno je sa svoje strane pokušao dobiti dozvolu za liječničku pomoć za našu stanicu.

⁷⁸ Jana Koch (1906-1986), socijalna radnica. Od 1941. do 1943. radi u Hrvatskom crvenom križu.

28. do 30. kolovoza 1942.

Zbog visoke temperature ne idem na Josipovac.

31. kolovoza 1942.

Prof. Bresler me telefonski molio da dođem na Josipovac da dogovorimo daljnji rad. Zbog toga prijepodne opet idem gore. No, profesoru je prije toga tamo pozlilo i bio je dulje vrijeme bolestan.

2. rujna 1942.

Uz dosta napora nam je konačno uspjelo u stanici uspostaviti kakav-takav red. U međuvremenu smo dobili i nešto više pelena. Gđa Koch nam je od Crvenog križa dala nešto haljinica i odijelca. Mogli smo nabaviti umetke za krevete, tako da se madrace moglo držati čistima. Moja Akcija je naručila metalne brojeve – veće koje smo objesili na krevete i posve male koji su obješeni djeci, tako da je nakon kupanja i spremanja kreveta svako dijete došlo opet na svoje mjesto. Za svako dijete su pod istim brojem izrađeni i bolesnički kartoni, tako da se stalno mogla pratiti temperatura, prehrana, terapija. Sve su to stvari koje izgledaju same po sebi razumljive, ali o kojima prije na žalost nije bilo moguće voditi računa. Učinjen je izbor sestara. Svaka soba je za dan odnosno noć dobila po jednu odgovornu sestru. Sestre su preuzele brigu o rublju. Na taj način je barem djelomično bilo moguće spriječiti veliki nestanak rublja. Uspjeli smo dobiti i jedan veći aparat za raskuživanje, pa su sve deke i madraci bili raskuženi. Bilo je užasno mnogo dizenterije, iako su teško bolesna djeca odvođena u Zaraznu bolnicu. Kako je ta bolnica bila prepuna i velik broj djece je umirao ili se tamo zarazio drugim bolestima, nastojali smo lakše slučajeve liječiti u našoj bolesničkoj sobi.

Josipovac – omalovažavanje od strane dr. Hühna

3. rujna 1942.

Direktor Hühn dolazi na Josipovac. Najprije poziva u kancelariju sve liječnike i pomoćne liječnice iz drugih odjela na gornjim katovima, samo ne dr. Miler. Posjećuje sve odjele, sve hvali, ali kad je došao u jednu od naših soba i kad

mu je rečeno da je to stanica Crvenog križa, odmah odlazi. Gđa doktor i ja smo bile u susjednoj bolesničkoj sobi. Namjerno je izbjegao susret s nama i kako smo kasnije čule, o nama govorio s mnogo prezira. Sve je to naravno pridonijelo da su mi položaj i rad na Josipovcu bili još više otežani.

5. rujna 1942.

Poslijepodne su konačno stigle iz Crvenog križa šprice i lijekovi, te serum koje smo opetovano tražili. Do sada se sve moralo posuđivati od drugih odjela, što je neizmjereno otežavalo rad, jer se često moralo čekati dok traženi instrument u drugom odjelu više nije bio potreban ili dok bi liječnica koja ga je imala zaključanog stigla.

6. rujna 1942.

Prethodnog dana se petero djece vratilo iz Zarazne bolnice. Sada smo u stanici imali 32 djece. Na žalost, iz posljednjeg transporta mnogo je djece umrlo. Određeni broj su preuzeli hranitelji. Neka djeca su bila u Zaraznoj bolnici.

U početku rada na Josipovcu odlazila sam tamo i prijepodne i poslijepodne. Imala sam tada kućnu pomoćnicu koja je znala i nešto kuhati, tako da sam bila slobodna za svoju djecu. Nakon pobolijevanja započetog odlascima u logore, patila sam od teških proljeva koje nisam mogla spriječiti nikakvim lijekovima, nikakvom dijetom. Naglo sam mršavila – u jednom mjesecu 16 kg, tako da sam se u posljednje vrijeme vrlo loše osjećala. Zbog toga sam morala smanjiti svoje odlaske na Josipovac. Budući da je prijepodne dolazila tamo liječnica i da je osim toga nekoliko sati dnevno u bolesničkoj sobi supruga švedskog konzula gđa Wohlin⁷⁹ s mnogo samoprijedora njegovala jadne male bolesnike, odlučila sam odlaziti gore samo poslijepodne tako da i tada sestre budu pod nadzorom. Oko 19 sati je najčešće dolazila gđa Šepić i tad smo dogovarale sve šta je bilo potrebno. Vukla sam se tako još neko vrijeme, ali bivalo mi je sve gore. Svi pregledi na klinici, sve terapije su bile bezuspješne. Konačno se zaključilo da su moje tegobe izazvane psihičkim čimbenicima.

⁷⁹ Wohlin, supruga Ragnara Wohlina, švedskog konzula u Zagrebu.

22. rujna do 12. listopada 1942.

Zbog toga sam pokušala s oporavkom na visinskom zraku i provela razdoblje na Sljemenu. Moj posao na Josipovcu namjeravala je preuzeti gđa Bojanić, ali je zbog teške bolesti svoje kćeri nakon kratkog vremena morala prekinuti s radom. (*Prilog 40*)

16. listopada 1942.

Djelomično oporavljenja nastavljam s radom na Josipovcu. Posjećujem i dom u Kukuljevićevoj 19⁸⁰, gdje su tijekom moje odsutnosti otvorene jaslice za našu jadnu djecu iz logora. Navečer sam na kolodvoru. Stigao je transport djece iz logora u Sisku.

17. listopada 1942.

Posjećujem gđu Kaestli⁸¹, suprugu švicarskog konzula. Želim je zainteresirati za djecu, kako bih možda na taj način preko Švicarske ishodila pomoć za njih. Navečer sam opet na kolodvoru zbog novog transporta iz Siska.

18. listopada 1942.

Gđa Kaestli došla je po mene autom u Jeronimsku dvoranu. Tu su ovaj put, na žalost, smještene i sasvim mala djeca. Nakon razgovora s dr. Miller uzimam petero najmanjih, starih nekoliko mjeseci u auto i vozimo ih na Josipovac. Odatle odlazimo u Kukuljevićevo, pa opet u Jeronimsku dvoranu, jer je gđa Kaestli odlučila preuzeti jedno dijete. Izbor je pao na jednog malog dječčića. Čim je vidio gospodina Kaestli, priljubio se uz njega i nije ga više htio pustiti. Kad se bračni par drugi dan opet vratio i kad je maleni svog novog oca odmah prepoznao, bio je s mnogo ljubavi prihvaćen i do kraja rata kod njih njegovan.

19. listopada 1942.

Dolazi g. Bojanić s jednim čovjekom po imenu Štrbac. Ovaj nam kaže da ima prilike vrlo jeftino nabaviti dobro pamučno rublje za djecu, koje se rasprodaje

⁸⁰ Dječji dom i Udruga hrvatskih učiteljica, Kukuljevićeva 19, predsjednica Matilda Kerdić, ravnateljica Sofija Potočnig.

⁸¹ Irena Kaestli, supruga generalnog švicarskog konzula u Zagrebu.

u jednom velikom skladištu (izgleda da se radi o nekom ustaškom spremištu). G. Bojanić kaže da mu je dao dio novca skupljenog za Karitas i neka ja dam nešto novca od Akcije, jer je roba stvarno odlična i jeftina. Nismo istina čovjeka poznavali, ali kako ga je g. Bojanić toplo preporučio, vjerovali smo da će sve biti u redu i dali mu traženih 30.000 kuna. Štrbac je radio u jednoj firmi gdje su pohranjivane i tkanine za Karitas i kazao mi je da će i roba za mene tamo stići. Čim stigne bit ću obaviještena i mogu je tamo razgledati i s njom raspolagati. Kasnije sam se kod gđe Bojanić stalno raspitivala o robi. Najprije mi je rečeno da je već sve isporučeno, ali moram na razgledavanje malo pričekati dok se roba ne rasporedi, jer je kupljena za različite svrhe. Onda je rečeno nešto drugo, uvijek opet neki izgovor, dok 29. studenoga nisam od dr. Vidakovića tražila da od Štrbca traži osobno objašnjenje.

21. listopada 1942.

Poslijepodne je bila kod mene gđa Koch. Zatim neke od mojih suradnica. Na kraju je došao g. Omčikus. Osim što je dao nekoliko novčanih priloga, nije do sada s nama u većoj mjeri aktivno surađivao, pa smo ga pokušali zainteresirati za djecu. Privojeli smo ga da posjeti Zavod za gluhoonijeme. Tu ga se stradanje djece vrlo dojmilo i kaže da radimo potpuno pogrešno i da će se on sada prihvatiti organizacije posla.

Mala djeca u Jeronimskoj dvorani

22. listopada 1942.

Kod posljednjeg transporta direktor Zavoda za gluhoonijeme nije želio uzeti sasvim malu djecu. Tako su k njemu došla samo veća. Malena, kad više nije bilo mjesta na Josipovcu i u Kukuljevićevoj, morala su biti smještena u Jeronimsku dvoranu. Bilo je to prvi put da su djeca stara samo nekoliko mjeseci došla u dvoranu, gdje nisu postojale nikakve mogućnosti za njihovu njegu, niti je postojala mogućnost za uređenje mliječne kuhinje. Opetovano sam razgovarala u Ministarstvu, gdje su mi još prethodnog dana obećali da će djeca ipak biti smještena u Zavod za gluhoonijeme. Tako se nisam začudila kad me dr. Vidaković poslijepodne nazvao i kazao da je već naručen autobus Crvenog križa i neka dođem pomoći djecu prevesti. Molio me da se i ja povezem posljednjim autobusom i pokušam umiriti direktora. Sad se tek ispostavilo da

je dr. Vidaković sve učinio na svoju ruku. Kazao je direktoru da ima svega nekoliko djece i kad se direktor složio da ih se dovede, doveo ih je oko 40. Povezla sam se autobusom i pomogla da se djeca smjeste u sobe. Odmah sam pozvana direktoru. Čim su djeca izašla iz autobusa, nisu čekala da ih se poneše stepenicama, već su vrlo velikom brzinom sama na rukama i nogama pužala uz stepenice. Nisam to ponašanje razumjela dok nisam primijetila da kad stignu u sobu nestaje smijeh s njihovih lica i gotovo sva počinju zdvojno plakati. Ispostavilo se da su se dječica nadala da ih vodimo njihovim majkama. Već su me sestre u Jeronimskoj dvorani upozorile na neku dvogodišnju-trogodišnju djecu koja su stalno lunjala dvoranom i susjednim prostorijama tražeći i zovući svoje majke.

Kod direktora se na mene sručila prava oluja. Pokušala sam ga umiriti i kazala da je glavno da su djeca u Zavodu, jer je noću padala kiša, a u dvorani prokišnjava krov. Drugo jutro dvorana je bila puna vode. No premještaj je uslijedio prekasno. Veliki broj djece je iz Siska došao s ospicama kojima se sada, zbog hladnoće u dvorani, pridružila i upala pluća, tako da smo veliki broj te djece izgubili.

Kartoteka u Zavodu za gluhoonijeme

4. studenoga 1942.

Pregovaram u Zavodu za gluhoonijeme da dobijem dozvolu za prepisivanje kartoteke (*Prilog 41*). Nakon dosta razgovora konačno je dogovoreno sljedeće: pokazalo se da je nemoguće da netko od nas (što smo pokušali) dolazi u Zavod i prepisuje tamošnju kartoteku, a onda se opet s tih listi prepisuju podaci na kartice; previše posla i previše netočnosti, jer već kod prepisivanja može doći do pogrešaka. Osim toga smo za mnogu djecu iz Siska, Jastrebarskog ili izravno iz transportnih lista imali u kartoteci podatke, pa bi ponovno prepisivanje u liste bio opsežan nepotreban posao. Tako sam dobila odobrenje da svako poslijepodne uzmem sve kartice pod jednim slovom, a drugi dan poslijepodne smo ih morali vratiti. Sve kartice jednog slova, da u Zavodu ne dođe do zbrke. Ako je netko pitao za dijete pod tim slovom, upućen je na mene. Na taj način je započeo veliki posao koji je trajao nekoliko mjeseci. Najprije se karticu moralo usporediti s našom kartotekom. Kod neke djece smo samo upotpunili podatke, a ako ime nije bilo u našoj kartoteci, kartica je prepisana u obližnjem uredu s kojim smo dogovorili da sve kartice koje smo

im donijeli navečer ili ujutro moraju biti prepisane do podneva. Onda smo podatke na prepisanoj kartici usporedili s originalom i do najkasnije pet sati ih je netko od nas vratio u Zavod. Najčešće sam to ja učinila, jer mi je to bilo usput kad sam išla na Josipovac. Kartice je najčešće podizao dr. Vidaković, jer je stanovao u blizini Zavoda. Podizali smo kartice naravno samo u one dane kad smo znali da ćemo ih moći obraditi. Vrlo često sam to sama radila i to nerijetko do 12 ili 1 sat noću.

Akcija Omčikus – Bojanić

5. studenoga 1942.

Dr. Vidaković je bolestan. Došli su k meni g. Omčikus, bračni par Bojanić, gđa Becić i kasnije dr. Meleda. Omčikus odmah naglašava da nisu došli razgovarati već izvijestiti. Pomoću potvrda Karitasa skupili su oko 800.000 kuna. Novac je predan Karitatu, jer se moralo imati službeni naslov, ali smatraju da samo oni imaju pravo njime raspolagati. Novac će se upotrijebiti za djecu koja su u Zagrebu smještena u domovima. Tražim da se u prvom redu snabdiju odjećom i obućom djeca koja su kolonizirana kod seljaka, a koja su im često dovedena bosa i u prnjama. To se odbija. Dr. Meleda smatra da su seljačka djeca naučena ići bosa, na selu i zimi mogu ići bosa. Omčikus ponovo kritizira rad moje Akcije smatrajući da se ništa ne radi. Ovaj put kaže da je izrada kartoteke suvišan posao, jer ona ne može biti 100% potpuna. Bojanić kaže da je osigurao mjesečne iznose od 200.000 kuna za smještaj djece u privatne kuće. On je zajedno sa svojom ženom i gđom Becić jesenas počeo tražiti u Zagrebu mjesta za smještaj djece. Velik broj djece je uspio smjestiti u dječje domove u samostanima na Jordanovcu, u Šestinama i drugdje, te u obitelji koje su bile spremne da uz novčanu naknadu preuzmu dijete na skrb. Ja sam se od te akcije distancirala, smatrajući da bi seljačka djeca trebala ponajprije biti smještena kod seljaka, gdje će živjeti u istim uvjetima kao kod kuće. U Zagrebu bi trebalo smještati samo malu djecu, jer seljaci ne žele preuzeti djecu mlađu od šest godina. Veća djeca su i u Zagrebu bila jako tražena, naročito djevojke, jer su u mnogim domaćinstvima mogle raditi kao besplatne kućne pomoćnice. Smatrala sam da su djeca na selu, iako i tamo trebaju raditi, mnogo više na zraku nego zatvorena u gradskom stanu. Tamo dobivaju i bolju hranu. Bila su i pod boljom kontrolom, jer seljak nadgleda kako drugi postupa s djetetom. Djeca imaju i kontakt međusobno, dok u gradskim stanovima mogu biti potpuno izolirana. Moglo se pretpostaviti da tko u gradu

uzima malo dijete, to sigurno čini iz ljubavi prema djetetu i da će tom djetetu biti dobro. To se kasnije pokazalo kao točno. Bilo je slučajeva da su veća djeca iskorištavana i da je to prijavljeno Ministarstvu ili Karitasu i ta su djeca morala biti oduzeta. Mala djeca su bez iznimke našla novi dom i roditeljsku ljubav.

Znala sam za skupljanje novca, ali bilo je rečeno da ćemo i dalje svi zajedno raditi u okviru moje Akcije, tako da sam sada bila vrlo iznenađena što se žele odvojiti od moje Akcije i raditi za Karitas. No nisam ništa kazala, jer mi je na početku bilo izričito rečeno da ovo nije savjetovanje. Osim toga, željela sam naše stajalište najprije raspraviti s dr. Vidakovićem.

12. studenoga 1942.

Došao je dr. Besarović s jednim gospodinom iz sarajevske crkvene općine. Dr. Besarović opet kaže da će mi nabaviti dozvolu za skupljanje priloga koja će biti nezavisna od Karitasa (koju naravno nikad nisam dobila). Na moje ponovljeno traženje da i Sarajevo da priloge za nabavu odjeće i obuće za koloniziranu djecu, budući da je većina djece iz Bosne, kaže da će i za Sarajevo pribaviti dozvolu za skupljanje priloga i onda mi odmah staviti na raspolaganje nekoliko milijuna za djecu. Niti to se nije ostvarilo. Kao i prije, dr. Besarović priznaje da se u Zagrebu daje mnogo više za djecu nego u Sarajevu, gdje je vrlo teško nekoga zainteresirati za davanje priloga za djecu, iako i tamo ima imućnih ljudi. No, nisam sigurna da se on uopće potrudio takav interes pobuditi.

Josipovac

15. studenoga 1942.

Razgovor s direktorom Karitasa Dumićem. Dobivam kartotečne kartice za Jeronimsku dvoranu i popis iz Staklenika⁸². Daljnje mi se obećavaju.

Zbog upale očiju odlučila sam ne ići na Josipovac nekoliko dana. Združenim naporima gde Šepić i mojima uspjelo nam je za naš odjel dobiti dosta toga što

⁸² Staklenik je pripadao Nadbiskupiji. Nalazio se unutar nadbiskupskog parka na početku Stare Vlaške.

je bilo nužno za uređenje barem donekle urednog, čistog i higijenskim zahtjevima odgovarajućeg dječjeg doma. Tome je mnogo pridonijelo to, što je gđa Šepić, tijekom mog oporavka na Sljemenu, dobila od dr. Bezića dozvolu da postavi bijele željezne dječje krevete. Ti su kreveti bili prije držani za rezervu. Tako je sada bilo moguće održavati red, jer je u jednom krevetu bilo jedno, a najviše dvoje djece. Imali smo sada i dovoljno plahti, pelena, te haljina i odijela koje nam je donijela iz Crvenog križa gđa Koch, tj. prilozu Crvenog križa su uvijek predavani u kancelariju i morali smo se pobrinuti da barem dio toga dođe u našu stanicu, koju Crveni križ i dalje nije priznavao. Bila je sramota kako je stanica izgledala kad smo je preuzeli. Liječnici iz ustanove se nisu htjeli brinuti za stanicu, direktorica je izjavljivala da je se stanica ne tiče, da je za nju nadležan samo dr. Bezić. On se opet tužio da ne može ništa učiniti, da najprije treba uspostaviti red. Tek će se onda moći djeca liječnički zbrinjavati. Sada je odmah prvi dojam, kad se ušlo u neku sobu, bio red dostojan bolnice. No, dolazilo je stalno do rivaliteta između dr. Bezića i direktorice ustanove. Više uopće nismo znali kome se obratiti. Prigovaralo se sad s jedne sad s druge strane da ne uvažavamo njihove kompetencije. Nama je konačno bilo svejedno kako se odvija svađa oko kompetencija između Ministarstva udruge i Ministarstva zdravlja. Bilo nam je samo važno stvoriti najbolje moguće uvjete za brigu o našoj djeci. Pritom je stalno bilo intriga. Često zbog nespremnosti da se nešto učini, često zbog nespretnosti, često stvarno iz zlobe, bilo je vrlo teško raditi i sa svima biti u dobrim odnosima.

16. i 17. studenoga 1942.

Pregovori s direktorom Kostrenčićem⁸³ o krevetima i tekstilu za Karitas koje je trebala darovati jedna tvornica pod kontrolom banke. Za taj dar je bilo potrebno dobiti dozvolu Zajednice, što je bilo dosta teško, jer je gotovo sva roba bila namijenjena za vojsku ili ustaše. Dar je bio najprije namijenjen mojoj Akciji, ali kako ja nisam imala službenu dozvolu, a banka i tvornice su smjeli darove davati samo službeno priznatim dobrotvorin ustanovama, sami smo dar namijenili Karitasu. Znali smo da će na taj način biti za djecu, dok s Crvenim križem nismo mogli raditi.

⁸³ Nikola Kostrenčić, ravnatelj Hrvatske državne banke.

Šivanje

26. studenoga 1942.

Nakon moje posjete Jastrebarskom u kolovozu, kad se pokazalo da je djeci nužno potrebna odjeća, razgovarala sam s gđom Bojanić i ona je preuzela izradu odjeće. Djelomično ona sama, djelomično zajedno, nabavile smo sredstvima Akcije tkanine koje je ona preuzela i s nekoliko znanica šivala. Prva velika pošiljka je onda isporučena u Jastrebarsko za malu djecu. Ali bilo je tako mnogo djece koju je trebalo odjenuti, budući da su iz logora došla samo oskudno odjevena, a sada je zima bila pred vratima. Budući da je šivanje privatno bilo naravno mnogo prepolagano, predložila sam gđi Bojanić da damo šivati u stručnoj školi. Tamo je šivana i odjeća koju je gđa Koch donosila na Josipovac. Zajedno s gđom Koch išle su gđe Bojanić i Becić direktorici te škole i stvarno smo tamo naišli na puno razumijevanje. Učenice su zadužene za šivanje za djecu. Osnovani su i posebni tečajevi na kojima su se skupljale žene i određenog dana u tjednu pod vodstvom direktorice šivale odjeću. No, i to je bilo premalo. Kad je Karitas raspolagao s većim novčanim sredstvima, molio nas je direktor Dumić da se pobrinemo za konfekciju. S dr. Vidakovićem išla sam u različite manufakture, ali nismo našli ništa odgovarajućeg, jer je trebalo raditi i što je moguće jeftinije. Posredstvom jednog darovatelja moje Akcije upozoren je potpukovnik Gajić na moje nevolje i odmah je izrazio spremnost da se stavi na raspolaganje Akciji. Pregovarao je s različitim firmama i uskoro je s tri firme dogovoreno da jedna radi rublje za dječake, druga odijela za dječake, a treća haljine za djevojčice. (*Prilozi 42, 43*)

Najvažnija su bila odijela za dječake. Dogovoreno je da se u tri veličine izrade hlače i kaputići s džepovima. Sad su bila izrađena tri ogledna kompleta i danas sam ih trebala pogledati. Gajić je tražio da se nitko ne upleće u njegov posao. Sve želje i prigovore trebalo je njemu prenijeti, a razgovore s firmama je želio voditi sam. Vrlo smo dobro prošli, jer je roba bila djelomično poklonjena, a djelomično isporučena po tvorničkim cijenama.

27. studenoga 1942.

Odlazim prof. Kogoju⁸⁴ zbog jakog ispadanja kose. Od odlaska ljeti u logore ispalo mi je više od polovice kose i ono još uvijek traje.

⁸⁴ Franjo Kogoj (1894-1983), spec. dermatovenerolog. Predstojnik Klinike za kožne i spolne bolesti u Zagrebu.

Poslijepodne dobivam obavijest da su kupljena dugmad i kopče za tisuću odijela za dječake.

28. studenoga 1942.

Planirali smo darivanje djece za Sv. Nikolu, pa sam otišla u tvornicu Bizjak⁸⁵ gdje su mi obećani keksi. Dolazi gđa Bojanić i moli da se nešto od toga dade i djeci za koju se ona brine. Budući da je i Crveni križ obećao da će nešto dati (jabuke i kekse), neke žene su obećale da će ispeći mliječni kruh, dogovaramo da se sve donese u Zavod za gluhoonijeme i da ćemo tamo zajednički napraviti pakete. Ponovo tražim od gđe Bojanić odjeću sašivenu od tkanina kupljenih novcem moje Akcije i popis rublja poslanog u Jasku. Vodim evidenciju za sva sredstva dobivena i utrošena u ime Akcije i želim da uvijek mogu o tome dati točne podatke.

29. studenoga 1942.

Budući da Štrbac još uvijek nije isporučio obećanu robu, tražim da dr. Vidaković odlučno zatraži obećano. Bila sam odgovorna za potrošen novac. Novac nije bio moj, već je pripadao Akciji i kod sve većeg njegova obezvredivanja nisam mogla dozvoliti da se sve tako odugovlači. A i gđa Bojanić mi je prije duljeg vremena kazala da je njoj ispučen njezin dio robe.

3. prosinca 1942.

Prijepodne kod prof. Breslera u vezi s predajom Josipovca. Tamošnje svade oko nadležnosti nisu prestajale i rad je bio sve teži. Odlučeno je da, budući da se broj djece smanjio, jer su neka umrla ili bila predana hraniteljima, odmah predamo dvoranu u prizemlju, a uskoro i čitavu stanicu direktorici. Čitav inventar je trebalo ostaviti, a prethodno ga točno popisati.

4. prosinca 1942.

Poslijepodne sastanak s gđom Šepić na Josipovcu. Izvještavam je o nalogu prof. Breslera da predamo stanicu. Prijepodne sam bila u Zavodu za gluhoonijeme gdje smo spremili pakete za Sv. Nikolu.

⁸⁵ Tvornica Bizjak V. i drug., tvornica kekasa i dvopeka, Savska 20 (kasnije 32). Godine 1946. postaje "Josip Kraš", tvornica kekasa, Zagreb.

5. prosinca 1942.

Prijepodne na Josipovcu preuzimam rublje iz dvorane, prema inventaru koji su popisale sestre (*Prilog 44*). Kontroliram i zaključavam rublje u ormar u bolesničkoj sobi. Dvorana u prizemlju se predaje direktorici zajedno sa svim krevetima koji su tamo postavljeni.

Poslijepodne odlazim s dr. Vidakovićem u Karitas i dobivam odobrenje za prijepis kartoteke. Zatim odlazim u Zavod za gluhonijeme i preuzimam pake- te. 12 dajem gđi dr. Štampar u Kukuljevićevoj 19. Tamo me naziva gđa Šepić i javlja da se na mene na Josipovcu već nestrpljivo čeka. Iako nisam prethod- no bila obaviještena, gđa Koch je gore javila da ću donijeti pakete za Sv. Ni- kolu. Kako je tamo darivanje bilo zakazano mnogo ranije, što nisam znala, kad sam stigla ono je već prošlo i sad su samo djeca iz stanice Crvenog križa dobila darove. Dobila su pakete i od direktorice. Kad sam došla već su čekali obučeni Nikola i vrag, liječnice su me čekale – sve mi je to bilo jako neugod- no, jer ne volim kasniti. No, ništa o pripremama nisam znala. Gđa Šepić je propustila o tome me obavijestiti.

Kako se još uvijek nisam oporavila od teških proljeva, jako me iscrpljuje što moram mnogo hodati obavljajući različite poslove. I moj muž pati od re- umatskih tegoba jačih nego inače. Zbog toga smo odlučili poslijepodne po- zvati šoferu koji našim automobilom odvozi mog muža kud je potrebno, a mene na Josipovac. Tamo dođe opet po mene ili ako ga moj muž ne treba, čeka na mene. Te su mi vožnje veliko olakšanje. Ne bih inače napore izdržala.

7. prosinca 1942.

Dok nisam bila kod kuće, gđe Becić i Bojanić donijele su 4 odijela za dječake, 6 haljina i 8 kaputa. To je prvo što sam nakon dosta vremena od davanja 38.000 kuna od Akcije dobila.

8. prosinca 1942.

Nakon duljeg vremena dolazi potpukovnik Gajić. Bio je bolestan.

9. prosinca 1942.

Dr. Vidaković i ja odlučili smo za Akciju nabaviti cipele. O tome razgovaramo s potpukovnikom Gajićem. Još tijekom prošlog tjedna razgovarali smo s njim

da se pobrine za izradu haljina i rublja, što je i učinio. Za nas i Karitas rade: Kušević – odijela za dječake, Domaća tvornica rublja – rublje i Krznotekstil – haljine. Vrlo smo zahvalni potpukovniku Gajiću za njegovu suradnju.

10. prosinca 1942.

Budući da Štrbac nije odgovorio na pismo koje mu je napisao, dr. Vidaković ga je prijepodne potražio u njegovu dućanu. Nije ga našao, ali je kasnije s njim telefonski razgovarao. Štrbac je izjavio da se osjeća povrijeđenim što ga se poziva na red i zato će novac poslati natrag, a robu zadržati za sebe. Iako je novac u međuvremenu dosta izgubio na vrijednosti, pristali smo na to rješenje, jer smo bili uvjereni da je Štrbac robu već odavno prodao.

12. prosinca 1942.

U 19 sati s mužem kod dr. Marchesija. Razgovaramo o novom namještenju sestre Habazin. Predlažem da se sestra zaposli u gradskom Crvenom križu. Pitam mogu li pod firmom Crvenog križa naručiti kožu za svoju Akciju. Predlažem da se u gradskom području organizira akcija za prehranu djece bez očeva. Za to se dr. Marchesi jako zainteresirao.

13. prosinca 1942.

Na Josipovcu susrećem radnika koji se vratio iz Karlsruhea potražiti svoju djecu. Ima sreću da je oboje našao. Dajem mu od Akcije odjeću za djecu. Kad sam se vratila kući, saznajem da me je zvala supruga švicarskog konzula. Poručuje mi da u Zagrebu boravi delegat Međunarodnog crvenog križa iz Ženeve.

14. prosinca 1942.

Kod prof. Breslera. Poslijepodne kod gđe Kaestli.

15. prosinca 1942.

Ponovo kod prof. Breslera. Dogovorila sam mu sastanak s delegatom – dr. Schirmerom. Navečer me posjetila sestra Habazin.

17. prosinca 1942.

Kod Karitasa. Pristaje se da se za mene preda molba za nabavu kože. Navečer posjet dr. Marchesija u vezi s Crvenim križem.

21. prosinca 1942.

Gđa konzul Kaestli pozvala je zastupnika Crvenog križa iz Ženeve, dr. Schirmera i mene u svoj dom poslijepodne prije njegova odlaska. Uglavnom govorimo o organizacijskim pitanjima. Dr. Schirmer me obavještava da je s ministrom vanjskih poslova dogovorio priznavanje Međunarodnog crvenog križa i pristupanje Hrvatskog crvenog križa toj organizaciji, te da su uređena neka temeljna pitanja. Govorimo o predstavniku u Zagrebu. Gđa Kaestli i ja smatramo da bi bilo najbolje da se barem na nekoliko mjeseci pošalje delegat iz Ženeve, koji bi mogao raditi nezavisno, jer bi se u našim nemogućim uvjetima švicarski poslovni čovjek koji ovdje živi stalno na nekoga obazirao. Običava da će taj prijedlog prenijeti u Ženevu. On se tamo ne vraća, jer odlazi izravno u Berlin gdje je delegat.

23. prosinca 1942.

Kao i nekoliko prethodnih dana, poslijepodne, nakon Josipovca odlazim u lokal "Kod tri gavrana" gdje suradnice Akcije zajedno sa sestrama gradskog Crvenog križa pripremaju božićne pakete za djecu.

"Dijete k majci"

Potaknuta izjavom direktora Dumića da nekim majkama zbog velikog siromaštva ne može vratiti djecu (*Prilog 45*), kad one nisu u stanju igdje djecu smjestiti i za njih skrbiti, odlučila sam pokušati naći način da se i u tim slučajevima može pomoći da majke ponovo dobiju svoju djecu. Nakon razgovora dr. Vidakovića s direktorom Dumićem osnovali smo kod Karitasa fond "Dijete k majci" i kao početni kapital položili od Akcije 100.000 kuna i 100 pari cipela (*Prilozi 46, 47*). Pismeno smo utanačili da je taj fond osnovan kako bi se mogla vratiti djeca i onim majkama koje su izgubile svoj dom. Svrha je potpore da majke mogu za sebe i svoju djecu kod stranih ljudi platiti boravak. Dr. Vidaković se trudio da i druge zainteresira za taj fond.

24. prosinca 1942.

U Stakleniku je preko Božića smješten veći broj djece i to pravoslavna djeca iz logora preuzeta iz Zavoda za gluhoonijeme, katolička i muslimanska djeca dovedena izravno s terena, kao i odrasli čiji su domovi bili porušeni, tako da su morali napustiti svoja sela. Nakon Božića ih je Karitas trebao sve kolonizirati. Karitas nas je pozvao na božićnu proslavu. Bili smo tamo g. i gđa Bojanić, gđa Becić, dr. Marchesi, moj muž i ja (dr. Vidaković je bolestan). Omčikusova kćerka je u bolnici, pa ni on nije mogao doći. Nadbiskup je svoj djeci podijelio pakete koje je pripremio Karitas.

26. prosinca 1942.

Prijepodne u kancelariji Karitasa predajem za djecu u Stakleniku meso i kruh koje sam dobila za razdiobu. Sestra je zadovoljna, jer je tog dana imala malo kruha.

31. prosinca 1942.

Dobila sam dvije trajne kobasice za razdiobu. Odlazim u Staklenik. Najprije sam ih namjeravala dati samo bolesnoj djeci. Ostala djeca su zbog toga nesretna, pa me žena koja ih čuva moli da režem male komadiće, ali da svakom djetetu nešto dam. Uz dosta muke uspjela sam svakom od preko 100 djece dati mali komadić. Tamo je bila i jedna majka s jednomjesečnim djetetom, druga s bebom od 14 dana. U Stakleniku je bilo hladno i vladao je propuh.

Nakon toga, kao svakog dana, odlazim na Josipovac.

1. siječnja 1943.

Prijepodne s dr. Vidakovićem i mužem kod nadbiskupa, zatim kod msg. Jesiha, zatim taksijem do prof. Breslera. Kod kuće je bila samo njegova supruga. Poslijepodne sam s mužem bila još i kod konzula Kaestli, ali ga nije bilo kod kuće.

4. siječnja 1943.

U Stakleniku. Odnijela sam od Akcije toplu odjeću za dojenčad. Zatim odlazim prof. Bresleru zamoliti ga da i on učini što može za smještaj majki i dojenčadi iz Staklenika, jer je tamo jako hladno.

Kontrola djece kolonizirane u Zagrebu

Srećem profesora i s njim odlazim u Zajednicu sestara⁸⁶ u vezi s mojom podavnom željom da se posjete djeca koja su smještena u obitelji u Zagrebu i kontrolira kako se s njima postupa. U zadnje vrijeme se češće čulo o nekim slučajevima gdje se s djecom loše postupalo. Saznajem da u dječjim domovima u Bosni vlada pjegavac i saznajem o nekom serumu koji bi mogao dati Međunarodni crveni križ. Telefoniram dr. Marchesiju, tajniku gradskog Crvenog križa i molim da se pobrine za taj serum.

7. siječnja 1943.

Kod dr. Marchesija dobivam tkanine koje su prilikom skupljanja priloga za Božić bile predane kod "Tri gavrana" i stavljene na raspolaganje mojoj Akciji. Iz tih tkanina sam dala napraviti haljine za djevojčice i košulje za dječake u Domaćoj tvornici rublja⁸⁷ i u Industriji krzna.

8. siječnja 1943.

Ozljeda koljena.

11. siječnja 1943.

Dr. Marchesi kod mene u vezi s nekim pitanjima Crvenog križa. Opet tražim da se urede javne kuhinje.

16. siječnja 1943.

Dr. Vidaković preuzeo je gotovu cijelu kupovinu tkanina za koloniziranu djecu i u vezi s time gotovo svakog dana vodi razgovore u Ministarstvu ili uredu za tekstil.

⁸⁶ Zajednica sestara, središte za socijalno-higijenski rad sestara pomoćnica (prije Središnji ured sestara pomoćnica u Zagrebu), sa sjedištem u Tomašičevoj 10.

⁸⁷ Domaća tvornica rublja (DTR), Krajiška 20-22, poslovanje započela 1914. godine. Djeluje i danas.

20. siječnja 1943.

Iz svih transportnih lista, koje sam posudila u Ministarstvu udružbe, suradnica je ispisala podatke za svu djecu mlađu od šest godina (*Prilog 48*). Popis je učinjen prema brojevima i to tako da je svaka stotina ispisana na poseban papir. Nadali smo se da ćemo na taj način naći ime i podatke za bezimenu djecu za koju za sada znamo samo transportni broj. Bio je to jako mukotrpan posao, ali se pokazao vrijedan truda, jer je na osnovi tih lista bilo moguće mnogim roditeljima naći djecu. Tog dana dobila sam kopije svih ispisanih lista. Prepisivala ih je kod sebe gđa Šurina, rođ. Hlavka. Ona nam je i inače dobrovoljno preuzela velik dio pisanja.

22. siječnja 1943.

Po drugi put sam u Ministarstvu posudila čitavu kartoteku Sisak da ju još jednom proradim i kontroliram podatke koje smo imali, pogotovo s obzirom na bezimenu djecu.

Saznali smo da su u tijeku velike akcije njemačkih i ustaških trupa i da se mnoga sela evakuiraju. Brinemo za sudbinu djece, jer smo čuli da se odrasli opet odvođe na rad u Njemačku. Razgovor o tome s prof. Breslerom bio je bez rezultata, jer je njegovo traženje kod ministra da se pomogne bilo odbijeno. Pokušat ćemo opet kod kapetana von Kotziana. Telefonski ga ne možemo naći, no kasnije je on nazvao. Navečer u 20 sati se dr. Vidaković s njim sastao. Željeli smo da ovaj put akcija spašavanja obuhvati i majke, barem one s malom djecom, kao i trudnice. Smatramo da bi se svi mogli predati Karitasu i onda kolonizirati.

23. siječnja 1943.

Kako bismo dobili privolu za naš plan, odlazimo u 9,30 dr. Vidaković i ja u audijenciju nadbiskupu. To je moj prvi izlazak nakon povrede koljena. Bljuzgavica je i vrlo teško hodam. Čekamo više od jednog sata, jer su pred nama na razgovor ušla dva svećenika. Tražim od nadbiskupa da se u slučaju većih evakuacija pobrine za djecu. Odmah je to bez premišljanja prihvatio. Uopće se ne postavlja pitanje da li pomoći, već na koji način pomoć organizirati. Nadbiskup kaže da će odmah dati pozvati msg. Jesiha i s njim se posavjetovati o akciji. Iznenadila me ta bezuvjetna spremnost na pomoć, pogotovo kad se uzme u obzir nezainteresiranost mnogih nekadašnjih pravoslavaca za bilo kakvu pomoć djeci. Nakon nadbiskupa odmah odlazimo msg. Jesihu izvijestiti ga o nevoljama i molimo za svesrdnu pomoć. Obećajemo da ćemo ga stalno obavještavati o situaciji.

Poslijepodne telefonski razgovaram s kapetanom von Kotzianom. Prije podne je bio kod generala. Obavještava me da se akcija neće tako skoro provesti. Planira se da se muškarci s obiteljima, za koje se može smatrati da su pouzdani, ostave u svojim domovima. Djeca roditelja koji će biti poslani na rad u Njemačku bit će kolonizirana preko Karitasa. Muškarci koje će se naći s oružjem u rukama bit će dovedeni pred ratni sud. Kapetan je obećao da će se stalno informirati kod generala i o tome me obavještavati. Skrećem mu pažnju da bi bilo poželjno da Karitas bude na vrijeme obaviješten kako bi imao dovoljno vremena za organizaciju akcije pomoći. O našim upitima o djeci u Jasenovcu, kapetan mi još ne može ništa kazati. Na našu intervenciju je sa strane Nijemaca kod policijske uprave tražena dozvola za oslobađanje te djece. Još nije došao nikakav odgovor. Obećano nam je da će se ponovo pisati, ako do ponedjeljka ne dođe odgovor. U Ministarstvu udružbe dobili smo liste iz logora Jasenovac, kako bismo iz njih ispisali imena djece koja se tamo nalaze, ukoliko su u listama popisana.

24. siječnja 1943.

Nedjelja. Dr. Vidaković izvještava o svom neuspjehu u vezi s kupovinom cipela. U garaži poplava. Pukla je cijev.

27. siječnja 1943.

Saznajem da bi bilo poželjno o pomoći djeci razgovarati sa sekretarom papinskog nuncija. Odlučujemo otići k njemu.

Predvečer odlazim sestri Habazin i pitam je da li je i dalje voljna pomoći nam oko djece. Kako sam pretpostavljala, s veseljem je to potvrdila.

28. siječnja 1943.

Kako nismo htjeli razgovarati sa sekretarom papinskog nuncija bez nadbiskupova znanja, otišao je dr. Vidaković prijepodne nadbiskupu i dobio njegov pristanak za planirani posjet. Otišao je i prof. Bresleru. Poslijepodne mi je donio dopis direktora Dumića kojim mi, prema dogovoru, potvrđuje da sam za kartoteku Karitasu dala na raspolaganje jednu sobu (*Prilog 49*). Tu sam potvrdu molila kao svojevrsnu zaštitu svog stana. Dr. Vidaković je prijepodne i poslijepodne bio na razgovorima u nekim tvornicama u vezi s isporukom tkanina za Karitas za djecu iz logora. Za moju Akciju ne možemo ništa nabaviti, budući da su Ministarstvu mogle uputiti molbu samo službene organizacije, a ja za svoju Akciju nemam službenog naslova. Prethodnog dana je ing. Vasilić bio pušten iz logora.

29. siječnja 1943.

U 10 sati s dr. Vidakovićem posjećujem dr. Josipa Masuccija⁸⁸, O.S.B. Od njega odlazim u Zavod za gluhoonijeme zbog fotografija djece.

Dr. Vidaković odlazi direktoru banke Kostrenčiću u vezi s tkaninama i deka-
ma za Karitas.

31. siječnja 1943.

Kapetan von Kotzian telefonira da se mogu dovesti djeca iz logora.

1. veljače 1943.

Dr. Vidaković na razgovoru kod direktora banke u vezi nove pomoći Karita-
su. Ona je otežana, jer sve što se daje Karitasu podliježe oporezivanju. Banke
mogu bez poreza davati priloge samo Crvenom križu. Dr. Vidakoviću je obe-
ćan veći prilog ako se riješi pitanje poreza.

2. veljače 1943.

Prijepodne dr. Vidaković odlazi nadbiskupu i dogovara molbu Ministarstvu
financija. O istome razgovara i s msg. Jesihom. Poslijepodne odlazi msg. Ma-
succiju u vezi s pomoći djeci. Msg. će idući dan razgovarati s poglavnikom.

Djeca na terenu

4. veljače 1943.

Kapetan von Kotzian me obavještava: 1. Uprava policije je odobrila dovođenje
djece iz Jasenovca. Idućih dana treba biti izdana uredba o tome. Ukoliko to ne
bude učinjeno tijekom tjedna, kapetan će opet posredovati; 2. Djeca u po-
dručjima njemačkih operacija: nastojat će se ljude ostaviti u njihovim domovi-
ma. Nije se razmišljalo o djeci koju se nađe bez roditelja, ali je prihvaćen kape-

⁸⁸ Giuseppe Carmelo Masucci (1906-1964), benediktinac i diplomatski dužnosnik. Od kolovoza 1941. taj-
nik papinskog legata G.R. Marconea u Zagrebu.

tanov prijedlog da se predaju mojoj Akciji. Generala Glaisea v. Horstenaua⁸⁹ je opširno izvijestio o mojoj Akciji. Pravit će se razlika između mirnog pučanstva i boraca. No sve to još nije aktualno, jer operacije zbog lošeg vremena i visokog snijega još nisu počele i neće ni tako skoro početi. Na moju primjedbu da su u Bosni i Srijemu već evakuirana neka mjesta, odlučno je odgovorio da o tome ništa ne zna. Na moje pitanje što se događa s djecom koja se u njemačkom radnom logoru u Sisku oduzimaju roditeljima, također kaže da o tome ništa ne zna, da će se raspitati. Utučena sam, jer izgleda da je gotovo nemoguće spasiti djecu iz područja gdje se vode operacije. Kapetan me uvjerava da djeca neće biti odvođena u koncentracijske logore, već da će se izravno s terena predati na skrb. Također se ne namjerava razdvajati dojilje od njihove djece.

Oficir iz Siska se došao posavjetovati što da radi s djetetom za koje je preuzeo brigu, a dijete je sklono kradi. To je kod djece iz Bosne bio čest slučaj.

6. veljače 1943.

Saznajem o evakuaciji na području Slunja, te o lošem postupanju s interniranima u njemačkom radnom logoru u Zemunu. Podoficir Prechtl, iz Innsbrucka, koji je nekoliko puta bio kod nas i kojem sam govorila o stradanju djece, izradio je za njemačkog generala u Srbiji izvještaj o nužnosti zbrinjavanja djece na terenu. Za taj rad je bio pohvaljen. Na osnovi toga je njemačkim sanitetskim oficirima trebao biti izdan odgovarajući nalog. Prijedlog je bio da sanitetski oficiri skupe napuštenu djecu i predaju ih Karitasu ili najbližoj župnoj kući, odnosno da se uz sanitetske odjele uredi posebni odjeli za djecu.

Organizacija u Karitasu

8. veljače 1943.

Prijepodne odlazim u Karitas zbog kolonizacije 50 djece iz Jaske i daljnjih mogućnosti za prepisivanje kartotetke. To bi bilo nužno, jer imamo vrlo živu prepisku s Njemačkom, a kako je Karitas kolonizirao velik broj djece, ne možemo dati informaciju gdje se djeca nalaze (*Prilog 50 – 4 komada*). Uvijek

⁸⁹ Edmund Glaise von Horstenau (1882-1946), general i povjesničar. Za predstavnika Vrhovnog zapovjedništva njemačkih oružanih snaga pri hrvatskoj Vladi imenovan 14. travnja 1941. U jesen 1944. povučen u Führerovu pričuvu.

mi se obećaje posudba lista za prepisivanje, a onda se opet sve odlaže ili dobijem podatke samo za nekoliko djece, često koju već imamo. Kako smo sami, direktor koristi priliku da mi objasni kako je organizirao posao. Pokazuje mi način na koji vodi računovodstvo. Pokazuje potvrde o robi koja je poslana u sela. Na svakoj cedulji je napisano ime djeteta, hranitelja, svećenika i župe, a navedeno je i što je dijete dobilo. Prema tim ceduljama Dumić namjerava sastaviti popise i tako registrirati točno mjesto boravka pojedinog djeteta. Stanje blagajne: oko 800.000 kuna. To su bila sredstva koja su uplatili samo seljaci. Kad je u prosincu 1942. u Karitasu dobivena prva odjeća za djecu iz logora, postavilo se pitanje kako odjeću raspodijeliti seljacima. Najprije se mislilo da je se dade besplatno. No, u tom slučaju bi za oblačenje oko 5.000 kolonizirane djece trebalo imati velika novčana sredstva. Već je do tada bilo teško dobiti veće količine novca koje su kao priloge davala ministarstva i banke. Pod ustašama nije bilo vrijeme kad se moglo organizirati skupljanje novčanih priloga za pravoslavnu djecu u većim razmjerima. Zbog toga je direktor Dumić prihvatio prijedlog gospode iz druge grupe, koji su bili trgovci, da od seljaka naplati tvorničku cijenu isporučene robe. Pritom se smatralo da seljaci uzimaju samo djecu koja im mogu i nešto pomoći, pa je onda u redu da ih za to obuku. Seljak sâm nije mogao ništa nabaviti, osim po visokim cijenama na crno. Svaki će rado robu platiti po normalnoj cijeni. Tako će Karitas biti vrsta posrednika. Platilo je robu, ali je onda opet taj novac dobio i njime mogao kupiti novu robu. Samo seljaci koji su vrlo lošeg imovinskog stanja dobili su za preuzetu djecu robu na dar. Direktor je rekao da se često dešavalo da su siromašni seljaci u pojedinom selu odmah izrazili spremnost da preuzmu i mlađe dijete, koje i nije moglo mnogo pomoći, dok bogatiji nisu uopće htjeli uzeti dijete ili su pod izvjesnim pritiskom na to pristajali, ali su onda jako pazili da to bude starije dijete od kojeg će imati i korist.

Poslijepodne saznajem o očekivanoj uredbi poglavnika o djeci u logorima.

11. veljače 1943.

Gđa konzul Kaestli mi donosi fotografiju djeteta koje je preuzela. Putuje u Švicarsku.

17. veljače 1943.

Nakon povrede koljena prvi put odlazim na Josipovac. Tu se nalazi još samo mali broj djece iz logora. Dolaze mnoge majke koje su oslobođene iz logora i pitaju za svoju djecu.

U međuvremenu je napravljen novi raspored. Donju veliku dvoranu preuzelo je Zdravstvo i tamo su smještene majke. U boksovima je dojenčad za koju se brine Ministarstvo udružbe. U bivšoj stanici Crvenog križa, koju je sada u cijelosti preuzela direktorica, smještene su djeca i to u velikoj sobi malobrojna djeca koju smo mi bili preuzeli i djeca iz stare zgrade koja je sada zatvorena, približno desetero djece. Bolesnička soba se i dalje koristi za bolesne i tamo su bolesna djeca iz kolonije.

Počela sam iz registra u kancelariji prepisivati imena djece koja nisu zabilježena u našoj kartoteci (*Prilog 51*). Na traženje domaćice ispraznila sam svoj pretinac.

18. veljače 1943.

U 10,30 je dr. Vidaković kod dr. Masuccija. Saznaje da je poglavnik izdao nalog da treba voditi brigu o djeci-izbjeglicama. Karitas podnosi molbu Ministarstvu unutrašnjih poslova da tu djecu može kolonizirati. Molba za oslobađanje od poreza priloga banaka Karitasu još nije riješena. Radi se o 80%. U vezi s tim dr. Vidaković razgovara s msg. Jesihom.

16. je u Zavod za gluhonijeme stiglo 150 djece iz Siska.

Ujutro sam bila kod gradskih sestara u vezi s kontrolom djece koja su u Zagrebu privatno smještene.

Navečer je došao dr. Marchesi i izvijestio o napredovanju uređenja bolnice Crvenog križa.

23. veljače 1943.

Prof. Bresler me telefonski obavijestio da je dobio izvještaj sestara koje su kontrolirale djecu smještenu u Zagrebu. Poziva me da dođem izvještaj pogledati.

Dr. Vidaković se iz Karitasa vratio vrlo utučen, jer Karitas ne predaje molbu za oslobađanje od poreza, niti molbu za pomoć djeci na terenu koju je tražio nuncij. Tu intervenciju nije mogao isposlovati ni kod msg. Jesiha. Ministarstvo udružbe je obećalo daljnju novčanu pomoć čim dobije izvještaj o utrošku prije predane svote. Taj izvještaj još nije učinjen, iako se direktor Dumić žali da su gotova sva sredstva potrošena. U Ministarstvu trgovine dr. Vidaković saznaje da je sav tekstil od prije dva dana namijenjen samo vojsci. Ništa se više ne može dobiti.

U 16,30 imam razgovor s Schmidlinom, stalnim delegatom Međunarodnog crvenog križa u Zagrebu⁹⁰. Uskoro treba putovati u Švicarsku i želim od njega tražiti da i Međunarodni crveni križ traži dozvolu da se dovedu djeca s terena i iz logora i da se predaju Ministarstvu udružbe ili Karitasu. Nakon gotovo pola sata zaključujem da ne govorimo o istoj stvari. On je razumio da tražim pomoć Crvenog križa da se djeca dovedu. Ne može vjerovati da je osnovna teškoća dobivanje dozvole da se ode po njih, a kad se dozvola dobije da sami možemo organizirati odlazak po djecu. Najvažnije je dobiti takvu dozvolu, a ovdje nema nikoga tko takvu dozvolu može ili hoće ishoditi. On smatra da je to samo po sebi razumljivo i da nikakva dozvola za takav postupak ne treba. Mnogo se više zanima za statistiku, koliko je djece spašeno 1942, negoli za spašavanje djece koja su sada u nevolji. Moj je utisak: "od njega ne možemo ništa očekivati". U svakom slučaju tražim da u Ženevi, gdje će boraviti 3 do 4 tjedna kako bi se uveo u novi posao, izvijesti o stradanjima naše djece i o gorućoj nužnosti da se djeci na terenu pomogne. Na to kaže da se o tome u Ženevi sve točno zna i zna se više nego što on zna.

Oko 20 sati me naziva dr. Marchesi i upozorava na oglas u novinama koji je dalo jedno žensko udruženje u Samostanskoj ul. 16. Oglasom se traži pomoć za djecu-izbjeglice. Radi se naravno o jednoj ustaškoj organizaciji.

Molba za nabavu kože za Akciju je odbijena – ništa se ne može dobiti.

25. veljače 1943.

Odlučujemo zamoliti nadbiskupa za pomoć da se dobije dozvola za pomaganje djeći na terenu.

26. veljače 1943.

Dr. Marchesi kod mene. Izvještava o razgovoru sa Schmidlinom, kojeg poznaje. Treba osnovati odbor, za sada privatno, koji će pripremiti sve za dovođenje djece, njihovu karantenu, snabdijevanje i smještaj. Tek kad sve bude organizirano može se računati na pomoć Crvenog križa. Smatram da je provedba takvog plana nemoguća, jer se samo uz pomoć službenih organizacija, a ne samo privatno takva pomoć može organizirati.

⁹⁰ Delegacija Međunarodnog Crvenog križa u Hrvatskoj, Preradovićeva 24. Delegat je bio Julio Schmidlin (*Comité international de la Croix-Rouge, Délégation en Croatie*).

28. veljače 1943.

U vezi s navedenim prijedlogom razgovaram s dr. Malojčićem i saznajem da je dr. Černozubov⁹¹ trebao urediti sve za karantenu evakuiranih, ali to ne može učiniti, jer nema baraka ili drugih mogućnosti za smještaj.

2. ožujka 1943.

Dr. Vidaković kod nadbiskupa. Nadbiskup je spreman poglavniku predati molbu da se pomogne djeci na terenu. Šalje Vidakovića Karitasu da mu se još isto jutro podnese odgovarajući dopis na potpis. Dr. Vidaković odlazi Dumiću. G. Dumić se razljutio – ne daje si ništa naređivati od nadbiskupa, radi dobrotvoljno, ponudeno mu je samo 500 kuna koje je odbio. Sada mu je sve postalo pregluplo. Svaki dan dolaze drugi nalozi. Djeca koja su trebala biti dovedena iz Italije i za koje je našao mjesta za kolonizaciju još nisu stigla, a za djecu se sad stalno pita. Svega mu je dosta i to će nadbiskupu kazati. Bilježim to kako mi je dr. Vidaković priopćio.

Poslijepodne me posjećuje sestra Habazin. S njom dogovaram mogućnost da osobno odemo na teren i izvidimo kako pomoći djeci iz evakuiranih područja. Kad sam za to pokušala dobiti pomoć od kapetana von Kotziana rekao mi je da mu moram točno kazati gdje se nalaze djeca kojoj treba pomoći. Iz Zagreba se to naravno nije moglo utvrditi. Uslijed zabrane putovanja privatnih osoba, informacije s terena nisu stizale u Zagreb. Sestra Habazin je izrazila spremnost da sa mnom ode na teren, ali za to treba i od njemačkih vlasti dozvolu za putovanje, jer su to područja u kojima operiraju njemačke trupe. Von Kotzian je bio na putu i moramo čekati njegov povratak.

30. ožujka 1943.

Razgovor s kapetanom von Kotzianom pokazuje da s njegovom pomoći više ne možemo računati. Nije mi jasno da li više ne želi ili ne može pomoći. Nije to izravno kazao, ali ne prihvaća da na terenu gdje su njemačke trupe uopće ima djece koja su u opasnosti ili koju se evakuira. Ogorčen je samom pomisli da bi njemačke trupe mogle djeci nešto učiniti našao. No, mi raspolažemo sigurnim informacijama da i njemačke trupe ubijaju djecu. Dozvola za put za

⁹¹ Niktopolion Černozubov (1890-1981), spec. za bakteriologiju i serologiju. Od 1943. voditelj Epidemiološkog odsjeka u Higijenskom zavodu sa Školom narodnog zdravlja u Zagrebu.

sestru Habazin je nemoguća, moram na drugi način saznati je li možda stvarno nekolicini djece potrebna pomoć, što ne smatra vjerojatnim.

Istog dana mi dr. Marchesi saopćava da će Međunarodni crveni križ dati toplo donje rublje i lijekove za koje je vlada dala dozvolu za devize. Date su velike pogodnosti za otkup deviza. Ovdašnji Crveni križ bi trebao preuzeti plaćanje, ali za sada to nije učinio.

31. ožujka 1943.

Kod prof. Breslera u vezi s izvještajem sestara o djeci smještenoj u Zagrebu (*Prilozi 52, 53, 54*). Dogovaramo nalaženje mjesta za šest većih dječaka koji bi htjeli izučiti neki zanat.

Nakon toga odlazim u Karitas. Direktor mi kaže da je prošle subote održan sastanak Karitasa, Crvenog križa, njemačkog Wehrmachta i vlade o pomoći i dovođenju evakuiranog stanovništva iz područja južno od Mostara. Radi se o 70.000 ljudi, koji su najvećim dijelom teško bolesni. Oko 25.000 bi moglo putovati. Karitas bi proveo kolonizaciju, ali je transport nemoguć, jer je prekinut željeznički promet u području ratnih operacija, a talijanski Crveni križ je odbio staviti na raspolaganje brodove koji bi ljude prevezli u Sušak. U Karitasu dogovaram smještanje dječaka na zanat.

(Prije osam dana prestala sam uzimati lijekove protiv mog pobolijevanja od proljeva. Morala sam ih stalno uzimati od kolovoza 1942.)

Prof. Bresler isključen iz Crvenog križa i poslan na prisilni dopust

1. travnja 1943.

U Ministarstvu udružbe saznajem za isključenje prof. Breslera iz Crvenog križa. Između ostalog mu se predbacuje da je u vezi sa mnom i da mi prenosi informacije o zbivanjima na terenu. To ne odgovara činjenicama. U gotovo svim slučajevima sam o postupcima s djecom već znala i odlazila sam k njemu samo kako bih se posavjetovala o mogućnostima pomoći.

Poslijepodne saznajem o povratku delegata Schmidlina i još dva gospodina iz Švicarske.

6. travnja 1943.

Prof. Bresler je prisilno poslan na bolovanje. To mu je jutros saopćeno prilikom dolaska u ured. Morao je smjesta predati posao svom nasljedniku.

29. travnja 1943.

Kod dr. Marchesija. Dogovor s prof. Breslerom, dr. Malojčićem i dr. Černozubovim o Međunarodnom crvenom križu i o pomoći djeci. Bez rezultata.

Prijepis kartoteke

3. svibnja 1943.

Kako se od smjenjivanja prof. Breslera bojim pretresa stana i oduzimanja kartoteke, odlučili smo čitavu kartoteku prepisati. Učinila je to gđa Džakula. Kupili smo velike bilježnice u koje se mogu umetati stranice, tako da se može prepisivati strojem. Sad je takva jedna bilježnica bila puna i dr. Vidaković ju je odnio nadbiskupu. Bilježnicu je nadbiskup pred dr. Vidakovićem zaključao u trezor.

4. svibnja 1943.

Na moje traženje dr. Vidaković odlazi sadašnjem predstojniku odjela u Ministarstvu udružbe, g. Schmidu, jer dr. Dragišić smatra da je nužno djecu u Jaski kolonizirati. Postoji opasnost obolijevanja od zaraznih bolesti kad je na okupu tako mnogo djece. Osim toga, postoji stalna bojazan da ustaše djecu uhite ili upotrijebe kao taoce.

5. svibnja 1943.

Poslijepodne zbog iste stvari odlazim direktoru Dumiću. Pokazuje mi dopis Ministarstva udružbe s nalogom da otputuje u Jasku i na licu mjesta odluči što učiniti, djecu povesti ili ostaviti tamo. Namjerava 6. otputovati.

7. svibnja 1943.

Poslijepodne u Karitasu. Direktor mi saopćava da je iz Jaske doveo 18 djece stare 8 do 13 godina. Sljedeći dan će ih u 6 sati poslati u Posavske Brege (*Prilog 55*). Djecu koja su dovedena iz Prozora i još se nalaze u Stakleniku poslat će u Jasku. To je dogovorio sa sestrom Pulherijom, iako se ona tome najprije protivila. U Jaski ima još 72 male djece.

Kartoteka

Na moj prijedlog izmijenili smo rad na kartoteci u vezi s traženom djecom. Od sada su pisma iz Njemačke slana najstarijem traženom djetetu, a sva djeca jedne obitelji su dopisnicom obaviještena o upitu i adresi roditelja koji ih traži. Na poledini kartice u kartoteci smo zapisivali adresu osobe koja pita za djecu. Nadala sam se da ćemo kod eventualnog idućeg upita nekog od rodbine ili drugog roditelja (najčešće su upit slali majka ili otac) moći obitelj obavijestiti o mjestu boravka pojedinih njenih članova (*Prilog 56*). Nadalje, uredili smo posebnu kartoteku s adresama roditelja i imenima djece koju nemamo u našoj kartoteci.

10. svibnja 1943.

Poslijepodne sastanak s dr. Malojčićem, prof. Breslerom i dr. Vidakovićem. Razgovaramo kako organizirati pomoć djeci na terenu, odnosno kako dobiti dozvolu za pružanje takve pomoći. U međuvremenu se ispostavilo da ni delegat ne smije ništa poduzeti za djecu bez odobrenja vlade. Razmišljamo o tome da se obratimo našim iseljenicima u Americi kako bi oni izvršili pritisak na vladu.

11. svibnja 1943.

Kod firme Negro naručujem 500 pari bakandži.

Kod nas gđa Bojanić. Dobro poznaje direktora Centrale za kožu i pokušat će isposlovati kožu za našu Akciju.

Uhićenje radnika i radnica iz Njemačke koji dolaze na dopust

Došla nas je obavijestiti kako je nekoliko žena došlo iz Njemačke tražiti svoju djecu i sada su zatvorene. To je bio prvi takav slučaj za koji smo saznali. To se na žalost još jako često ponavljalo. Ljudi su dolazili s njemačkom dozvolom za put, ali bez vize naše države. Na granici ih se uhitilo i dovodilo u Zagreb. Ako je sve dobro prošlo, bili su prvim transportom opet poslani u Njemačku, a da nisu imali priliku interesirati se za svoju djecu. No, vrlo često ih se opet odvodilo u koncentracijski logor. Ukoliko su neki i uspjeli preći granicu i odlazili potražiti svoju djecu i svoj dom, tako da su putovali preko Novske, tamo su zatvarani i odvođeni u Jasenovac gdje su svi stradali. Tražili smo od majora Knehea da, ako se za te ljude ne može ishoditi slobodan boravak u Hrvatskoj, treba obavijestiti sve tvornice u Njemačkoj da ih ne šalju ovamo na dopust.

Gđa Džakula je tjednima gotovo dnevno odlazila u Karitas kako bi posudila liste za prepisivanje u našu kartoteku. Bio je to zadatak koji je zahtijevao mnogo strpljenja. Rijetko je nešto dobila, najčešće joj je rečeno da dođe idući dan. Kad se posao previše otezao, morala sam uvijek opet osobno razgovarati s direktorom, onda bi rad malo krenuo, pa opet stao. Uobičajilo se unatrag dva mjeseca da gđa Džakula u Karitasu preuzima pisma kojima se pitalo za djecu, a za koju tamo nisu imali podatke. Tada bismo za djecu potražili podatke u našoj kartoteci i najčešće odmah i odgovorili. Dala sam napraviti pečat s mojom točnom adresom (*Prilog 57*). Sad smo tim pečatom označili svaki odgovor. Željela sam da se u Njemačkoj sazna za moju adresu, kako bi mi se ljudi mogli izravno obratiti i da im možemo odgovoriti. Znali smo da se u Karitasu na pisma često dugo vremena ne odgovara. Isto se dešava i u drugim službenim institucijama, kao u Ministarstvu udružbe ili Zavodu za gluhoonijeme.

21. svibnja 1943.

Direktor Kostrenčić nam za Karitas obećava 1.500 metara podstave iz tvornice Ivančić u Osijeku. Podstavu je bilo teže nabaviti od tkanine.

22. svibnja 1943.

Dr. Vidaković je htio još jednu bilježnicu pohraniti kod nadbiskupa, ali ga nije našao.

Djeca na terenu koja gladuju

Supruga švedskog konzula dugo je vremena njegovala bolesnu djecu na Josipovcu, a kad je stanica Crvenog križa rasformirana, zamolila sam je da pomaže u jaslicama u Domu hrvatskih učiteljica u Kukuljevićevoj 19. Došla je sada k meni kako bismo razgovarale o organizaciji pomoći u hrani za djecu na terenu i u Dalmaciji. Namjeravala je tražiti od švedske vlade da se za našu djecu šalje pomoć kao i za djecu u Grčkoj.

24. svibnja 1943.

Na moju molbu prof. Bresler došao je prijepodne k meni. Od otkaza u Ministarstvu radi kod Međunarodnog crvenog križa. Savjetuje mi u kojim bi se mjestima u Dalmaciji napravila skladišta za smještaj hrane za djecu. Poslijepodne je u vezi s pomoći djeci došao k meni major Pletz. Poslala ga je gđa Wohlin. Govorimo o tome da bi domobranska komanda organizirala pomoć djeci na terenu.

25. svibnja 1943.

Prijepodne gđa Wohlin i gđa de Cock, čiji je brat prije bio adutant kod poglavnika i kojeg će se moliti intervencija na najvišem mjestu. Trebao bi poglavnika upozoriti na bijedu gladne djece.

26. svibnja 1943.

Prijepodne razgovor s prof. Breslerom o istoj stvari. Poslijepodne kod sestre Habazin u vezi s transportima. Odlazim u Kukuljevićevu kako bih predala namirnice i papirnate ubruse. Zatim u Zavod za gluhoonijeme gdje sam već dulje vrijeme molila da mi ponovo posude kartoteku na prepisivanje, budući da je od prošlog puta kada smo je smjeli prepisati, u Zavod stiglo mnogo nove djece (*Prilozi 58, 59*). No, udovoljenje mojoj molbi je već u nekoliko navrata bilo odlagano. Direktor mi je obećao da ćemo dobiti kopije kad on kartoteku uredi. U međuvremenu, moramo za djecu za koju nemamo podatke, odgovoriti da za njih ne znamo ili pak za svako pojedino dijete pitati u Zavodu. Informaciju nismo mogli dobiti telefonski.

27. svibnja 1943.

Prijepodne dogovor s prof. Breslerom. Poslijepodne kod gđe Wohlin. Namjerava otputovati. Obavještava me o razgovoru s glavnim ravnateljem Stipčićem⁹² o prehrani djece u Dalmaciji uz pomoć švedskih brodova.

Dr. Vidaković je prijepodne bio kod kapetana von Kotziana, jer smo saznali da se žene iz logora u Osijeku vode u Njemačku u očajnim uvjetima. Kapetan je obećao da će pokušati nešto učiniti. Izgleda da je uspio da se prijevoz nešto popravi.

28. svibnja 1943.

Na Josipovcu tražim podatke o djeci. Kartoteka je tamo dosta loša, vrlo komplicirana. Službenica je jedva našla nekoliko imena. Na Josipovcu su sada smještena nova djeca koja su avionom dopremljena iz Gospića.

2. lipnja 1943.

Sestra Habazin me je nazvala kako je bilo dogovoreno, jer je najavljen jedan transport iz Osijeka. Došlo je 150 muškaraca i 125 žena. Bili su smješteni u marvinske vagone. Jedan vagon bio je pun djevojaka starih 15 godina i više, jedan vagon žena, treći zajedno djevojke i žene. Mladi ljudi su bili veseli što odlaze u Njemačku i što su mogli napustiti logor. Nisu imali pojma kakva ih strašna sudbina čeka. Pratnja, formacija folksdojčera, rekla je da se ne odvođe na rad u tvornice, kao oni koji se javljaju dobrovoljno, već da će biti odvedeni u logore. Majke kažu da su odvedene od kuće, a djecu su morale ostaviti potpuno samu. Jedna je imala četvero djece, najstarije osam godina. Ženama sam podijelila cedulje sa svojom adresom i rekla da se iz Njemačke jave, pitaju za svoju djecu, a ja ću pokušati nešto saznati o njihovoj sudbini. Bilo je teško sa ženama razgovarati, jer ih je straža čuvala. Tek kad su se iskrcale iz vagona kako bi im se podijelila hrana, mogla sam im se nešto bolje približiti. Jedna od sestara Crvenog križa mi je pomagala u ispitivanju žena i dijeljenju cedulja. Nikad nijedan znak života od tih žena kasnije nije dobiven.

⁹² Ivo Stipčić (1893-1945), liječnik. Godine 1943. imenovan glavnim ravnateljem Glavnog ravnateljstva za zdravstvo Ministarstva unutarnjih poslova, a potom za državnog tajnika u Ministarstvu zdravstva i udružbe.

Iste takve cedulje sa svojom adresom već sam prije predala u stanici Crvenog križa na kolodvoru sestri Habazin, da ih može dijeliti radnicima koji su odvođeni u Njemačku, kako bi ljudi znali koga pitati za svoju djecu.

Cedulje s adresom

4. lipnja 1943.

Iza 15 sati dolazi jedan službenik iz Gestapoa s jednom takvom ceduljom i kaže da je Wehrmacht našao takve cedulje na kolodvoru i predao ih Gestapou da ispita što te cedulje znače. Odvodim ga u kancelariju, pokazujem mu kartoteku i pisma iz Njemačke, koja su u to vrijeme još većinom bila adresirana na Karitas. Prisutni su bili dr. Vidaković, gđica Radosavljević i g. Vukosavljević. G. Vukosavljević poznaje gospodina i razgovara s njim. Pozivam se na majora Knehea, s kojim sam već prije govorila o tome da bih upite iz Njemačke po mogućnosti željela usmjeriti na sebe, što je on smatrao dobrim. Tako je ispitivanje Gestapoa prošlo bez daljnjih posljedica.

5. lipnja 1943.

Sastanak s majorom Kneheom. Ima loše mišljenje o delegatu Schmidlinu. Nisam spomenula dolazak Gestapoa, ali napominjem da pokušavam upite iz Njemačke usmjeriti na sebe. Gubi se previše vremena ako se za djecu pita na mnogim mjestima, a onda odatle dolaze k meni i traže informacije o djeci. Knehe smatra da je krajnje vrijeme da se uvede red u dopisivanju s radnicima u Njemačkoj. Pripovijeda da se 60 pripadnika tjelesne bojne prijavilo SS trupama.

11. lipnja 1943.

Mnoge žene koje su vraćene iz Njemačke zbog bolesti, nalaze se u logoru u Sisku. Tamo za njih skrbe sestre Crvenog križa. Predstojnica tih sestara, Fabijanić, nam je napisala dugu listu s imenima djece čije su majke tamo u logoru. Mnogu djecu smo našli, neka su umrla, a o mnogim malenima nismo mogli dati informacije.

Poslijepodne je došao Majstorović iz Ministarstva udružbe. Govorimo o posljednjem transportu iz Osijeka. Kaže mi da bih morala znati točne adrese u

Srijemu i Slavoniji, gdje su 1943. djeca ostavljena, a onda će on pokušati preko župana tu djecu naći.

12. lipnja 1943.

U Karitasu zbog Smiljane i njezine majke. Bile su protjerane iz Siska, odvedene u logor, a sestra Habazin ih je kao bolesne uspjela spasiti od transporta u Njemačku. Majka je bila smještena u Stakleniku, a Smiljana zaposlena u kancelariji Karitasa, ali je tamo zbog neprihvatljivog ponašanja dobila otkaz.

16. lipnja 1943.

Dolaze k nama Šubašić i direktor štedionice u Staroj Pazovi Sava Petrović. G. Petrović je spreman prihvatiti nekoliko većih dječaka. O posjeti smo bili unaprijed obaviješteni – gđa Becić je gospodina nagovorila da preuzme djecu. Nisam se složila s tim planom. Smatrala sam da nam preuzimanje veće djece ne pomaže, jer nije bilo nikakvih teškoća da tu djecu smjestimo kod seljaka. Trebalo je naći smještaj za malu djecu iz Jaske. Tako smo ga uspjeli nagovoriti da uredi dom za malu djecu. Plan mu se sviđao. Imao je neke prazne stanove na velikom imanju i konačno je odlučio umjesto tri veća dječaka, kako je prvotno želio, prihvatiti desetero male djece (kasnije ih je bilo mnogo više – 45). Dr. Vidaković odmah odlazi u Karitas pribaviti njihovo odobrenje. Dogovorio je sve potrebno za odijevanje. Sve će to biti na račun g. Petrovića. Obećano mu je također da će biti osigurana pratnja za put.

21. lipnja 1943.

Kako moje zdravlje nakon odlazaka u logor još uvijek nije dobro, a kako mi je prošlogodišnji boravak na Sljemenu pomogao, odlazim na 14 dana ponovo gore.

6. srpnja 1943.

Kod mene je Andela Rogulić iz Stare Pazove. Umjesto 10, može povesti 47 djece. Na kraju ih je otišlo samo 45. Odlazim oboljelom dr. Vidakoviću, jer moramo odlučiti je li uputno poslati djecu na put, budući da su putovanja željeznicom bila ugrožena. Ipak smo odlučili poslati ih, nakon što sam se posavjetovala i s direktorom Dumićem. Zbog predstojećeg velikog hodočašća u

Mariju Bisticu, za koje Dumić mora voditi posebne vlakove, put se mora odgoditi za 15. Prije toga Dumić nema vremena pobrinuti se za potrebne dokumente, itd.

Navečer dr. Marchesi izvještava o radu Crvenog križa.

9. srpnja 1943.

Poslijepodne sam s mužem posjetila dr. Marchesija i razgledala bolnicu Crvenog križa.

10. srpnja 1943.

Poslijepodne je k meni došla gđa Rogulić zbog dogovora o putu.

13. srpnja 1943.

Dr. Vidaković s gđom Rogulić kod Karitasa. Vlak odlazi prema voznom redu. Navečer oko 9 sati me naziva Dumić da je njegov pomoćnik doveo iz Jaske 45 djece – 31 dječaka i 14 djevojčica. Ostala djeca zbog bolesti ne mogu na put. Dvije slovenske sestre, koje već nekoliko mjeseci rade u Jaski kod djece, pratit će transport. Sestre će putovati dalje do Beograda. Tako je riješena primjedba gđe Rogulić da se ne bi rado u Osijeku iskrcavala u pratnji katoličkih sestara.

14. srpnja 1943.

Sestra Habazin bila je u Osijeku. Danas se vratila i u 18,45 sam s dr. Divjak i gđom Rogulić kod nje da se dogovorimo o odlasku djece. Ispostavilo se da usprkos Dumićevu obećanju nikakav vagon nije rezerviran. Sa sestrom Habazin odlazim u baraku Crvenog križa gdje nam sestre obećaju da će idući dan vagon sigurno biti rezerviran. Nemam u to povjerenja i molim sestru Habazin da iduće jutro dođe. Ona sama ne može ništa učiniti, jer je zahtjev Karitasa predan Crvenom križu, a sestra Habazin tamo više nije dodijeljena. Usprkos tome obećaje mi da će iduće jutro doći. Vlak polazi u 7,10.

Odlazak djece u Staru Pazovu

15. srpnja 1943.

U 5,30 naziva me gđa dr. Divjak. Kod nje stanuje njezina rođakinja gđa Rogulić. Javili su joj iz Crvenog križa da djeca ne mogu putovati brzim vlakom, već putničkim koji polazi u 6 sati. Kažem joj, budući da je za putnički vlak prekasno, da dođe s gđom Rogulić na brzi, a ja ću se pobrinuti za ostalo. Nazivam Crveni križ na kolodvoru i kažem da djeca moraju putovati brzim vlakom. Nazivam opskrbnu stanicu, ali sestra Habazin još nije stigla. Kad sam u 6,30 došla na kolodvor ubrzo je i ona stigla i uspjela je isposlovati da su djeca bila autobusom Crvenog križa dovedena na Zapadni kolodvor zajedno s osobama iz pratnje, sestrom Habazin i dr. Vidakovićem, koji je u međuvremenu stigao. Na Zapadnom kolodvoru djeca se ukrcavaju u kompoziciju brzog vlaka koji je stigao iz Italije. Taj dan vlak je stigao sa zakašnjenjem tek u 7,45, tako da su svi mogli na vrijeme stići. Vagon s djecom je na Glavnom kolodvoru prikopčan na vlak i oko 18 sati djeca su sretno stigla u Staru Pazovu. Sve je uspjelo zahvaljujući isključivo posredovanju sestre Habazin – Crveni križ uopće se nije brinuo.

23. srpnja 1943.

U Karitasu čujem da djeca koja su trebala doći iz logora u Italiji, zbog lošeg zdravlja neće doći. Djeca u koncentracijskim logorima u Hrvatskoj se ne puštaju, jer ih se namjerava upotrijebiti za odmazdu protiv partizana.

Od Židovske bogoštovne općine smo dobili karte 51 zatočenika u Jasenovcu i Staroj Gradiški (*Prilog 60*). Zatočenici, uz dozvolu komandanta logora, mole pošiljke hrane. To je znak da su pošiljke službeno dozvoljene. Slučajno je to poslijepodne kod nas bio ministar Kostrenčić i pokušavam ga zainteresirati za slanje živežnih namirnica. Smatram da takvu organizaciju ne mogu preuzeti privatne osobe, već je mora provesti Crveni križ. Sve ove godine se govorilo o tome kako je teško što se u logore ne može slati hrana, a sada se ne može dopustiti, kad su pošiljke dozvoljene, da ljudi umiru od gladi samo zato jer se nema tko za njih pobrinuti. Kad se započne sa slanjem pošiljki može se očekivati da će se mnogi zatočenici javljati i da će biti potrebna široka akcija slanja paketa. Židovska općina šalje pakete Židovima, ali dakako, ne preuzima brigu i za arijevce. Kako predviđam da će Crveni križ praviti velike teškoće, smatram da ugledni Zagrepčani moraju od Crvenog križa tražiti da to učini.

Crveni križ moli obavijesti o djeci

28. srpnja 1943.

Iz odjela za kartoteku u Crvenom križu dolazi službenica s dvije dugačke liste s imenima djece koju se traži i moli da dademo informacije o toj djeci (*Prilog 61*). Dva dana prije je u novinama bio veliki članak s fotografijama kako se u Crvenom križu radi na kartoteci djece. No, oni nemaju nikakve veće kartoteke, već tek počinju s njenom izradom na osnovi informacija koje su dobili u Ministarstvu udružbe. Gospođa je saznala da je moja kartoteka najsveobuhvatnija i zato je došla k meni. Bio je to početak rada za Crveni križ koji je trajao do kraja rata. Dali smo Crvenom križu informacije za oko 1.500 djece.

Nastojim zainteresirati što više ljudi za pošiljke u logore. Dr. Vidaković preuzeo je pregovore s bankama za financiranje tih pošiljki. Već mu je obećana pomoć.

Poslijepodne nas je potražila gđa Holiac (?) kako bismo posredovali za njenog uhapšenog sina. Bio je u Savskoj, zatim dulje vrijeme u bolničkom odjelu na Rebru, opet u Savskoj, zatim u Jasenovcu, gdje je u veljači 1945. pogubljen.

30. srpnja 1943.

Prijepodne odlazim u Ministarstvo udružbe Majstoroviću i predstojniku Schmidu zbog djece u Jasenovcu i Staroj Gradiški. Schmid kaže da za tu djecu još ništa nije mogao poduzeti, jer nije znao da ima djece u koncentracijskim logorima. Zatim se pobliže raspitivao o pošiljkama hrane o kojima je već čuo od ravnatelja Kostrenčića. Želi da mu dr. Vidaković o tome napiše izvještaj.

Poslijepodne kod mene dogovor o eventualnoj preraspodjeli u Crvenom križu. O tome me je dr. Marchesi pred nekoliko dana pitao. Prisutni su prof. Bresler, dr. Malojčić, dr. Vidaković i dr. Borčić⁹³. Smatra se da bi bilo dobro da se dr. Borčić zaposli u Crvenom križu, kako bi u prijelaznom razdoblju spasio inventar Crvenog križa.

⁹³ Berislav Borčić (1891-1977), spec. epidemiolog i bakteriolog. Od 1943. zdravstveni savjetnik u Glavnom ravnateljstvu za zdravstvo te upravitelj Zdravstvenog zavoda u Zagrebu.

31. srpnja 1943.

Ujutro razgovor s dr. Marchesijem. Prethodnog dana nije mogao doći. Referiram mu o razgovoru.

U 10 sati kod gđe Wohlin kako bi ona razgovarala s ravnateljem Stipčićem o dr. Borčiću i Crvenom križu. Namjerava Stipčića pozvati na večeru kako bi naročito njezin muž mogao s njim o tome razgovarati. Rezultat tog razgovora je istina bio negativan, ali je za budućnost ipak nešto učinjeno.

Novčana pomoć Kukuljevićevoj

4. kolovoza 1943.

Gđa dr. Štampar me zove u dječji dom u Kukuljevićevoj. Tamo dogovaram s njom i direktoricom Kerdić financijsku pomoć. Ministarstvo odobrava mjesečno 1.400 kuna za pojedino dijete u jaslicama i 1.200 kuna za ostalu djecu. Ništa za odjeću. Sada postoji dug od 170.000 kuna. Odlučila sam u ime Akcije dati za djecu koja su prošle godine dovedena iz logora i koja su još uvijek tamo 50.000 kuna.

6. kolovoza 1943.

Naziva me sestra Habazin da dođem u logor. Odlazim tamo s gđom Wohlin. U logoru se nalaze 52 žene, radnice iz Njemačke, koje su nakon 15 mjeseci dobile dopust kako bi potražile svoju djecu. Imale su njemačku putovnicu bez hrvatske vize. Na granici su uhićene. Četiri dana bile su na policiji, zatim dovedene u logor i 9. trebaju opet biti transportirane u Njemačku. Gđa Wohlin i ja popisujemo sve podatke o traženoj djeci i obećajemo da ćemo im do idućeg poslijepodneva dati obavijesti. Dr. Vidaković o ženama obavještava svećenika Hrvatske pravoslavne crkve Federera⁹⁴, koji radi u radnim logorima u Njemačkoj. Prilikom svog boravka u Zagrebu je pred par dana došao k nama.

Dr. Vidaković je od biskupa Lacha⁹⁵, koji radi u Crvenom križu, saznao da je na sjednici direktor Hühn kazao: "Naša je dužnost slati pakete u logore".

⁹⁴ Miroslav Miron Federer, hrvatski pravoslavni svećenik u njemačkom Reichu.

⁹⁵ Josip Lach (1899-1983), pomoćni biskup zagrebački od 1940. godine.

7. kolovoza 1943.

Naziva Federer da je u vezi s ženama bio kod ministra Artukovića. Artuković je o tome razgovarao s ravnateljem Crvenkovićem⁹⁶. Poslijepodne odlazim u logor. Pažljivo smo tražili podatke o djeci, ali smo ih našli vrlo mali broj, od kojih su mnoga umrla (*Prilog 62*). Neka su bila u Gornjoj Rijeci. Umrla su tamo ili ovdje u Zaraznoj bolnici. To su uvijek bila najstarija među braćom i sestrama. Za male uopće nismo imali podatke u kartoteci, jer su to uglavnom bila djeca koja su još u svibnju ili početkom lipnja predana u logoru i kad smo mi u srpnju došli, nismo ih više našli žive. Nalazim još samo nekoliko žena u logoru, jer je u međuvremenu bio odobren dopust i većina ih je otputovala. Ostale su čekale na vlak koji je polazio iduće jutro. Njemački službenik u logoru mi kaže da je dopust odobrio na vlastitu odgovornost, jer se ovdašnje vlasti nisu za žene brinule.

Prošlog tjedna je dr. Vidaković ishodio za Karitas dozvolu za nabavu 6.000 pari čarapa po staroj cijeni u jednoj tvornici u Sarajevu. Dumić je odmah poslao jednog svog pomoćnika po robu.

9. kolovoza 1943.

Ujutro sam otišla u Židovsku bogoštovnu općinu nadajući se da ću dobiti neke savjete o organizaciji slanja paketa u logore. Nisam mnogo toga saznala. Oni šalju "ekspres" s popratnim dopisom za komandanta logora. On im potvrđuje primitak – ne zatočenici. Zatočenici smiju potvrditi prijem paketa tek kad im se idući put odobri pisanje karte.

Poslijepodne odlazim u Kukuljevićevu i predajem gđi Kerdić ček na 50.000 kuna (*Prilog 63*). Tamo sva djeca imaju hripavac, jer je zbog premalo mjesta nemoguća izolacija.

12. kolovoza 1943.

Dr. Vidaković prijepodne kod direktora Hühna zbog slanja paketa u logore. Hühn kaže da će sve učiniti, ali mu treba novčana pomoć. Za tu će se akciju otvoriti poseban konto. Nakon toga dr. Vidaković odlazi direktoru Kostrenčiću zbog prijenosa sredstava na taj konto.

⁹⁶ Filip Crvenković (1898-1967), ustaški dužnosnik. Od prosinca 1941. upravitelj Ravnateljstva državnih monopola u Zagrebu. Nasljeđuje E. Kvaternika kao zapovjednik Ustaške nadzorne službe (UNS). Od prosinca 1942. do rujna 1943. ravnatelj Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost.

14. kolovoza 1943.

Naziva kapetan von Kotzian zbog djece Draušnig, za koju smo molili njegovu intervenciju.

17. kolovoza 1943.

Poslijepodne kod mene biskup Lach, predsjednik Zorčić, dr. Marchesi, prof. Bresler. Program:

1. opskrba dojenčadi mlijekom
 2. javne kuhinje za djecu bez hranitelja
 3. oslobađanje djece u logoru Jasenovac i Stara Gradiška
 4. djeca i trudne žene na terenu
 5. kontrola posebne pomoćne ishrane Crvenog križa za logore Jasenovac i Stara Gradiška
 6. radnici iz Njemačke dolaze kući u Hrvatsku na dopust; zatvaranje.
- Svi smatraju da se s Crvenim križem ne može raditi i da bi trebalo tamo dovesti nove ljude.

20. kolovoza 1943.

Poslijepodne predsjednik Zorčić obavještava o razgovoru sa zamjenikom poglavnika, kome je dao prijedlog o promjenama u Crvenom križu.

21. kolovoza 1943.

Dr. Vidaković je kod prof. Hühna saznao da je ministar Žanić⁹⁷ odobrio slanje paketa u logore. Novootvoreni konto glasi: "Fond za posebnu hranidbenu pripomoć kod Hrvatskog crvenog križa". Odlazi u banke i obavještava da se sredstva mogu uplatiti na taj konto.

23. kolovoza 1943.

Od katoličkog svećenika iz Hrvatske Dubice dobivamo listu s imenima pravoslavne djece koja se tamo traže (*Prilog 64*). Nismo našli nijedno dijete. Ka-

⁹⁷ Milovan Žanić (1882-1946), odvjetnik i političar. Od veljače 1942. do studenoga 1943. državni ministar u Predsjedništvu Vlade. U veljači 1942. postavljen za povjerenika Hrvatskog crvenog križa.

snije sam saznala da je većina te djece stradala u Jasenovcu i to tako da su izgleda čamci s djecom prevrtani u sredini rijeke.

Dumić obavještava dr. Vidakovića da mu je potrebno mnogo tkanine za ljude koji se vraćaju iz logora u Italiji.

25. kolovoza 1943.

Nadbiskup je na klinici posjetio generala Prpića⁹⁸. Pozdravlja mog muža i kaže mu da će uskoro stići veći transport ljudi iz Italije i da računa na pomoć moje Akcije.

Dr. Vidaković u Karitasu dobiva pristanak da se za moju Akciju dadu čarape.

26. kolovoza 1943.

Prijepodne sam kod Schmida u Ministarstvu udružbe zbog djece u koncentracijskim logorima. Zatim odlazim u dom u Kukuljevićevu 19 i tamo dogovaram s gđom Wohlin njezin susret sa Schmidlinom iz Međunarodnog crvenog križa.

Poslijepodne naziva sestra Habazin u vezi s jednom trudnicom koja se vratila iz Njemačke i mora je se negdje smjestiti. Pitam u Karitasu – obećaju da će je uzeti od 1. rujna, ako u međuvremenu dođe transport iz Italije da onda pomogne.

30. kolovoza 1943.

Saznajem da su žene s područja Odra – Mlaka odvedene kao taoci.

1. rujna 1943.

Dr. Vidaković saznaje o oslobađanju djece u logoru Sisak. Saznajem o 30 mrtvih u Radincima kod Rume. Najprije streljanje, a zatim pljačkanje čitavog mjesta.

Dogovor s gđom Wohlin. Spremna je da zajedno odemo po djecu u Sisak. Trebalo je to biti zajedno s direktorom Dumićem. Saopćavam mu našu spremnost da mu pomognemo kako je tražio. Kasnije je otišao sam.

⁹⁸ Ivan Prpić (1887-1967), general. U travnju 1942. postavljen za glavara stožera Glavnog stana poglavnička. Od 7. listopada 1942. do 2. rujna 1943. glavar Glavnog stožera hrvatskog domobranstva.

2. rujna 1943.

Budući da transport iz Italije nije došao, Karitas ne može preuzeti trudnicu. Dr. Vidaković je u međuvremenu kod g. Madjera u Ministarstvu udružbe isposlovao mjesečno zbrinjavanje 7-10 trudnica. Odlazim u Ministarstvo po uputnicu, ali žena mora osobno doći.

3. rujna 1943.

Sestra Habazin je na putu, druga sestra je bolesna i nema nikoga da se za trudnicu pobrine. Više ne može ostati u njemačkom radnom logoru. Odlazim u njemački radni logor i odatle odvodim ženu u Ministarstvo, a zatim u dom za trudnice na Goljak kuda je upućena.

9. rujna 1943.

Daljnji upiti od Crvenog križa o djeci. U budućnosti će ti upiti biti česti. Ukupno je Crveni križ pitao za oko 1.500 djece.

10. rujna 1943.

Nakon dugotrajnih pregovaranja konačno mi direktor Dumić odobrava prepisivanje njegove kartoteke o djeci koju je kolonizirao Karitas.

Dr. Vidaković mi predlaže da iz Švicarske za Akciju naručim mlijeko. Odmah se s tim prijedlogom slažem.

Saznajem o nezgodi povjerenika Dumbovića⁹⁹ iz Siska.

11. rujna 1943.

Razgovor s prof. Breslerom o narudžbi mlijeka. Zatim odlazim u Crveni križ g. Paveliću predati daljnje kartice iz logora. Daje mi 7 kartica djece u logoru da ih predam delegatu Međunarodnog crvenog križa.

⁹⁹ Ante Dumbović (1901-1978), povjerenik u Povjereništvu u Sisku za smještaj, nadzor i skrb izbjegličke djece.

Početak akcije nabave mlijeka iz Ženeve

13. rujna 1943.

Razgovor s prof. Breslerom o narudžbi mlijeka. Profesor je o tome u međuvremenu pitao delegata u Međunarodnom crvenom križu gdje sada radi. Zatim odlazim u banku direktoru Kostrenčiću. Kaže mi da za dobivanje deviza moram imati predračun.

14. rujna 1943.

Kod Schmidlina. Daje mi adresu u Ženevi kamo moram pisati zbog mlijeka. Predajem mu kartice djece iz Jasenovca. Ne pokazuje interes da se zauzme za oslobađanje te djece.

Započela sam s gđom Džakula rad u Karitasu na prepisivanju kartoteke. Donosili smo naše kartice – uvijek jedno slovo i onda prepisivali podatke iz тамошnje kartoteke.

15. rujna 1943.

Dumić odlazi u Sisak razgledati dječje logore. Ne želi u tome našu suradnju, iako je ona prije bila dogovorena.

Daljnji rad na kartoteci.

17. rujna 1943.

Pišem u Ženevu i tražim predračun za mlijeko.

4. listopada 1943.

U Karitasu rad na kartoteci.

5. listopada 1943.

Saznajem da je dr. Borčić imenovan u odbor za razdiobu mlijeka koje je poklonio Međunarodni crveni križ. Od direktora Dumića dobivam veliku bilježnicu s listama djece kako bi ih mogla prepisati.

6. listopada 1943.

U Kukuljevićevoj 19 saznajem o premještanju konzula Wohlina. Jako sam žalosna što gubim suradnicu.

8. listopada 1943.

Dobivam odgovor iz Ženeve u vezi s mlijekom (*Prilog 65*).

Gđa Džakula, koja je često sama odlazila u Karitas i radila na kartoteci, izvještava me o Dumićevim predbacivanjima i zabrani daljnjeg rada na tamošnjoj kartoteci.

9. listopada 1943.

Dr. Vidaković odlazi u banku zbog molbe za devize za mlijeko.

11. listopada 1943.

Moja Akcija nije službeno priznata tako da nikakve molbe ne mogu predati u ime Akcije. Ranije sam to radila preko Židovske bogoštovne općine, a sada je Karitas bio spreman predavati i potpisivati molbe za moju Akciju. Sada trebamo molbu za otkup deviza za mlijeko i to ide pod firmom Karitasa. Dumić je bio na putu, tako da se tek danas mogu s njim sastati. Pristaje izdati molbu. U podne mogu doći po nju. S direktorom Kostrenčićem je bilo dogovoreno da mu se molba osobno preda. No, Dumić mu je molbu izravno poslao u dobroj namjeri da me poštedi odlaska u banku. Računa da će se molba povoljno riješiti. Malo sam zabrinuta, jer je nisam direktoru osobno odnijela.

U podne pitam g. Dumića što nam predbacuje. Kaže da smo poslali dvije dopisnice u jednu općinu i pitali je li jedno dijete dobilo zimski kaput i da li se s jednim drugim djetetom dobro postupa. Iz općinske uprave su mu te dvije dopisnice poslali na uvid. Izgleda da to smatra kontrolom svog rada i zbog toga je vrlo ozlojeđen. Tražim da mi dopisnice, koje smo navodno mi pisali, pokaže. Kaže da su negdje zametnute, ali će mi ih pokazati čim se nađu. No, nikad ih nisam vidjela. Nitko od mojih suradnika ništa ne zna o pisanju takvih dopisnica. Možda je sve bio samo izgovor da nam se zabrani prepisivanje kartoteke.

Kartice dječje skupine u Jasenovcu

12. listopada 1943.

Opet smo preko Židovske bogoštovne općine – Skrb za logore, dobili kartice od dječje grupe u Jasenovcu. Pokazala sam ih prof. Bresleru. Profesor telefoni- ra delegatu Međunarodnog crvenog križa u vezi s oslobađanjem te djece. No, delegat za to nije zainteresiran. Dr. Vidaković o djeci razgovara s g. Madjerom u Ministarstvu udružbe. G. Madjer predaje molbu za njihovo oslobađanje Rav- nateljstvu za javni red i sigurnost. Crveni križ šalje pakete i toj djeci. Dajemo da se u pakete doda Calcipot D koji mi je preostao od rada za Lobor-grad.

13. listopada 1943.

Dr. Vidaković s gđicom Kogoj predaje Crvenom križu 10 paketa po 50 tableta.

14. listopada 1943.

K meni dolazi mlada žena – prosjakinja s dvoje djece. Bila je iz Bosne. Muž joj je u vojsci. Kaže da za njega dobiva 1.000 kuna, a za sebe kao izbjeglicu 400 kuna. Ne može se zbog borbi vratiti kući. Preko ljeta radila je kod seljaka i tamo dobivala hranu. Sad više nema posla, pa je došla u Zagreb. Sve me se to dojmilo i odlučujem ponovo poduzeti korake za prehranu djece.

15. listopada 1943.

U Karitasu saznajem da je naša molba za devize odbijena (*Prilog 66*). Ponovo tražim čarape. Dr. Vidaković je kao uvjet za svoju pomoć Karitasu u rješavanju pošte tražio da i Akcija dobije dio čarapa. Čarape se jako traže, a mi ih ne možemo nabaviti. Rečeno mi je da ćemo ih dobiti, ali tek za neko vrijeme. Direktor kaže da sada čarape mora predati Ministarstvu udružbe. Kasnije ću dobiti i tkanine za žensku odjeću. (Sve je to bilo mišljeno uz plaćanje Karitasu.) Kaže mi da će u Staklenik biti dovedena djeca iz Jaske, jer je u Jaski vojska rekvirirala prostorije. Dovest će se i djeca iz Siska. Majke s djecom su puštene kućama. Direktor kaže da je Ministarstvo udružbe za Staklenik dalo krevete na kat i go- vori o novoj akciji za invalide za koje u Maksimiru trebaju biti postavljene bara- ke. Ponovo uzalud tražim na uvid one dvije dopisnice.

Poslijepodne poziv iz Crvenog križa da je potreban Calcipot D za još 7 paketa za djecu.

16. listopada 1943.

Dr. Vidaković predaje Crvenom križu pakiranje s 1.000 tableta Calcipot D.

17. listopada 1943.

Dogovor: predsjednik Zorčić, dir. Kostrenčić, dr. Marchesi, dr. Malojčić, dr. Borčić. Program:

1. javne kuhinje za djecu
2. javne grijaonice za zimu
3. referat za pakete za logor, vitamini za dječje pakete
4. pitanje nabave mlijeka za djecu (dijeljenje)
5. pitanje masti za pakete za logor.

18. listopada 1943.

Dr. Vidaković s dr. Borčićem odlazi biskupu Lachu, koji je član Crvenog križa, i moli da biskup stavi na dnevni red iduće sjednice Crvenog križa pitanja o kojima smo 17. govorili.

Dr. Vidaković odlazi u Karitas i u banku zbog ponovne predaje molbe za devize za kupnju mlijeka.

19. listopada 1943.

Dr. Vidaković je u Karitasu dobio molbu i predaje je banci.

Nova organizacija kartoteke

Odlučila sam napraviti novi popis djece za koju ne znamo gdje se nalaze i to prema abecednom redu imena majke. Nadam se da ćemo tako identificirati još neku bezimenu djecu. U kartoteci imamo mnogo djece za koju samo piše da su preuzeta iz logora i onda opet mnogo djece koja su kolonizirana, a za koju se

ne zna otkud su. Kasnije se pokazalo da je na taj način bilo moguće pronaći djecu. Kroz ponavljano zapisivanje djece u različitim ustanovama, dok konačno nisu bila kolonizirana, kod zapisivanja prezimena često je dolazilo do pogreška, tako da su u kartotekama iz kojih smo mi prepisivali, bila uvrštena pod drugim slovom ili je njihovo prezime bilo napisano drugačije nego što je to zabilježeno u logoru. Tako je konačno bilo moguće mnogim roditeljima dati obavijesti o djeci za koju je prije pisalo da se ne zna gdje se nalaze. Radilo se, naravno, uvijek o mlađoj djeci. Starija su svoja imena točno navodila.

20. listopada 1943.

Dr. Vidaković je saznao za prispjeće velike pošiljke švicarskog Crvenog križa.

22. listopada 1943.

Molba za otkup deviza za mlijeko odobrena.

23. listopada 1943.

Za devize uplaćeno 384.180 kuna (uključivo manipulativni troškovi)
(*Prilog 67*).

U kancelariji Međunarodnog crvenog križa susrećem prof. Breslera i dr. Borčića. Dogovaramo gdje mlijeko pohraniti (u podrumu Higijenskog instituta). Dr. Vidaković razgovara s dr. Hühnom bi li bilo moguće da se mlijeko pošalje na Crveni križ, jer u tom slučaju ne bi trebalo platiti carinu. Ako se šalje na Karitas moramo platiti carinu. Odobrava se.

25. listopada 1943.

Dr. Vidaković je isposlovaio da je direktor Hühn poslao dopis Ministarstvu udružbe zbog intervencije za djecu u Jasenovcu. Sa sekretarom razgovara o masti za pakete za logore.

2. studenoga 1943.

Kod direktora Dumića zbog čarapa koje hranitelji male djece kolonizirane u Zagrebu jako traže. Ponovo pitam za dopisnice. Navodno su kod Dumićeva

pomoćnika koji je na putu. Moram čekati dok se ne vrati. Govorim o svojoj želji da se uredi javne kuhinje. Dumić misli da će to Crveni križ teško organizirati, treba to drukčije učiniti. Razmišljam o tome i idući dan opet tamo odlazim.

3. studenoga 1943.

Direktor Dumić mi daje 3 tuceta dječjih čarapa i 2 tuceta muških kratkih čarapa. Ponovo razgovaramo o javnim kuhinjama. Dumić se za njih zainteresirao i kaže da će o tome govoriti s nadbiskupom, s kojim ima poslijepodne sastanak. Smatra da bi to trebao preuzeti nadbiskup. Njegova je dužnost da ne dozvoli da djeca gladuju. Smatra da se s biskupom Lachom ne može raditi, jer nije dovoljno prodoran.

Poslijepodne dolazi sestra Habazin. Dajem joj sanitetski materijal za transporte partizana za Njemačku. Kasnije dolazi dr. Marchesi u vezi s dozvolama za putovanje u NDH povratnika iz Njemačke, koji dolaze tražiti svoju djecu. Već se o tome razgovaralo i s prof. Breslerom. Nadalje, odlučujemo da dr. Vidaković ode ministru Besaroviću i traži odgovarajuću dozvolu. Odlučujemo da dr. Vidaković ode u Ministarstvo udružbe i nadbiskupu te traži intervenciju za oslobađanja djece iz logora.

4. studenoga 1943.

Dr. Vidaković kod nadbiskupa. Razgovara s njim o javnim kuhinjama. Nadbiskup energično kaže da će on stvar preuzeti u svoje ruke. Dr. Vidaković ga obavještava o našim ranijim razgovorima s biskupom Lachom. Dr. Vidaković je bio i u Ministarstvu udružbe u vezi s dječjim logorom Sisak. Rečeno mu je da je sve u rukama direktora Dumića. On je već pred neko vrijeme dobio nalog da ode po djecu. Madjer telefonira Dumiću i kaže mu da što hitnije mora na put. Dr. Vidaković telefonira sekretaru Crvenog križa zbog svinjetine za pakete. No ništa još nije poduzeto. (Svinjetina treba dati mast za pakete za logore.)

5. studenoga 1943.

U Ministarstvu udružbe je dr. Vidakoviću rečeno da nadstojnik Schmid dozvoljava intervenciju za oslobađanje djece iz logora, samo ako za to dobije pismeno traženje od Crvenog križa ili Karitasa.

6. studenoga 1943.

Dr. Vidaković odlazi u Crveni križ zbog molbe koju traži Ministarstvo udružbe. Također i u vezi sa svinjetinom. Direktor Dumić je otputovao u Sisak po djecu, jer je od Ministarstva udružbe dobio izravnı nalog za putovanje. Ima ulogu povjerenika.

9. studenoga 1943.

Dr. Vidaković traži biskupa Lacha. Nema ga u kancelariji. Nadbiskupov tajnik mu kaže da nadbiskup želi razgovarati s njim. Saznaje da je nadbiskup bio kod ministra gospodarstva i s njim razgovarao o namirnicama i pregovorima s partizanima da za karitativne svrhe, ponajprije za djecu, dozvole dopremanje namirnica u grad. Ministarski savjet se složio da se s partizanima razgovara. Nadbiskup kaže da bi Dumić zajedno s jednim svećenikom i možda još nekima trebao otići na te pregovore. Treba učiniti popis imena onih koji će ići, a nadbiskup će popis odnijeti ministru. Dr. Vidaković je poslijepodne bio kod biskupa Lacha. Složili su se da Dumić tu novu dužnost ne bi trebao preuzeti, jer je već sada preopterećen poslovima. Lach bi posao predao jednom kanoniku. Dogovoreno je da dr. Vidaković i dr. Borčić iduće jutro dođu biskupu.

15. studenoga 1943.

Biskup Lach predaje organizaciju i pregovore dr. Borčiću.

16. studenoga 1943.

Prijepodne sam u Crveni križ odnijela daljnje dopise iz logora koje sam dobila preko Židovske bogoštovne općine. Razgovaram s Pavelićem u vezi s čestim dopisima da paketi nisu isporučeni, zatim u vezi s opskrbom masti (Pavelić je bio službenik u Crvenom križu koji je vodio odjel za slanje paketa).

Dr. Vidaković kod direktora Lichtera u odjelu za tekstil. Traži 2.000 m za Karitas. Lichter vrlo ljubazan. Kaže da je 1/4 robe koja se ne može prodavati (100.000 m), namijenjena izbjeglicama. Sve već dugo leži, ali do sada to nitko nije tražio. Sve će sada dati Karitasu kao jedinoj ustanovi koja se brine za izbjeglice. Nije potrebna molba. Dumić je, naravno, oduševljen kad je to čuo. Traži sliku dr. Vidakovića i mene s našom kartotekom za svoj godišnji izvje-

štaj. Protivim se tome. Karitas s mojom Akcijom nema veze. To je naš privatni posao i Karitas se time ne treba hvaliti. Želim sačuvati samostalnost naše Akcije i obraćati se Karitasu kad nam treba njihova pomoć, odnosno kad mi njima možemo pomoći za dobrobit djece.

Poslijepodne dolazi urar Knežević u vezi s priložima na konto Crvenog križa za slanje paketa u logore. Dr. Vidaković kod dr. Borčića. Dr. Borčić izvještava o sjednici u Crvenom križu u vezi s razdiobom mlijeka. Direktor Hühn je na sjednici izjavio da će stupiti u vezu s partizanima, kako bi se osigurala hrana za javne kuhinje. Biskup Lach na sjednici nije rekao da nadbiskup želi preuzeti tu akciju. Dr. Borčić je izradio traženi prijedlog za dijeljenje mlijeka i predat će ga ministru gospodarstva. Sugerirat će mu da dade nalog Crvenom križu da tu akciju preuzme. Tako će Crveni križ imati pokriće. Bolje je raditi s Crvenim križem nego s Karitasom, jer Dumić ne želi ništa dati iz ruku i čitavu opskrbu mlijekom organizirati u Stakleniku. To je nemoguće, jer se ne može tražiti da loše odjevena i obučena djeca iz udaljenih dijelova grada moraju ići tako daleko i da po ovoj zimi moraju dugo čekati, što bi bilo neizbježno kad bi se sva djeca skupila na jednom mjestu.

Treba u svim dijelovima grada urediti mjesta za raspodjelu mlijeka.

20. studenoga 1943.

Delegat Schmidlin me naziva i kaže da je stiglo 100 sanduka mlijeka iz Švedske na adresu otputovale gđe Wohlin. Nazivam predstojnika u Švedskom uredu koji dalje vodi konzularne poslove. On ništa o tome ne zna. Prije odlaska kazala mi je gđa Wohlin da kad mlijeko stigne, preuzmem s dr. Štampar raspodjelu. No, nije ostavila ništa napismeno.

24. studenoga 1943.

Kako nismo ništa dalje čuli o javnim kuhinjama, dr. Vidaković naziva dr. Borčića. Pretpostavljeni dr. Borčića, Štupčić, zabranio je doktoru voditi pregovore. I dr. Borčić je uvjeren da se s Crvenim križem ne može surađivati. Ne želi surađivati sa svećenicima, tako da napušta taj posao. Obećaje da će svoj prijedlog o dijeljenju mlijeka idući dan dati dr. Vidakoviću kako bi ga mogao dalje prosljediti.

Urar Knežević je pokrenuo među svojim znancima skupljanje priloga za Crveni križ za pakete hrane za logore.

25. studenoga 1943.

Direktor Kostrenčić je nabavio 100 kg šećera za Crveni križ za pakete za logore. Delegat Schmidlin ne daje mlijeko koje je stiglo na ime gđe Wohlin, dok ona ne da nalog za to.

26. studenoga 1943.

Dr. Vidaković je od direktora Schramma saznao da je već u srpnju održan sastanak između ministra Kraftra¹⁰⁰ i direktora Hühna i da je Kraft kazao da će dati na raspolaganje dovoljne količine namirnica za sve akcije Crvenog križa. Schramm je izjavio da on treba snabdijevati siromašne u gradu. Ima u skladištu namirnica i dat će ih na raspolaganje ako Crveni križ uredi javne kuhinje. Traži da zbog toga dr. Marchesi dođe k njemu. Isto poslijepodne telefonski o tome obavještavam dr. Marchesija.

29. studenoga 1943.

Telefoniram dr. Marchesiju. Sva svoja zaduženja u Crvenom križu je napustio.

2. prosinca 1943.

Kako bismo i dalje pokušali nešto učiniti za javne kuhinje, dr. Vidaković odlazi Turkoviću, koji je i funkcionar u gradskom Crvenom križu. Objašnjava mu nužnost organiziranja takvih kuhinja, te da bi to Crveni križ mogao učiniti. No, Turković za to nije pokazao interes.

Jednog dana između 10. i 20. bio je kod mene povjerenik Dumbović iz Siska zbog odjeće za djecu preuzetu iz logora Sisak. Savjetujem mu da podnese molbu Zajednici za tekstil¹⁰¹.

Dr. Vidaković za Karitas dobiva 45.000 m tkanine koja se ne smije prodavati.

Tražim kod delegata Schmidlina i dobivam pomoć za pakete Crvenog križa djeci u logorima i to sir, kondenzirano mlijeko i vitamine. Schmidlin kaže da

¹⁰⁰ Stefan Kraft (1884-1959), političar. Krajem 1942. imenovan ravnateljem Glavnog ravnateljstva za prehranu u Ministarstvu narodnog gospodarstva, u svojstvu državnog tajnika.

¹⁰¹ Zajednica za tekstil, Poslovna središnjica Zajednice za tekstil bila je smještena na Jelačićevom trgu 6, a kasnije u Tomićevoj 2.

je šteta što se ne može raspolagati mlijekom koje je stiglo na ime gđe Wohlin. Kako mi je gđa Wohlin kazala da se nakon prispjeća mlijeka mogu pobrinuti za njegovu raspodjelu, Schmidlin na račun Akcije šalje u Göteborg telegram g. Wohlinu i pita mogu li mlijekom raspolagati.

24. prosinca 1943.

Iz Švicarske dobivam predračun, koji moram predati odjelu za devize (*Prilog 68*). Dobivam i obavijest da će prva pošiljka, čije slanje do sada nije dozvolila švicarska vlada, biti poslana tijekom siječnja.

25. prosinca 1943.

Prije Božića dobila sam napolitanke i bombone koje sam djelomično dala u dom u Kukuljevićevoj 19. Poslijepodne ostalo nosim u Staklenik. Tamo je smješteno osmero djece bez roditelja s područja Novske i sedmero djece koja su se s roditeljima vratila iz logora u Italiji.

Sestra iz logora u Sisku

28. prosinca 1943.

U podne je k meni došla sestra Katinka iz logora u Sisku. Dajem joj odjeću za malu djecu. Poslijepodne je po pomoć došla jedna žena s troje djece, izbjeglice iz okolice rudnika Sevnica. Muž je umro. Oboje su Hrvati.

29. prosinca 1943.

Savjetujem se sa sestrom Habazin i gdom Černe o raspodjeli mlijeka koje smo naručili iz Švicarske. Željeli smo da ga dobiju djeca s Korduna.

30. prosinca 1943.

Navečer je došao Dumbović iz Siska. Predao je molbu za tekstil, ali nije ovlašten u Ministarstvu tražiti kredit.

31. prosinca 1943.

Razgovaram u Crvenom križu s Pavelićem o paketima za djecu u logoru.

5. siječnja 1944.

Dr. Vidaković razgovara u Karitasu o skrbi za djecu iz Sevnice. Ona je bila dogovorena, ali ne i ostvarena. Djeca su s majkom trebala biti kolonizirana. Nabavio je ostatke svile koje je tražio Karitas. Uspješno zagovara Dumbovićevu molbu, ali nedostaje kredit za preuzimanje robe.

10. siječnja 1944.

Dr. Vidaković izvještava nadbiskupa o nabavci 45.000 m tkanine i ostataka svile. Govori o ustaškom katoličkom svećeniku u Jasenovcu, koji ispovijeda zatočenike, a zatim njihove ispovijedi koristi protiv njih. Govori mu o važnosti uređenja javnih kuhinja. Također ga izvještava da se u njemačkom radnom logoru nalazi 30 muškaraca koji su dobili dopust i doputovali iz Njemačke kako bi potražili svoje obitelji. Na granici su bili uhićeni i sada ih se sljedećim transportom namjerava opet odvesti u Njemačku na rad, a da se nisu mogli raspitati za svoje obitelji. Ja sam isto prijepodne u Karitasu.

11. siječnja 1944.

Dr. Vidaković prijepodne u Karitasu. Nadbiskupov sekretar mu kaže da je nadbiskup razgovarao s generalom Glaiseom v. Horstenuom i ministrima Lorkovićem¹⁰² i Heferom¹⁰³.

¹⁰² Mladen Lorković (1909-1945), političar. U lipnju 1941. imenovan ministrom vanjskih poslova, a u travnju 1943. razriješen te dužnosti. Od rujna 1943. ministar unutarnjih poslova, a privremeno i vanjskih poslova. Od sredine 1944. zajedno s A. Vokićem pokreće akciju kojom bi NDH prekinula vezanost za Njemačku i prešla na stranu sila pobjednica. U kolovozu 1944. optužen za urotu protiv A. Pavelića i Njemačke te zatvoren u Lepoglavi, gdje je ubijen.

¹⁰³ Stjepan Hefer (1897-1973), odvjetnik i političar. Od veljače 1942. član Hrvatskog državnog sabora, a od rujna 1943. ministar seljačkog gospodarstva i prehrane.

U podne odlazim u Karitas. Dumić mi pokazuje pismenu dozvolu za odlazak po djecu u Jasenovac. Nije za to raspoložen, ne zna kud će djecu smjestiti. Kad sam rekla da su sva djeca stara 12 do 15 godina, kaže da se u Okučanima traži 50 djece za kolonizaciju. Pisat će odmah u logor Jasenovac da se djeca dovedu na tamošnji kolodvor, pa će ih povesti kad s ostalom djecom bude na proputovanju. Tako djeca neće morati najprije dolaziti u Zagreb. Što se tiče nabavke mlijeka za zagrebačku djecu, smatra da je preopasno pregovarati s partizanima. Možda neće biti moguće vratiti se, možda će biti zadržan kao talac. Mislim da će praviti velike smetnje u provedbi tog plana.

Pišemo Dumboviću u Sisak da na vrijeme javi svoj idući dolazak u Zagreb, kako bi s dr. Vidakovićem otišao u Karitas i razgovarao o mogućnostima dobivanja kredita.

12. siječnja 1944.

Predajem listu s imenima djece u logoru Delegaciji Međunarodnog crvenog križa i tražim vitaminske preparate za pakete za njih, koji se šalju posredstvom Crvenog križa (*Prilozi 69, 70*). Poslijepodne razgovaram s delegatom Schmidlinom o njegovoj intervenciji da se poduzmu koraci za opskrbu grada mlijekom iz susjednih mjesta. Nužno je mlijeko za malu djecu do 4 godine, za trudnice i za dojilje. (Zbog nedovoljnih količina mlijeka povećana je smrtnost dojenčadi.) Zainteresirao se za moj plan o uređenju javnih kuhinja. Kaže neka se provedu sve organizacijske pripreme, a on će onda staviti na raspolaganje namirnice. To će se provesti pod imenom: "Pomoć djeci od Međunarodnog crvenog križa". Pokazuje mi danas prispjelu punomoć od g. Wohlina za sebe i dr. Štampar. 100 sanduka mlijeka iz Švedske trebaju raspodijeliti u dječje domove.

13. siječnja 1944.

Dogovor s dr. Štampar o raspodjeli mlijeka iz Švedske.

14. siječnja 1944.

Dr. Vidaković saznaje da su za našu akciju nabave mlijeka preko Karitasa devize odobrene, ali nije odobrena nabava sira i kakaoa. Treba pisati u Ženevu i saznati koliki su troškovi prijevoza, osiguranja i provizije samo za mlijeko.

Javne kuhinje

17. siječnja 1944.

Kod mene dr. Borčić, predsjednik Zorčić, dir. Kostrenčić i dr. Vidaković. Razgovaramo o uređenju javnih kuhinja. Dr. Borčić kaže da nema djece koja bi ih koristila. Oko 1.000 djece mogu još preuzeti na prehranu postojeći dječji domovi. Izgleda da ima najviše 100 djece koja bi tu mogućnost koristila i to samo djeca u dobi od 7 do 14 godina. Prof. Bresler, koji je tada bio na prisilnom odmoru, mi je kasnije, kad se vratio na rad u Ministarstvo, objasnio zašto su gospoda svojevremeno smatrala da nema siromašne djece. Siromaštvo je bilo tako veliko da su mnoga djeca bila tako slabo obučena i obućena da nisu zimi mogla na ulicu, pa nisu mogla ni do mjesta gdje bi se dijelila hrana. Osim toga, žene su se bojale da neće biti hrane, već da će se prijave za prehranu upotrijebiti zato da se djeca popišu i onda odvedu u logore. Mi smo već tada znali da ima mnogo bijede, naročito u obiteljima gdje su očevi bili zatvoreni i nastojali smo nešto učiniti da ta djeca dobiju topli obrok.

22. siječnja 1944.

Dr. Vidaković je u Crvenom križu saznao od Pavelića da muškarci koji su pušteni iz logora dolaze bez ikakvih novčanih sredstava. Traže da im Crveni križ pomogne, ali tamo za to nema novčanih sredstava na raspolaganju. Dr. Vidaković i g. Vukosavljević traže da u ime Akcije u Crvenom križu osnujem fond kojim bi se te oslobođene ljude potpomagalo. Ja sam protiv toga, jer to ne ulazi u okvir moje Akcije. Ne želim raditi ništa što bi moglo poslužiti kao izgovor da mi se moj rad, za koji znam da ga vladajući krugovi ne odobravaju, potpuno zabrani. Konačno smo dogovorili da od sredstava Akcije damo 50.000 kuna, ali da dr. Vidaković kaže da je on to skupio, a ne da su to sredstva Akcije, slično kao što i Karitas sredstva koja mu dajemo iskazuje da smo ih mi skupili, a ne da su to sredstva Karitasa. No, dr. Vidaković to ne prihvaća.

24. siječnja 1944.

Dr. Vidaković će novac osobno predati Crvenom križu za gore navedenu svrhu, ali bez popratnog pisma o osnivanju posebnog fonda sa strane moje Akcije (*Prilog 71*), već samo kao uplatu na takav fond koji treba osnovati.

Jednog od prethodnih dana dr. Vidaković je bio kod nadbiskupa i predložio mu da pregovore s partizanima o opskrbi mlijekom preda delegatu Međunarodnog crvenog križa. Nadbiskup kaže da će se raspitati kod ministra smije li to učiniti. Nakon toga dr. Vidaković razgovara s Lichterom o dodjeli tkanina Dumboviću. Nakon toga, razgovor s biskupom Lachom u vezi s kuhinjama za djecu. On također ne vjeruje da u Zagrebu nema djece kojoj je potrebna pomoć.

26. siječnja 1944.

Poslijepodne kod mene sestra Habazin. Dogovaramo sastavljanje lista za javne kuhinje.

Tog poslijepodnevna su potvrđene vijesti koje smo već dobili, da Čerkezi¹⁰⁴ pod njemačkom komandom uništavaju čitava sela.

27. siječnja 1944.

Dr. Vidaković u Karitasu. Dobiva nadbiskupov dopis delegatu u vezi s opskrbom mlijekom (*Prilog 72*). Zamoljen je da pismo osobno predamo delegatu. Kako Dumić još uvijek nije otišao po djecu u logor, dobio je na naše traženje pismeni nalog od Ministarstva udružbe da neodgodivo ode po djecu u Jasinovac (*Prilog 73*). Već ima putnu kartu.

U vezi s organizacijom javnih kuhinja preko Međunarodnog crvenog križa, prethodnih dana vodila sam različite razgovore. Između ostalog i s gđom Černe. Upozorena sam da budem jako oprezna, jer je Schmidlin već mnogima obećavao opskrbu i neka nikako ne računam da će on svoje obećanje održati. Ne bi bilo dobro da se ljudi nadaju da će dobiti hranu, a da se onda obećanje ne može izvršiti. Dogovorili smo se da ćemo postupiti na sljedeći način. Mlijeko koje je dobiveno iz Švicarske posredstvom Crvenog križa dijeli se u mljekarama, na osnovi karata, djeci kojoj je ono nužno. Razdiobu nadgledaju sestre Crvenog križa. Sestre Habazin i Černe su također u taj posao bile uključene. Dr. Borčić i delegat su tvrdili da je zadatak tih sestara saznati koju djecu bi trebalo snabdjeti hranom. Sestre Habazin i Černe za to nisu znale, ali su po-

¹⁰⁴ Vjerojatno se radi o kozačkoj diviziji koja je 1943. oformljena u Srijemu. Pod vodstvom njemačkog generala von Panwitzta operirala je na području Hrvatske. Isticala se okrutnim postupanjem prema civilnom stanovništvu.

vremeno pitale roditelje, koji su dolazili po mlijeko, zašto se nisu javili za dobivanje hrane. Odgovor je bio da ih nitko nije pitao. Neka se samo počne s takvom akcijom i bit će toliko zainteresiranih da svi niti neće moći doći na red. U ovom razdoblju stalnog poskupljivanja nisu radnici stajali najlošije, jer su im plaće ipak bile povisivane, već oni koji su imali stalne plaće, umirovljenici i proganjani, dakle pripadnici prijašnjeg srednjeg sloja. Trebalo je saznati barem približan broj onih koji bi javne kuhinje koristili. Namjeravali smo u pekarama izvjesiti plakate kojima se pozivaju oni kojima su obroci hrane nužni, da se jave. Smatrali smo da većina ljudi ipak dnevno barem dođe po kruh. Nadalje, sestre koje nadgledaju dijeljenje mlijeka će također pitati. Pretpostavili smo da će posredstvom onih koji su obaviješteni o dobivanju hrane, to saznati i oni koji o tome ništa ne znaju.

Schmidlin – nabava mlijeka

Trebalo je sada vidjeti namjerava li delegat održati svoje obećanje. Pri tome je trebalo izbjeći izravno pitanje kako ga ne bismo uvrijedili ako stvarno namjerava održati obećanje, odnosno da mu kroz nepovjerenje ne damo izgovor da od obećanja odustane. Delegat je prisustvovao tjednim sastancima sestara koje su nadgledale razdiobu mlijeka. Navijestio je da će prisustvovati i idućem sastanku. Nazvala sam ga i izvijestila o našim predradnjama. Kao da čvrsto vjerujem da će obećano i izvršiti, molim ga da na idućem sastanku dade sestrama upute da prilikom razdiobe mlijeka pitaju roditelje tko je zainteresiran za razdiobu hrane. Delegat Schmidlin mi na to odgovara da više nije za tu akciju zainteresiran, smatra da je važnije hranu slati u provinciju, npr. u Banju Luku, Šibenik ili Crikvenicu. Tamo je bijeda mnogo veća nego u Zagrebu. Sestre su pitale oko 4.000 obitelji i nije se našlo ni 500 djece kojima je hrana potrebna. Smatra da u Zagrebu nema djece koja su u nevolji, itd.

Poslijepodne mi dr. Vidaković daje nadbiskupov dopis da ga osobno uručim delegatu. Sastajem se zbog toga u 17,30 sa Schmidlinom. Kaže da će se za dovoz mlijeka zauzeti, ali čini mi se da nije naročito zainteresiran. Kažem da je nadbiskup napisao pismo nakon što je prije toga tražio dozvolu ministra. Delegatu se kontrola razdiobe tako velikih količina mlijeka čini vrlo složena. To će zahtijevati mnogo vremena i strpljenja, a on nema nikoga na kog bi se stvarno mogao osloniti. Osim toga, smatra da bi se kod dobre organizacije moglo u širem gradskom području nabaviti dovoljno mlijeka za djecu. Zašto

bi se on zauzimao samo zato što su gradonačelnik i drugi nesposobni, itd. Na kraju je ipak kazao da će o tom pitanju razgovarati s ovdašnjim vlastima, ali ne zna kada. Što se tiče javnih kuhinja, može preuzeti još oko 60 djece. Namjerava za 200 djece dati hranu preko gradskih domova, a taj broj još nije upotpunjen.

Njemački transport Dalmatinaca

3. veljače 1944.

Sestra Habazin, koja je kao prva sestra radila u njemačkom radnom logoru (bio je to sabirni logor za transporte radnika za Njemačku), tamo se u prvom redu, usprkos zabrani, brinula za pravoslavce i zarobljene partizane. Kad su sve njezine mogućnosti bile iscrpljene, tražila je katkada pomoć moje Akcije. Tako je i danas nazvala i molila da dođem u logor. Kad sam poslijepodne tamo došla s gđom Džakulom, ispričala nam je sljedeće: u logoru je smješteno 70 muškaraca, dijelom intelektualaca, dijelom radnika i nekoliko žena između 17 i 22 godine, među njima jedna udata, iz Splita, Šibenika, Trogira i okolice. Nakon što su Talijani tijekom Badogliove¹⁰⁵ vlade napustili to područje, došli su najprije partizani kojima su se pridružili mladi. Kad su se partizani morali povlačiti pred Nijemcima, rečeno ja da će svi koji ostanu biti strijeljani. Mladi su se priključili partizanima. Muškarci su radili kao sanitetsko osoblje, djevojke u kuhinjama i bavile su se pranjem i krpanjem rublja. Kasnije je došlo do borbi s Nijemcima i ova skupina se predala Nijemcima. U međuvremenu je u dogovoru s Nijemcima izdan poglavnikov proglas da se svi, koji se dobrovoljno predaju, mogu vratiti kućama i bit će im vraćeno ono što im je bilo oduzeto. Nakon predaje je ovih 82 ljudi utrpano u marvinski vagon u kojem ima mjesta za 50. Vagon je zapečaćen i tri dana su bili bez vode i hrane na putu. Na Zapadnom kolodvoru je vagon gurnut na sporedni kolosijek. Čulo se njihovo zapomaganje i to je javljeno sestri Habazin, koja je u željezničarskim krugovima bila poznata kao velika zaštitnica progonjenih. Pod izgovorom dijeljenja legitimacija, itd. dobila je dozvolu komandanta logora da ljude dovede u logor gdje su kao prvo dobili

¹⁰⁵ Pietro Badoglio (1871-1956), maršal Italije. Nakon pada Mussolinija, 25. srpnja 1943. kralj Vittorio Emanuele pozvao ga je da formira vladu. Zajedno s kraljem 3. rujna 1943. potpisuje bezuvjetnu kapitulaciju Italije.

hranu i vodu. Učinila je to bez dozvole, na vlastitu odgovornost. Sad je trebalo spasiti ljude ropskog rada u Njemačkoj. Otišla sam u Delegaciju gdje sam našla prof. Breslera. Potresen je onim što sam mu ispričala. Zajedno razgovaramo s delegatom. Delegat ne želi ništa poduzeti. Kaže da se Crveni križ može tek brinuti kad su zatočeni u logoru, ali ne o načinu transporta. Stotine tisuća Rusa je zarobljeno i morali su proći tisuće kilometara do logora. Taj transport sigurno nije bio ništa humaniji. Kad su toliki mogli to izdržati što da se on brine za 82. Tražila sam, naime, da se pobrine za humanije transporte u budućnosti. Otišla sam od njega vrlo neraspoložena. Navečer sam zamolila jednog dalmatinskog liječnika (dr. Zanelu¹⁰⁶) da dođe k meni. Znala sam da je on u vezi s velikim brojem Dalmatinaca u Zagrebu. Intervisirali su kod ministra za oslobođena područja Bulata¹⁰⁷ i sljedeće poslijepodne su ljudi oslobođeni.

4. veljače 1944.

Poslijepodne s gđom Džakulom opet odlazim u logor. Odnijela sam nešto odjeće. Bili su tamo ministar Bulat i sekretar Seitz¹⁰⁸ da ljude oslobode. Za ovu grupu sve je dobro završilo, ali su zato daljnji transporti bili još gori. I dalje su oni koji su se predali odvođeni u Njemačku i to izravno. Ako je u Zagrebu došlo do prekida putovanja, ljudi nisu ostajali ni u vagonima, niti su bili odvođeni u radni logor, već pod strogom stražom zatvarani u nedovršenu Glavnu poštu¹⁰⁹, gdje je zimi u vlažnim nezavršenim prostorijama bilo strahovito hladno. O hrani da se i ne govori.

9. veljače 1944.

Direktor Dumić se iz logora vratio bez djece. Komandant traži za svako dijete iz Jasenovca ili Stare Gradiške poseban dokument s potpisom Ravnateljstva za javni red i sigurnost, s dozvolom za oslobađanje.

¹⁰⁶ Srećko Zanela (1891-1988), spec. ginekolog u Klinici za ženske bolesti i porode u Zagrebu.

¹⁰⁷ Edo Bulat (1901-1984), političar. Imenovan za ministra Dalmacije 12. travnja 1941, a u svibnju 1941. postaje privremeni ustaški povjerenik za Dalmaciju. Od 13. siječnja 1942. poslanik NDH u Rumunjskoj, a 10. rujna 1943. imenovan članom Vlade i ministrom za oslobođene krajeve. Od 20. svibnja 1944. ministar bez listice.

¹⁰⁸ Ladislav Seitz (1868-?), zaposlen u Zagrebu u gradskoj klaonici kao nadglednik – nadzornik stočnog tržišta. Radio u gradskoj upravi od 1. studenoga 1931. do 30. lipnja 1945. kad je umirovljen.

¹⁰⁹ Glavna pošta, danas Središte pošta Zagreb, Kneza Branimira 4.

Prijepodne je kod mene bio g. Dumbović iz Siska zbog kupovine tkanine za tamošnju djecu. Telefonski nalazim dr. Vidakovića kod Karitasa i za poslijepodne su se dogovorili da se kod mene nađu.

Dr. Vidaković u Crvenom križu razgovora s direktorom Hühnom. Direktor kaže da možemo kad god trebamo za Akciju raditi pod imenom Crvenog križa. Pod pritiskom javnog mišljenja dr. Hühn je od početka slanja paketa za logore sve više mijenjao svoj neprijateljski stav prema Akciji.

10. veljače 1944.

U Crvenom križu dobivam dopise za Ministarstvo u vezi s mašću i podjelom namirnica za pakete za logore. Dr. Vidaković ih u skladu s dogovorom treba dalje proslijediti. Za dječji dom na Tomislavovom trgu¹¹⁰, čije je vodstvo nakon nekoliko loših ravnatelja preuzeo g. Bojanić, dr. Vidaković dobiva od Schramma dozvolu za dodjelu namirnica.

Naknadno o posjeti g. Dumbovića: predao mi je listu bezimene djece za koju je samo naveden transportni broj. Obećala sam, i to sam obećanje mogla ispuniti, da ću mu naći imena mnoge djece (*Prilog 74*).

18. veljače 1944.

Dr. Vidaković je nabavio ugljen za Dom na Tomislavovom trgu.

19. veljače 1944.

Posjet iz Komesarijata za izbjeglice u Beogradu.

21. veljače 1944.

Dr. Vidaković saopćava da će Dječji dom na Tomislavovom trgu biti rasformiran (*Prilog 75*). Djeca će biti predana Karitasu, kao i mjesečni prilozima mijenjeni njihovu uzdržavanju. Djecu bi trebao preuzeti Karitas i smjestiti ih u novoosnovani dom na nadbiskupskom dobru na Brestovcu¹¹¹. Da izbjeg-

¹¹⁰ Dječji dom Tomislavov trg u Starčevićevom domu, na uglu Tomislavovog i Starčevićevog trga.

¹¹¹ Nadbiskupsko dobro Brestovac na Sljemenu.

gne useljavanje ili konfiskaciju, nadbiskup je odlučio dio tamošnje zgrade ustupiti za dječji dom. Dom nije podupirao ni u hrani ni novčanim sredstvima.

Ponovo posjet iz Beograda kao i 19. veljače.

Pismo iz Švicarske u vezi s troškovima za nabavu mlijeka.

Sukob s dr. Vidakovićem

22. ožujka 1944.

Prijepodne vrlo neugodan razgovor s dr. Vidakovićem o proširenju Akcije. On se sve više bavi odraslima, dok ja svoj rad želim ograničiti na pomoć djece. Rekao mi je da ni ne znam *što on sve u moje ime poduzima*. To me je razbjesnilo. Ukoliko dajem svoje ime i odgovaram za sve što moja Akcija radi, onda se smije raditi samo ono za što znam i s čime se slažem. Na to mi je odgovorio da će samostalno nastaviti rad s odraslima. S time se slažem ukoliko napusti moju Akciju, jer nije moguće da nešto radi u svoje ime, a nešto u moje. Nije moguće povući granice. No, nije želio raditi potpuno sam. Na to sam rekla da mi onda ne preostaje drugo nego da ja napustim zajednički rad i sama dalje radim. Dr. Vidaković kaže da će za svoj rad skupljati novčane priloge. Tražim da prestane sa skupljanjem novca za moju Akciju. Više nikakav novac za moju Akciju nije dao, ali je izgleda ipak skupljao novac i u moje ime. To sam ustanovila kad je nakon oslobođenja jedan gospodin nazvao i tražio da mu izdam potvrdu na 7 milijuna kuna koje je dao kao prilog mojoj Akciji. Ispostavilo se da je taj prilog dao dr. Vidakoviću nakon što smo prestali zajedno raditi. (Zračni napad¹¹².) Daljnje skupljanje za moju Akciju sam odbila, jer je nemoguće te dvije blagajne držati odvojenima. Osim toga, dr. Vidaković ne može kazati da nešto skuplja za sebe, a nešto za mene. Do nesuglasica je došlo u vezi s 200.000 kuna koje smo imali na računu u banci. Kod tadašnjeg gubitka vrijednosti novca, to nije bio neki veliki iznos. Novac smo skupili u nadi da ćemo moći naručiti još jednu pošiljku mlijeka iz Švicarske. Pregovori za otкуп deviza su se otegli. Molba je najprije bila odbijena, zatim je rečeno da ipak postoje izgledi da dobijemo devize, dok na kraju molba nije bila konačno

¹¹² Bombardiranje Zagreba od strane savezničke avijacije.

odbijena. Onda je dr. Vidaković htio, na prijedlog direktora Kostrenčića, nabaviti željezne peći, koje su se mogle povoljno kupiti. Namijenio ih je za novosagrađene stanove u koje će se nakon rata vratiti pravoslavci. Smatrala sam da je važnije odmah pomoći kad je bilo toliko bijede. Ako se nakon rata sagrađe kuće, nekako će se već naći i peći. Ipak sam na kraju pristala da se peći nabave, da izbjegnem sukobe. No, u međuvremenu je dr. Vidaković od toga odustao. Idući njegov plan bio je organiziranje potpore za svu siromašnu djecu u Zagrebu. Svaka majka koja dođe k nama i traži pomoć, treba dobiti novac i bez provjere je li joj on uistinu potreban. To nije bilo u duhu naše Akcije. Smatrala sam da nemamo dovoljno novca za takvu potporu. Osim toga, držati vrata otvorena i za kojekakve lažne navode. Neke provjere su pokazale da su često davani krivi podaci o djeci, krive adrese, itd. Daljnja ideja dr. Vidakovića bila je da se novac daje za zagrebačku djecu čiji su očevi bili u Savskoj ili u logorima. To je, ukoliko se pokaže da je u pojedinom slučaju pomoć nužna, bila i moja želja. No, često su k nama dolazile i neke vrlo otmjeno obučene žene kojima se pomoć morala dati gotovo na silu. Moji ostali suradnici, naročito gđa Džakula i g. Vukosavljević, a i ja željeli smo Akciju i dalje voditi u starom duhu – pomagati najsiromašnijima. Tako je opet došlo do neslaganja mišljenja. Konačno je dr. Vidaković kazao da će mi idući dan donijeti nekoliko prijedloga kako dalje zajedno raditi, ali da nije u redu da zbog mog ponašanja novac u banci propada.

Vrginmost

Poslijepodne gđa Džakula kaže da su žene i djeca u Vrginmostu i okolici potpuno bez pomoći – u najvećoj bijedi, bez odjeće i obuće. Katkada dolaze u Rečicu. Trebalo bi tamo poslati na pouzdan način našu pomoć. G. Vukosavljević i ja se slažemo da se to učini. To je i prava svrha naše Akcije – pomoći progonjenima na terenu. Navečer o tome razgovoram sa svojim mužem. Poslijepodne mu je dr. Vidaković govorio o našim nesporazumima. Tužio se na mene i rekao da isključivo radi za progonjene, da nema namještenja, ima potpuno otrcano odijelo u kojem više ne može ići okolo, a ja ne prihvaćam sve njegove prijedloge. Tražio je da i moj muž sa mnom o tome razgovara. Odlučili smo posavjetovati se s prof. Breslerom, naročito u vezi s planom dr. Vidakovića o velikoj akciji potpore. Već sam u nekoliko navrata željela s njim razgovarati, ali profesor nije imao vremena.

Završetak suradnje s dr. Vidakovićem

23. ožujka 1944.

Dr. Vidaković dolazi vrlo službeno na razgovor. Izričito traži prisustvo mog muža. Najprije zauzمام stav prema njegovim jučerašnjim optužbama da on skuplja novac, a da se ja protivim njegovim prijedlozima kako novac utrošiti. Na osnovi blagajničke knjige mu pokazujem da smo u prošla dva mjeseca izdali 140.000 kuna samo za svrhe koje je on predložio. U tom razdoblju skupio je najviše 40.000 kuna mjesečno. Prema tome je izdano u svrhe koje je on predložio mnogo više nego što je skupio. Stoga smatram da njegove optužbe da mu se u svemu protivim, nisu opravdane. Podatke iz blagajničke knjige je prihvatio. Slaže se da pomognemo ženama s Korduna. *Sporazumjeli smo se da više ne skuplja priloge za moju Akciju.* Kako se nakon rata ispostavilo, taj je sporazum prekršio, ali mi nikad nije uručio novac.

24. ožujka 1944.

Dolazi prof. Bresler. Ispričava se što nije došao ranije, ali brinuo se za pravoslavno dijete koje je preuzeo, a koje je oboljelo od upale pluća. Razgovaramo o planu dr. Vidakovića da se potpomažu sva siromašna djeca u Zagrebu. Profesor smatra da je to uz mala sredstva kojima raspoložemo nemoguće. Slaže se da pomognemo ženama na Kordunu. Pokušat će naći rješenje da im se na pouzdani način pomoć pošalje.

3. travnja 1944.

Preuzimam blagajnu od dr. Vidakovića. U idućem razdoblju on unosi još neke stavke u blagajničku knjigu.

5. travnja 1944.

Gospoda Džakula je ponovo dovela ženu iz Srpskih Moravica¹¹³, područja gdje su partizani, koju nam je svojedobno preporučio vladin ured. Prošli put je dobro stigla kući. Sada je došla s kćerkom koja se ovdje zaposlila. Dajem joj

¹¹³ Danas Moravice, mjesto u Gorskome kotaru.

5.000 kuna s kojima želi u Karlovcu kupiti kuruzu, zatim 1 m plave tkanine, kao dodatak komadu koji je dobila prošli put.

Oko 17,30 naziva me gđa Precca da odmah odem u političku policiju u Đorđićevoju¹¹⁴ i preuzmem nekoliko djece za Karitas. Iako znam da neću ništa moći učiniti, odlazim na policiju. Odatle odlazim u Kukuljevićevu 19. Dajem novac gđi direktor Kerdić za nabavu jaja i boja za Uskrs. Veća djeca se jako vesele kad mogu jaja sama bojati. Na taj način mi imamo manje posla. Nakon ručka smo gđa Džakula i ja bojale jaja za bolnice.

7. travnja 1944.

Dolaze dvije žene koje su se vratile iz Njemačke. Poslala ih je sestra Habazin iz njemačkog radnog logora. Bile su u Leverkusenu sa starijim kćerima. Vraćene su, jer nisu bile sposobne za rad. Željele su se vratiti kući u jedno selo blizu Dubice. Došle su u blizinu svog mjesta, gdje im je rečeno da su njihovi domovi porušeni, pa su se vratile u Zagreb. Sada ih treba kolonizirati. Inače postoji opasnost da će ih uhititi i odvesti u logor. Svaka ima po jedno dijete koje je Karitas kolonizirao. Htjele bi otići svojoj djeci. Spremne su raditi što god treba. Odlazim s njima u Karitas. Direktor kaže da ih može preuzeti samo ako mu ih Crveni križ dodijeli. Najjednostavnije će biti ako izravno otputuju u župe gdje su im djeca i tamo se pobrinu za smještaj. O tome obavještavam sestru Habazin. Ona obećaje da će sve srediti. Vozne karte će dati Ministarstvo. Svakoj ženi dajem 2.000 kuna, jer su svoju ušteđevinu potrošile za put od granice do Dubice i natrag. Iza ručka došao je Seko iz Mostara, koji je svojedobno oslobodio svoju majku. On je u vojsci. Dajem mu 1.000 kuna.

8. travnja 1944.

Poslije ručka gđa Džakula i ja odlazimo u bolnice Milosrdnih sestara¹¹⁵, Sveti Duh¹¹⁶ i Dispanzer i dajemo djeci uskršnja jaja, kolače koje sam ispekla, bombone i napolitanke, koje sam sačuvala od velikog priloga za Božić.

¹¹⁴ Policija u Đorđićevoju, Redarstvena oblast za grad Zagreb, Đorđićeva 4.

¹¹⁵ Bolnica milosrdnih sestara, osnovana 1846, Vinogradska cesta 29. Danas Klinička bolnica "Sestara milosrdnica".

¹¹⁶ Bolnica Sveti Duh, osnovana 1804, Ulica Sv. Duha 64. Danas Opća bolnica "Sveti Duh".

9. travnja 1944.

Nakon ručka su ponovo došle žene koje su bile kod mene 7. Dala sam im pismene preporuke, koje sam potpisala, za svećenike u općinama gdje su im kolonizirana djeca. Kako su me kasnije djeca obavijestila (žene su bile nepismene), oba hranitelja su prihvatila i majke. Tako je uspjelo sjединiti majke s njihovom djecom.

10. travnja 1944.

Saznajem da je stiglo davno naručeno mlijeko iz Švicarske (*Prilog 76*).

13. travnja 1944.

Odlazim u Ministarstvo posavjetovati se s prof. Breslerom kako mlijeko raspodijeliti. Najbolje kao produžetak akcije Međunarodnog crvenog križa. On je gotovo potrošio svoje zalihe, pa je postojala opasnost da zagrebačka dojenčad ostane bez mlijeka. U dobivanje mlijeka bila su uključena od nas navedena slabija djeca iz logora, kolonizirana u Zagrebu.

15. travnja 1944.

Dr. Vidaković, koji još samo tu i tamo dolazi k meni, kaže da je s Crvenim križem uredio preuzimanje i skladištenje mlijeka. Momentalno vagoni još stoje u Vrapču.

20. travnja 1944.

Dobivam od prof. Breslera na prepisivanje kartoteku s Josipovca i iz Karitasa. Oko kartoteke iz Karitasa smo, svojedobno samo s djelomičnim uspjehom ja, a kasnije Ministarstvo, vodili višemjesečnu bitku, jer Dumić nikako nije htio dati na uvid kartoteku. Tako smo svaki put, kada smo pretpostavljali da je neko dijete kolonizirano, morali posebno tražiti podatke u Karitasu. Prepisivanje kartoteke iz Karitasa bilo je dovršeno 27. svibnja, a s Josipovca 12. lipnja.

Crveni križ šalje pakete u logore

6. svibnja 1944.

Dr. Vidaković je u ime Akcije predao u Crvenom križu novčani prilog za pakete za djecu u logorima. Bilo je to učinjeno i u ožujku. Akcija slanja paketa, s dosta muke pokrenuta, sad konačno funkcionira.

Nesporazum oko korištenja preostalog novca, kojeg smo imali u banci, izgledili smo tako, što smo prema savjetu prof. Breslera, odlučili kupiti tekstil. Budući da u dućanima više ničega nije bilo, a željela sam po mogućnosti kvalitetnu robu, odlučili smo kupiti seljačke tkanine na tržnici.

13. svibnja 1944.

Zajedno s gđom Džakula kupila sam tkanine pogodne za izradu rublja i hlače za dječake. Utrošili smo na to gotovo sva sredstva koja smo imali na raspolaganju. Robu smo dobili po relativno povoljnim cijenama. Nešto smo još kupili u lipnju i srpnju. Nakon tog razdoblja cijene su naglo rasle.

16. lipnja 1944.

U skladu s mojom namjerom da svoju Akciju odvojim od one koju vodi dr. Vidaković, posljednjih tjedana sam se s njim savjetovala samo o utrošku zajedno skupljenih sredstava, ne obavještavajući ga o ostalim aktivnostima Akcije. U prvo vrijeme dolazio je još svakodnevno, kao da nije primjećivao moju suzdržanost. Kasnije su njegovi dolasci bivali sve rjeđi. Kako njegova posljednja zabilješka u blagajničkoj knjizi ima današnji datum, to je bio jedan od posljednjih puta da je došao. Tek nakon oslobođenja došao je ponovo po suglasnost za jedan izvještaj, koju nisam dala. Nakon njegova otpuštanja iz zatvora imali smo posljednji neugodan razgovor u vezi s izvještajem koji je tada sastavio. Po završetku suđenja nadbiskupu, jednom je ispred kuće dočekao mog muža nakon ordinacije i saopćio mu da je spremnost mog muža da svjedoči u korist nadbiskupa vrlo nepovoljno ocijenjena.

1. srpnja 1944.

Kod mene je povjerenik Dumbović iz Siska. Moli pomoć za djecu u тамошњем logoru.

Kolovož 1944.

Nakon što su dr. Vidaković i moj muž prestali skupljati priloge za moju Akciju, dobivala sam samo manje priloge. Mjesečno je davao priloge g. Vukosavljević, neke priloge su skupili ostali suradnici, redovito sam i ja davala priloge, tako da smo u kolovozu opet raspolagali s nešto većom svotom novca. Kako je seljačka roba već bila dosta skupa, izrazio je g. Vukosavljević spremnost da sa mnom ode u neke tekstilne tvornice. Kod Pavelića sam dobila 30 pulovera bez rukava po tada povoljnoj cijeni od 1.100 kuna. Obećano mi je i 50 m tkanine za muška odijela, ali sam na nju nekoliko mjeseci uzalud čekala.

Neprestano živo dopisivanje u vezi s kartotekom.

22. prosinca 1944.

Naziva me sestra Habazin da se u njemačkom radnom logoru nalaze pravoslavci, stanovnici čitavog jednog sela (Crkveni Bok). Pobjegli su pred pokoljima ustaša u susjednim selima i stavili se pod zaštitu najbliže njemačke komande. Sada trebaju biti transportirani u Njemačku. Ima mnogo djece. Obučena su samo u najnužnije, jer su morala naglo pobjeći. S gđom Džakulom odnosim na brzinu skupljenu odjeću. Donosim odjeću i

23. i 24. prosinca 1944.

Sad su nam dobro došli puloveri.

Tijekom zime nije za Akciju bilo mnogo posla. Dopisivanje s Njemačkom je bilo gotovo završeno. Upiti su rijetko dolazili. Crveni križ također gotovo nikakve veze s roditeljima u Njemačkoj nije imao. Vrijeme koje smo imali na raspolaganju gđa Džakula i ja smo koristile za temeljitu obradu kartoteke. Kako je dosta ljudi na njoj radilo, bilo je pogrešaka, naročito u ulaganju kartica. Pažnju smo naročito usmjerile na bezimenu djecu i onu za koju se znalo zadnje boravište, ali ne i otkuda su. Uspjelo nam je u većem broju slučajeva identificirati djecu za koju se mislilo da su izgubljena. Izradili smo liste djece za koju smo pretpostavljali da smo ih našli, ali nismo bili sigurni, nadajući se da ćemo nakon očekivanog skorog završetka rata moći putovati u pojedina mjesta gdje su djeca kolonizirana i kroz osobno ispitivanje slučajeve razjasniti (*Prilog 77*). (To nam kasnije nije bilo omogućeno.)

2. svibnja 1945.

Tekstil koji mi je u nekoliko navrata bio obećan, na kraju je zaplijenjen, pa sam umjesto toga na sajmištu kupila nekoliko dječaćkkih odijela.

8. svibnja 1945.

Oslobođenje.

9. svibnja 1945.

Oduzet nam je automobil.

Idućih dana sve više radnika i pripadnika armije dolazi k meni pitati za svoju djecu, jer su čuli da je moja kartoteka najtočnija.

24. svibnja 1945.

Saznajem za hapšenje dr. Vidakovića.

OZNA zahtijeva slike

25. svibnja 1945.

Prijepodne kod mene dva čovjeka koji, navodno po nalogu Ministarstva socijalne politike¹¹⁷ (kako se kasnije ispostavilo, bili su iz OZNE¹¹⁸), zahtijevaju albume s fotografijama djece¹¹⁹. Ti isti ljudi su kasnije bili kod gđe Džakula. Ona je imala kopije kartoteke koju smo pohranili kod nadbiskupa. Morala ih je sada predati. I ona i ja smo za predani materijal dobile potvrde.

¹¹⁷ Osnovano temeljem Odluke o Narodnoj vladi Hrvatske 1945. godine. Između ostalog, preuzima poslove prijašnjeg Ministarstva udružbe. Nalazi se u Dukljaninovoj 3.

¹¹⁸ OZNA: Odjeljenje zaštite naroda pri Povjereništvu za narodnu obranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije, osnovano 13. svibnja 1944. Jedinstvena centralizirana organizacija obavještajne i kontraobavještajne službe, preteča UDB-e (Uprava državne bezbjednosti).

¹¹⁹ Četiri od pet albuma nalaze se danas u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu.

Jučer je kod mene bila jedna pravoslavka tražiti svoje dijete. Mogla sam joj dati podatke o hraniteljima. Danas ujutro je došla s djetetom, lijepo obučenim u bijelo i ženom koja je za dijete skrabila. Pitaju treba li se kod mene dijete predati majci. Šaljem ih u Ministarstvo. Dijete je tamo bilo vođeno kao bezimeno. Bio je zabilježen samo transportni broj. Iz Ministarstva dolazi k meni g. Madjer (naš je telefon bio iskopčan) i pita kako to da znam ime djeteta, broj je točan. Dijete je bilo iz transporta iz Siska. U Ministarstvu liste nisu bile obrađene. Ministarstvo mi je uvijek posuđivalo liste kako bih upotpunila svoju kartoteku. Identificiranje ovog djeteta bilo je rezultat našeg intenzivnog rada preko zime. Ujedno obavještavam g. Madjera da sam morala predati albume s fotografijama. To je kod prof. Breslera u Ministarstvu izazvalo priličnu pomutnju, jer se pretpostavilo da neovlašteni pojedinci iz ustaških krugova namjeravaju uništiti moju kartoteku.

Bila sam sama u stanu. Uskoro dolazi jedan "drug" i jedan vrlo snažan čovjek, i pita jesam li telefonirala da se kod mene iseljava državna imovina. Kažem da nisam i pokazujem telefon koji su nam isključili. Zatim dolazi kućepaziteljica iz Ministarstva i donosi mi pismo Ministarstva, koje mi je isposlovao prof. Bresler (smijenjen je sa svog rukovodećeg položaja) za zaštitu kartoteke. Priloženo je pismo kojim me profesor upozorava kako se pretpostavlja da se moja kartoteka želi uništiti. Za ručak dolazi g. Džakula i obavještava o oduzimanju kopije kartoteke.

26. svibnja 1945.

Ujutro odlazim prof. Bresleru. Uskoro dolazi njegova nasljednica Tatjana Marinić¹²⁰. Odlazi na razgovor ministru. Bio je to Draušnig, kome smo spasili djecu iz logora, točnije koju je na traženje moje Akcije, naročito dr. Vidakovića, Dumić doveo kad je bio u logoru. Rečeno mi je da čekam. Čekala sam dugo vremena. Bojala sam se da bi moja nova kućna pomoćnica mogla nekome predati kartoteku, pa sam nakon poduljeg uzaludnog čekanja otišla kući. U podne je došao g. Džakula. Ispričao je da je želio izvijestiti prof. Breslera što se prethodnog dana dogodilo. Profesora nije bilo, pa mu je rečeno da se obrati Tatjani Marinić. Od nje je saznao da je sve učinjeno po njezinoj naredbi i da će danas u 16 sati doći preuzeti moju kartoteku. Nije došla.

¹²⁰ Tatjana Marinić (1897-1966), učiteljica. Godine 1942. direktorica Škole za odgajateljice u Rudama. Na poziv K. Breslera, zajedno s učenicama pomaže u skrbi djece u Jastrebarskom i Reci. Po završetku rata načelnica Odjela zaštite i skrbi u Ministarstvu socijalne politike.

27. svibnja 1945.

Kod gđe Vidaković saznajem da je isti čovjek koji je bio kod mene i gđe Džakula, jedan mucavac, uhitio i njenog muža.

Poslijepodne mi je dr. Kesić kazao da je moje albume s fotografijama vidio u Ministarstvu kod gđe Ogrizović i da se g. Bojanić dobrovoljno javio na rad u Ministarstvu. U podne je naš telefon opet ukopčan.

Predaja kartoteke

28. svibnja 1945.

Dolaze neke žene i pitaju za djecu koju su predale u logoru u Sisku. Imam još nekoliko fotografija. Misle da su prepoznale jedno dijete. Telefonski pitam prof. Breslera kuda da žene uputim. Kaže u Račkoga 9. Ujedno mi kaže da će g. Madjer doći i preuzeti moju kartoteku. Oko 10,30 došla je gđica Kogoj. Odmah zatim i g. Madjer s nosačem i portirkom. Ostavljam Verenu u čekaoni. S g. Madjerom odlazim u trpezariju. Kaže da je došao po kartoteku i pita hoću li mu je dati. Ne, dobrovoljno je neću predati, jedino ako ima nalog. Pokazuje mi dopis Ministarstva potpisan od Tatjane Marinić, načelnice. Kažem da ću mu onda kartoteku predati. Neka mu dam što hoću i za to će mi dati potvrdu. Kazala sam da ako moram kartoteku predati, onda ću mu dati sve (*Prilog 78*). Kažem mu da sam očajno uvrijeđena. Predajem kartoteku, bilježnice za nalaženje nepoznate djece, registar za fotografije i bilježnicu s popisom posebnih oznaka na djeci. Zovem gđicu Kogoj i predlažem g. Madjeru da im ona u Ministarstvu pomaže tako dugo dok se netko ne uvježba u radu s kartotekom. Osim abecednog rasporeda imali smo još i poseban raspored, kako bismo po mogućnosti pokušali identificirati što je moguće veći broj nepoznate djece. Bio je to glavni cilj koji smo si postavili za razdoblje nakon rata. Pronalažanje veće, točno popisane djece, nije nikome zadavalo teškoća. No, *željeli smo što je moguće više male djece vratiti njihovim roditeljima*. I bila je to sada velika bol, moja i gđe Džakule, da nam se tako naglo naš rad na našoj kartoteci oduzeo i da nam je na taj način bilo onemogućeno to ostvariti. Znali smo da će sada mnoge majke uzalud tražiti svoju djecu. Strašno rastajanje u logorima, dugogodišnja čežnja za njima na radu u Njemačkoj, a sada neće naći svoje najdraže.

Dogovoreno je da Verena odmah ode s g. Madjerom. Kažem joj da je naše nastojanje uvijek bilo pomoći majkama i djeci i neka je postupak protiv mene

ne odvrati da i dalje radi za njihovu dobrobit. Morala sam se čitavo vrijeme maksimalno kontrolirati da ne klonem. Bilo mi je strašno teško što mi se moj višegodišnji rad na ovakav način oduzima. Ne toliko zbog predaje kartoteke – uvijek smo računali s tim da ćemo je predati Crvenom križu ili nekoj drugoj ustanovi – već zbog nemogućnosti da se mnogi roditelji sjedine sa svojom djecom. Gđica Kogoj je neko vrijeme pomagala u Ministarstvu u radu s kartotekom, ali joj je ubrzo dano na znanje da njen rad tamo nije poželjan.

Poslijepodne istog dana, kad sam se malo primirila, otišla sam sestri Habazin i obavijestila je da sam i dalje spremna u ovo teško vrijeme pomoći i da može na mene računati ako joj moja pomoć bude potrebna. No, to se nije ostvarilo, jer je i ona bila stavljena "na led".

29. svibnja 1945.

Prijepodne se ing. Vasilić došao oprostiti prije odlaska iz Zagreba. Od njega prvi put saznajem o jednom izvještaju što ga je sastavio dr. Vidaković i poslao na različita službena mjesta, a i inače raspačavao, naročito među studentima. Budući da ni ja ni moji najbliži suradnici nismo dobili primjerak tog izvještaja, nastojimo ga nabaviti. To mom mužu uspijeva tek

10. lipnja 1945.

Nakon što sam izvještaj pročitala, smatrala sam da na njega moram odgovoriti, jer bi šutnja značila slaganje sa svime što je u njemu napisano.

14. lipnja 1945.

Zajedno s gđom Džakula odlučila sam da zalihe odjeće, koje smo zbog sigurnosti pred kraj rata pohranili kod Međunarodnog crvenog križa, pošaljemo na Kordun u područje Vrginmosta, jer je tamo stanovništvo naročito teško stradalo u ratu. Kako se sada pružila prilika da odjeću pošaljemo, otišle smo po nju u skladište (*Prilog 79*).

17. lipnja 1945.

Nakon razgovora s advokatom, sastavila sam odgovor na pisanje dr. Vidakovića. Moja kći ga je prevela i sad se postavlja pitanje kome ga predati. Bilo bi uputno predati ga OZNI kod koje se nalazi i izvještaj dr. Vidakovića. Budući da

je dr. Vidaković još bio u zatvoru, bojala sam se da bih mu na taj način mogla štetiti. Tako sam konačno, u dogovoru sa svojim mužem i g. Vukosavljevićem, odlučila dati odgovor prof. Gušiću¹²¹, s molbom da ga preda kuda bude smatrao da je uputno. Meni je bilo važno da u svakom času mogu dokazati da sam prema krivim navodima u izvještaju zauzela stav, kako mi se ne može prigovoriti da sam se šutnjom složila sa svime što je u njemu izjavljeno. Svojim najbližim suradnicima dala sam kopije oba dokumenta. G. Vukosavljević je o tome izvjestio i g. Omčikusa, Meledu i Bojanića. Dr. Vidaković nije svoj izvještaj poslao nikome tko je bio točno upoznat s radom moje Akcije.

26. srpnja 1945.

Prof. Bresler je u Ministarstvu sazvaio sastanak. Neke gospođe iz Srpskog prosvjetnog društva¹²² pod vodstvom gđe Kalember¹²³ su se željele brinuti za djecu dovedenu 1942. iz logora. Nakon savjetovanja s prof. Breslerom trebalo je to sada raspraviti u širem krugu. Bile su, uz spomenute i mene, prisutne još i gospođe Dragišić, Bojanić, Becić, gđica Kogoj, moja kći Jelka, g. Vukosavljević i u ime svoje oboljele žene g. Džakula. Jedan od prijedloga bio je da Srpsko prosvjetno društvo preuzme protektorat nad svom djecom koja su u ratu izgubila roditelje, a nalaze se u Republici Hrvatskoj. Trebalo bi preuzeti cjelovitu brigu za djecu. To je jedina mogućnost da se stvarno učini nešto značajno. S time se nisu gospođe složile. Njihova briga bi se ograničila na pravoslavnu djecu, a za ostalu neka se pobrine nadbiskup. Bilo je previše različitih prijedloga, tako da smo se razišli bez rezultata.

13. kolovoza 1945.

Pozvana sam na osnivačku sjednicu gradskog Crvenog križa i na suradnju u toj ustanovi. Odbila sam to smatrajući da, uzimajući u obzir moju austrijsku narodnost, sada nije vrijeme kad bih mogla uspješno raditi, odnosno da je moj rad višim strukturama nepoželjan, budući da mi je obustavljen rad na kartoteci i mojoj Akciji.

¹²¹ Branimir Gušić (1901-1975), spec. otorinolaringolog. Od 1927. na Klinici za uho, grlo i nos u Zagrebu.

¹²² "Prosvjeta", srpsko kulturno-prosvjetno društvo. Osnovani su ga članovi Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a u Glini u studenome 1944. Programski zadaci: "gajenje, potpomaganje i razvijanje svih vrsta kulturnog i naučnog života Srba u Hrvatskoj, širenje prosvjete u narodu i potpomaganje siromašnih učenika i studenata, učvršćivanje i produbljivanje bratstva i jedinstva Srba i Hrvata". Nakon II. svjetskog rata konstituiran je veći broj podobora širom Hrvatske, a glavni odbor je u Zagrebu.

¹²³ Smilja Kalember, po završetku II. svjetskog rata voditeljica Sekcije za zaštitu i zbrinjavanje djece palih boraca u srpskom kulturno-prosvjetnom društvu "Prosvjeta".

Još dulje vrijeme k meni dolaze mnoge majke koje su se vratile iz Njemačke, kao i pripadnici Jugoslavenske armije i pitaju za svoju djecu, jer im je bilo poznato da mogu dati najbolje informacije. Moram ih sve odbiti i kazati da nemam dozvolu za daljnji rad i da obavijesti mogu dobiti samo u Ministarstvu.

Tamo na kartoteci rade novi ljudi, koji o sudbini tražene djece ništa ne znaju. Već smo na sastanku 26. srpnja ustanovili da kartoteka više nije u redu, što je bilo neizbježno kad neupućene ruke s njom barataju.

30. kolovoza 1945.

U tajništvu Nadbiskupije tražim prijepise kartoteke koje smo svojedobno tamo predali. Kažu mi da ih je prije duljeg vremena uzeo dr. Vidaković. Na moje pismeno traženje dobivam oba sveska.

1. listopada 1945.

Svesci sadrže samo mali dio kartoteke, jer je prepisivanje kartoteke u Zavodu za gluhoonijeme, Karitasu, itd. uslijedilo tek kasnije.

7. veljače 1947.

Na traženje AFŽ-a¹²⁴ Ulični odbor preko rajona dobiva nalog da od mene traži pismeni izvještaj o radu Akcije. Nakon što mi je dr. Štampar potvrdila istinitost naloga, predala sam izvještaj o radu svoje Akcije datiran 12. veljače 1947. koji sam izradila uz suglasnost prof. Breslera (*Prilog 80*).

¹²⁴ AFŽ: Konferencija za društvenu aktivnost žena. Organizacija osnovana 1942. Do kraja 1952. djelovala pod nazivom Antifašistička fronta žena. Nakon toga je u nekoliko navrata mijenjala naziv. Djelatnost organizacije bila je usmjerena na okupljanje i sudjelovanje žena u obnovi i izgradnji zemlje, poboljšanje socijalne i zdravstvene zaštite, posebno brige o djeci te razvoj samoupravljanja i socijalističkih društvenih odnosa.